

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI,

Gyvename ryškėjančių geopolitinių slinkčių metą. Grėsmės, kilusios kuriant Nepriklausomos Lietuvos valstybę, jų atpažinimas ir adekvatus įvertinimas, gyvybiškai būtinas. Vienas didžiausių iššūkių jaunai atsikuriančiai Lietuvos valstybei buvo Lietuvos lenkų tautinės teritorinės autonomijos reikalavimas 1988–1991 metais. Šiame numeryje skelbiame „autonomininkų judėjimo“ dokumentus – Vilniaus lenkų nacionalinio-teritorinio krašto koordinacinės tarybos narių sąrašą ir Vilniaus nacionalinio-teritorinio lenkų krašto statuto projektą. Tikimės, kad publikacija prisidės prie šios politiškai jautrios ir aktualumo neprarandančios temos tyrimų.

„Autonomininkų judėjimo“ temą sudabartina Vytautas Sinica, analizuodamas skandalą Lenkijos Armijos kraštos karinės operacijos (1944) minėjimą Vilniuje praėjusią vasarą ir diskusijas dėl valstybinės kalbos nuostatų taikymo lenkiškoms mokykloms. Valdžios ir visuomenės abejingumą (išskyrus Tautos forumo pareiškimą, kitų reakcijų nebūta) ir nupolitintas diskusijas lenkų integracijos klausimais autorius vertina principingai – kaip kylančią trečiąją autonomininkų bangą ir jos pavojus nacionaliniam saugumui.

„Mūsų didžiųjų“ skyriuje tęsiame Vasario 16-osios valstybės kūrėjų pristatymą. Pagarbą atiduodame vienam iš jauniausių signatarų – Biržų žemės sūnui Jokūbui Šernui (1888–1926). Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarė Irena Andrukaitienė primena svarbiausius trumpo J. Šerno gyvenimo momentus, jo nuopelnus nepriklausomai Lietuvos valstybei. J. Šernas, būdamas evangelikas reformatas, didžiai pasitarnavo „sujungtos Lietuvos idėjai“ aktyviai veikdamas strategiškai svarbioje – Mažosios Lietuvos prijungimo prie Lietuvos – misijoje.

Prof. Juozas Žilys tęsia pasakojimą apie lietuvių kalbos kaip valstybinės įteisinimo vyksmą. Dokumentuotai atkuriami naujausios istorijos momentai primena lietuvių kalbą buvus vienu iš pirmųjų žmonės į Sąjūdį telkusių šūkių. Kyla klausimas, ar suvokiame organišką kalbos ir valstybingumo sąsają šiandien?

„Iš Romualdo Ozolo palikimo“ – pamąstymai apie Lietuvos valstybingumo būvį. Kiek laisvės mes galime turėti šiandien? R. Ozolo 1999 m. pateiktas atsakymas – „tiek, kiek jos nori duoti ją personaliai sukoncentravę žmonės“ – absoliučiai tikslus, politiškai patvirtintas Seimo tyrimo išvadų apie oligarchinę valstybės prigimtį. Laisvės pagausėjimą R. Ozolas jau tada siejo su „viduriniųjų“ išlaisvinimu ir jų sluoksnio pagausėjimu.

Sulaukėme vieningo visuomenės palaikymo pasmerkiant išpuolius prieš partizanų vadą Adolfą Ramanauską-Vanagą. Tačiau kodėl visuomenė abejinga dėl kitų istorinio teisingumo nesulaukusių bylų? Kodėl nepriklausomos Lietuvos teisėjai paskutinio Lietuvos partizano Antano Kraujelio ir „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos“ leidėjų bylose vadovaujasi KGB veiksmus pateisinančia logika? Apie tai – V. Sinicos interviu su Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataru Algirdu Endriukaičiu.

„Paminėjimų“ skyriuje skelbiame Rimanto Stankevičiaus rašinį modernios Lietuvos valstybės 100-mečio tema – apie JAV lietuvių indėlį atkuriant nepriklausomą valstybę 1918 m. Jonas Česnavičius dalijasi aktyvaus užsienio radijo stočių klausytojo patirtimi. Kaip laisvojo pasaulio žodis, įveikęs geležinę uždangą, pasiekdavo Lietuvą?

Prisimename Kovo 11-osios valstybės kūrėją Algirdą Vaclovą Patacką (1943–2015). Seime rengiama 75-čiui skirta paroda.

„Pristatymuose“ – knyga apie Kėdainių ir Raseinių krašto partizanus, o tiksliau – Daugėliškių partizanų bunkerio kompleksinio tyrimo studija ir šaltiniai. Knygos autoriai autentišku pasakojimu papildė partizaninio judėjimo istoriją.

MŪSŲ DIDIEJI

IRENA ANDRUKAITIENĖ

GYVENIMAS VARDAN LIETUVOS

Šie metai mūsų valstybei yra jubiliejiniai – švenčiame atkurtos Lietuvos šimtmetį, prisimename tuos iškilius žmones, kurie 1918 m. vasario 16 d. savo parašais po Lietuvos Nepriklausomybės Aktu patvirtino, kad „Lietuvos Taryba, kaip vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamasi pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo m. 18–23 d. 1917 metais skelbia atstatanti nepriklausomą, demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje“.

Biržų žemės sūnus

Tarp ši istorinės reikšmės dokumentą pasirašiusių signatarų yra du, kilę nuo Biržų – Jokūbas Šernas ir Alfonsas Petrulis. Biržų žemė, kadaise buvusi Biržų kunigaikštystė, kunigaikščio Mikalojaus Radvilos Rudojo tėvonija – garsus, nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų mūsų valstybės nepriklausomybės sargyboje budėjęs kraštas, davė daug iškilių, valstybės gerovei dirbusių ir jai nusipelnusių žmonių.

Šių metų birželio 14 d. minėjome 130-ąsias J. Šerno gimimo metines. J. Šernas Lietuvos Taryboje buvo vienas iš jauniausių jos narių – gimęs 1888 m., jis tuo metu neturėjo ir trisdešimties. Jaunesni už jį buvo tik du – Kazimieras Bizauskas ir Petras Klimas.

Biržų kraštas – istoriškai ir kultūriškai susiformavęs regionas, nuo XVI a. siejamas su Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų šakos pradininko Mikalojaus Radvilos Rudojo, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didiko, valstybės ir karinio veikėjo, reformacijos platintojo ir globėjo, kilusio iš Gediminaičių Astikų giminės, vardu.

Radvilos nuo XV a. iki Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyvavimo pabaigos išliko viena įtakingiausių Lietuvos giminių, iš kartos į kartą užėmusių aukščiausias pareigas valstybėje. Jie taip pat buvo viena turtingiausių Europos giminių, vienintelė iš Lietuvos didikų turėjusi šventosios Romos imperijos kunigaikščio titulą.

Tokios garsios giminės globa ir lėmė Biržų krašto išskirtinumą, juolab kad Radvilų giminės atstovai, skleidę reformaciją Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje ir atstovavę evangelikų reformatų šakai, pirmiausia ją įtvirtino savo tėvonijose ir kitose valdose.

Reformacija, aktyviai Radvilų giminės kelių kartų palaikoma, truko šiek tiek ilgiau nei šimtmetį. Ir nors ji buvo agresyvios kontrreformacijos nuslopinta, užgniaužta, bet jos pradėtas tautos savimonės ugdymo procesas nesustojo, jis buvo puoselėjamas ir palaikomas per tikėjimą.

„XIX a. pabaigoje Biržų krašte lietuvių tautinė sąmonė buvo gyva ir užgimusiai J. Basanavičiaus „Aušrai“ jos žadinti net nereikėjo“, – teigė Jokūbas Kregždė savo knygoje „Reformacija Lietuvoje“.

XIX a. pabaigoje, prieš spaudos uždraudimą, religinio turinio knygų rengimo ir leidybos srityje darbuojasi evangelikų reformatų kunigai Samuelis Nerlichas, Karolis Nerlichas. Kunigas Aleksandras Rapolas Mačiulskis viešai savo tekstuose polemizuoja su žemaičių vyskupu Motiejumi Valančiumi dėl jo požiūrio į evangelikus reformatus. Mokytojas Kazimieras Kristupas Daukša parašo bene pirmą lietuvių kalbos gramatiką, daug metų rinko medžiagą lietuvių–lenkų kalbų žodynui.

Kunigas Oskaras Kurnatauskas, spaudos draudimo laikotarpiu (1864–1904) aštuoniolika metų kunigavęs Biržų evangelikų reformatų parapijoje, su superintendentu Albertu Konstantinu Mačiulskiu statė Biržų reformatų bažnyčią. A. K. Mačiulskis, penkiolika metų buvęs Biržų generaliniu superintendentu, išvertė Heidelbergo „Katekizmą“. Edvardas Jokūbas Daukša – rašytojas, Adomo Mickevičiaus kūrybos vertėjas. Stanislovas Dagilis – aušrininkas, vertėjas, poetas, publicistas.

Evangelikų reformatų kultūrinio, švietėjiško darbo, lietuviško žodžio saugojimo tradicija išliko gyva, ji tęsėsi nuo reformacijos laikų ir buvo perduodama iš kartos į kartą. Taip formavosi Biržų krašto kultūrinis, visuomeninis kontekstas, prie kurio plėtros XIX a. pabaigoje prisidėjo ir kiti šviesūs šio krašto žmonės.

Ūkininkų Elžbietos ir Martyno Šernų šeimoje, gyvenusioje Martyno tėvų Petro ir Onos Šernų sodyboje Nemunėlio Radviliškio valsčiaus Jasiškių kaime, augo penki vaikai: Elžbieta, Adomas, Jokūbas, Petras ir Marija. Trys vaikai – dvi dukros (Emilija ir Ona) ir sūnus Julijonas – mirė kūdikystėje.

Elžbieta ir Martynas Šernai laikėsi savo tėvų religijos – išpažino evangelikų reformatų tikėjimą. Šitame krašte nuo Biržų ir Dubingių atšakos kunigaikščių Radvilų laikų buvo stipri evangelikų reformatų bažnyčia, kuri atlaikė visus istorijos ir religinių kovų išbandymus, išugdė aktyvią, savo kultūrinį, dvasinį ir materialinį paveldą išsaugojusią reformatų bendruomenę.

Nuo reformacijos sąjūdžio pradžios evangelikų reformatų bažnyčia rūpinosi, kad Dievo žodis nuolat pasiektų kiekvieną šeimą, ir – tai labai svarbu – kad tas Žodis skambėtų ne svetima ir nesuprantama, o gimtąja kalba. Tam tarnavo ir evangelikų reformatų šeimose laikomos šeimos ar namų pamaldos. Merkelio Petkevičiaus „Katekizme“, pirmojoje lietuviškoje evangelikų reformatų knygoje, išleistoje 1598 m. Didžiojoje Lietuvoje, buvo specialus skyrius, skirtas namų pamaldoms.

Per Kalėdas, Velykas, Sekmines ir kitas šventes, jeigu šeima negalėdavo išvykti į bažnyčią, arba tiesiog paprastomis dienomis Šernų namuose tėvas visai šeimynai atlaikydavo pamaldas su atitinkamomis giesmėmis ir maldomis, su šioms šventėms skirtais Evangelijų skaitiniais.

Elžbietos ir Martyno Šernų namuose buvo lietuviškų knygų. Šeima artimai bendravo su knygnešiu Jurgiu Bieliniu, kurio sodyba buvo netoli nuo Jasiškių esančiame Purviškių kaime.

Šernų namuose turėjo būti Biblija, kaip Dievo žodžio pirminis šaltinis, Katekizmas – glaustas tikėjimo pagrindų, jo tiesų išdėstymas vaikams prieinama klausimų ir atsakymų forma, Postilė – pamokslų rinkinys, suprantamai aiškinantis ir komentuojantis Biblijos siužetus ar ištraukas. Turėjo būti ir Giesmynas – religinių giesmių rinkinys. Tikėtina, kad buvo ir grožinės literatūros, bent jau kraštiečio Stanislovo Dagilio „Lietuviškas šiupinys iš svetimų skanskonių ant naudos broliams lietuviams pataisytas“, kurio pirmoji dalis išėjo 1884 m. Tilžėje, o antroji – 1891 m. Ragainėje. Tai klasikų A. Mickevičiaus, Vladislovo Sirokomlės (Kondratavičiaus), Michailo Lermontovo, Aleksandro Puškino, Frydricho Šilerio poetinių tekstų vertimai bei paties S. Dagilio originalioji kūryba.

Šernų šeimoje vaikai buvo auklėjami pagarbos raštui, knygai dvasia. Pagarbą visai kūrinijai ugdė poetiškos evangelikų reformatų giesmės, nuolat girdimos ir pačių giedamos namuose ar bažnyčioje.

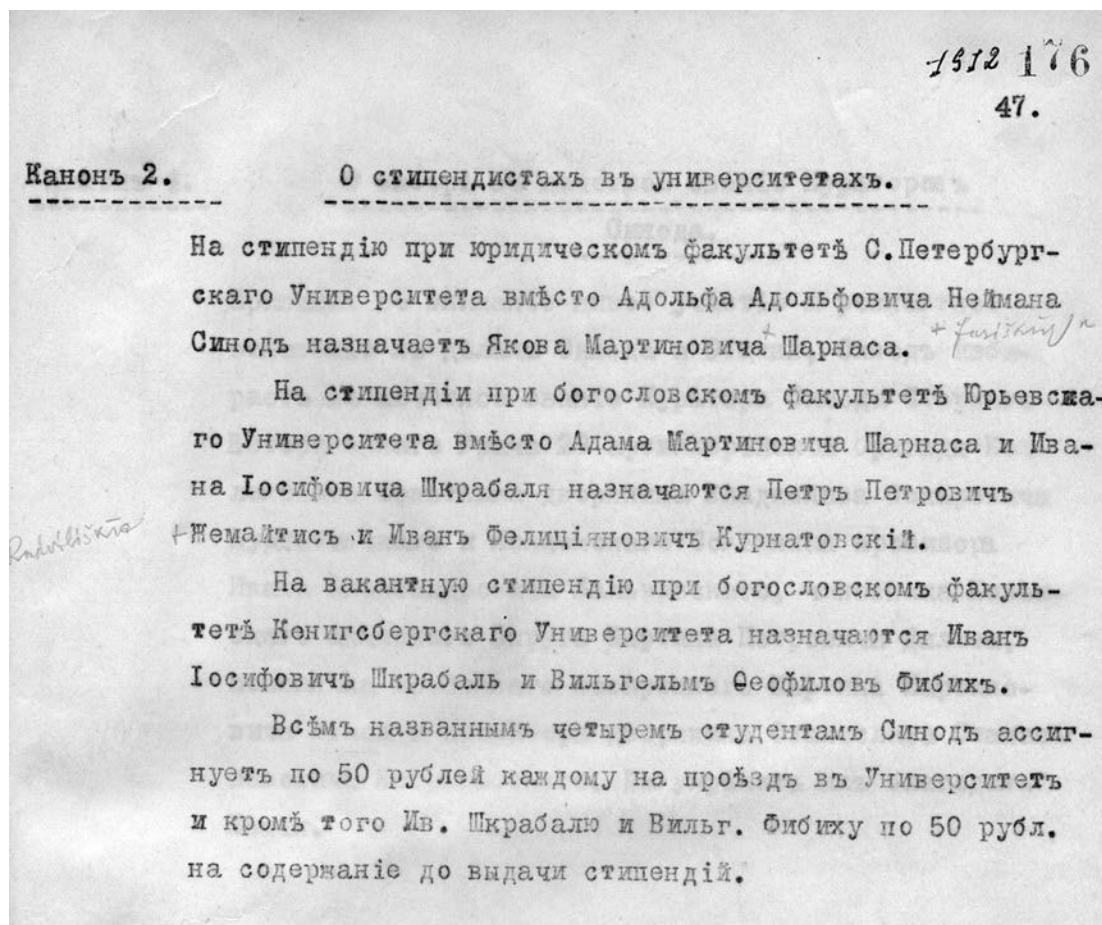
Jokūbas, kaip ir kiti vaikai, lietuviškai skaityti išmoko namuose – iš giesmyno raides pažinti ir giesmių tekstus skaityti išmokė mama. Tėvas nupirko rusų kalbos elementorių ir išmokė skaityti ir rašyti rusiškai. Vėliau jis išmoko ir lenkų kalbą. Tokia buvo mokslų pradžia spaudos draudimo metais. Pradinę mokyklą Jokūbas lankė netoli nuo namų. Tai buvo už trijų kilometrų esanti Sinodo išlaikoma Nemunėlio Radviliškio parapinė mokykla.

XIX a. pabaigoje evangelikų reformatų Sinodas (aukščiausias evangelikų reformatų bažnyčios savivaldos organas, paritetiniais pagrindais renkamas iš dvasininkų bei pasauliečių ir į savo sesijas susirenkantis kiekvienais metais) išlaikė aštuonias parapines mokyklas: Vilniuje, Biržuose, Papilyje, Kelmėje, Naujamiestyje, Švobiškyje, Izabelinoje ir Nemunėlio Radviliškyje.

Baigęs Nemunėlio Radviliškio parapinę mokyklą ir pasimokęs privačiai, Jokūbas 1903 m. įstojo į Slucko (dab. Baltarusija) gimnaziją, kurioje mokslas evangelikų reformatų vaikams buvo nemokamas. Ši gimnazija buvo įkurta Kristupo Radvilos apie 1626 m. ir teikė išsilavinimą būsimiems evangelikų reformatų kunigams. Ji garsėjo teikiamu aukštu išsilavinimo lygiu. Nuo XVIII a. mokiniams buvo dėstomos lotynų, hebrajų, graikų, vokiečių, lietuvių, lenkų kalbos, matematika, istorija, teisė, retorika, etika.

Gimnazija turėjo labai turtingą biblioteką. Joje buvo leidinių lotynų, hebrajų, graikų kalbomis, taip pat gausi knygų kolekcija beveik visomis Europos tautų kalbomis. Gimnazijos biblioteka buvo kaupiama donacijomis – knygas bibliotekai pirko kunigaikštis Boguslavas Radvila, jas dovanojo evangelikai reformatai bajorai ir didikai.

Valdant Radviloms, Sluckas nuo XVII a. buvo tapęs vienu žymiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės reformacijos (kalvinizmo) ir kultūrinio gyvenimo centru. Tuo metu Lietuvoje jau siautėjo katalikų bažnyčios inspiruota, jėzuitų vykdoma ir šalies valdovų palaikoma kontrreformacija, nukreipta prieš protestantizmą (evangelikus liuteronus, evangelikus reformatus) bei kitas konfesijas. Ypač buvo persekiojama protestantų veikla. XVII a. jau buvo įvykęs ne vienas pogromas – du kartus sugriauta evangelikų reformatų

Kanonas dėl Sinodo stipendijos skyrimo Peterburgo universiteto studentui Jokūbui Šernui. Biržų krašto muziejus „Sėla“.

bažnyčia Vilniuje, suniokota jų biblioteka, Sinodo archyvai, buvo ir smurto prieš evangelikų reformatų dvasininkus atvejų.

Po trečiojo Žečpospolitos padalijimo Lietuvą inkorporavus į Rusijos imperiją, evangelikai reformatai Slucko gimnaziją sugebėjo išlaikyti savo rankose iki 1881 m. Po to ji perėjo rusų žinion ir buvo pavadinta vyrų gimnazija, tačiau neprarado savo reformacijos dvasios. Ji veikė iki 1917 metų.

Įstojęs į Slucko gimnaziją, penkiolikmetis J. Šernas iš tylios, ramios provincijos patenka į didmiestį – tuo metu Slucke buvo apie 15 tūkstančių gyventojų. Nors alumnato mokiniai gyveno pakankamai uždarą, mokymusi užimtą gyvenimą, žinios apie svarbiausius politinius įvykius pasiekdavo ir juos.

Lietuviškos spaudos draudimo panaikinimas 1904 m., reiškęs kultūrinio ir tautinio gyvenimo pakilimą, buvo sutiktas su džiaugsmu. 1905 m. sausio 9 d. įvykęs taikios darbininkų demonstracijos sušaudymas Sankt Peterburge ir į istoriją įėjęs kaip Kruvinasis sekmadienis, po jo visoje Rusijoje sekę masiniai streikai, valstiečių sukilimai, peraugę į revoliuciją, veikė ir akademinio jaunimo nuotaikas. 1905 m. gruodžio 4–5 d. Vilniuje įvykęs Didysis Vilniaus Seimas, kuriame dalyvavo 2 000 atstovų (iš jų didelė dalis buvo valstiečiai), paskelbė autonomijos Lietuvai ir kitų laisvių ir teisių reikalavimus. Tai buvo viltingas ženklas, kad artėja politiniai pokyčiai ir Lietuvos laukia naujas gyvenimas.

Gyvas, energingas charakteris neleido J. Šernui likti nuošalyje. Jis išitraukė į revoliucinę ir tautinę veiklą, už kurią 1906 m., nebaigęs paskutinės – šeštosios – klasės, iš gimnazijos buvo pašalintas.

Kadangi vyresnysis Jokūbo brolis Adomas tuo metu (1905–1913) gyveno Dorpate (Tartu) ir mokėsi Dorpatio universiteto Teologijos ir filosofijos fakultete, į šį miestą persikėlė ir Jokūbas. Jis mokėsi privačioje gimnazijoje, ją baigė 1910 m. ir tais pačiais metais įstojo į Dorpatio universitetą studijuoti teisės. Tačiau po metų perėjo mokytis į Sankt Peterburgo imperatoriškąjį universitetą ir Teisės fakultete tęsė studijas. Lietuvos evangelikų reformatų Sinodas Jokūbo Šerno studijoms skyrė stipendiją.

Sankt Peterburge XIX–XX a. sandūroje mokėsi daug lietuvių, vėliau tapusių iškiliais Lietuvos mokslo, kultūros žmonėmis, svarbiais valstybės veikėjais. Tuo metu Sankt Peterburge veikė keletas lietuvių organizacijų: Lietuvių ir žemaičių labdariningoji draugija, Peterburgo lietuvių savitarpinės pašalpos draugija, Peterburgo lietuvių studentų mokslo draugija ir kt. J. Šernas šalia studijų daug laiko skyrė lietuvių studentų kultūrinei veiklai. Vienus metus jis vadovavo studentų būreliui, kurio nariai tyrinėjo lietuvių kultūrą.

Apsisprendęs nepriklausomai Lietuvai

1914 m. baigęs teisės studijas, J. Šernas grįžta į Lietuvą ir apsigyvena Vilniuje. Tai buvo nauja, nepažįstama aplinka, tačiau energingas, komunikabilus, veiklus jaunas žmogus išsyk atkreipia į save dėmesį. Jis natūraliai prisišlieja prie žinomų Lietuvos visuomenės ir politinių veikėjų, kurie aptarinėja Lietuvos ateities scenarijus, politines perspektyvas. Tai buvo įvairioms politinėms pažiūroms atstovaujanti grupė, kuri greitai išaugo į keliolikos žmonių būrį, kūrusį teorinius ir teisinius būsimos Lietuvos valstybės pamatus. Jauno teisininko J. Šerno balsas buvo girdimas diskusijose, kuriose dalyvavo Antanas Smetona, Steponas Kairys, Jonas Vileišis, Aleksandras Stulginskis, Petras Klimas ir kiti būsimi Lietuvos Tarybos nariai.

J. Šernas imasi žurnalistinio darbo. 1914 m. sausio–liepos mėn. redaguoja J. Vileišio įsteigtas „Lietuvos žinias“, rašo straipsnius aktualiais visuomenei klausimais, jo tekstai skelbiami beveik kiekviename numeryje. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, jis išitraukia į humanitarinę veiklą, tampa Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti reikalų vedėju, vėliau – draugijos Centro komiteto nariu. Kartu su kitais draugijos nariais

būsimasis signataras rūpinasi karo sumaištyje pasimetusiais žmonėmis, ypač karo metu beglobiais tapusiais vaikais. 1915–1918 m. jis buvo Vilniuje, Šnipiškėse, veikusios vienos iš vaikų prieglaudų globėju, ieškojo patalpų kitoms prieglaudoms, nes karo pabėgėlių (tarp jų ir vaikų) srautas buvo didelis.

Okupacinei vokiečių valdžiai leidus Lietuvoje steigti lietuviškas mokyklas, Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komitetas ėmėsi lietuvių švietimo sistemos kūrimo darbų. Pradėta nuo pedagoginių kursų mokytojams ir lietuviškos gimnazijos Vilniuje steigimo.

1915 m. rugsėjo 21 d. draugijos Centro komiteto ir Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ bendrame posėdyje nutarta steigti parengiamuosius kursus mokytojams. Pedagoginių kursų dėstytojais buvo paskirti J. Šernas, Povilas Gaidelionis, Mykolas Biržiška, Bronislava Biržiškienė, Augustinas Janulaitis, kun. Juozas Bakšys, kun. Mečislovas Reinys, Antanas Žmuidzinavičius, Juozas Naujalis. Kursų vedėju paskirtas A. Stulginskis. Kursus finansiškai remti įsipareigojo Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti.

Po kelių dienų, rugsėjo 27 d., vykusiame Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto posėdyje pradėtas svarstyti lietuviškos gimnazijos steigimo klausimas, o rugsėjo 28 d. posėdyje gimnazijos steigimo reikalais rūpintis įpareigoti Jonas Basanavičius, M. Biržiška ir P. Gaidelionis. Direktoriumi išrinktas M. Biržiška, patalpas gimnazijai surasti sutiko A. Janulaitis ir Peliksas Bugailiškis. Gimnazijos mokytojais paskirti J. Šernas, Kleopa Brijūnaitė (būsimoji J. Šerno žmona), Matas Bagdonas, Pijus Grajauskas, Antanas Gylis, Kazys Kepalas, Pranas Jucaitis, A. Smetona, A. Stulginskis, P. Gaidelionis, kun. M. Reinys, J. Naujalis, A. Žmuidzinavičius ir Agnetė Šlagentvaitė. J. Šernas paskirtas dėstyti visuotinę istoriją.

Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto nariai nesirinkdami ėmėsi ant savo pečių visą Lietuvos atgimimui reikalingos veiklos našą. Dėl savo darbų Tėvynės labui jie tapo matomi viešojoje erdvėje ir neatsitiktinai net aštuoni draugijos Centro

Jokūbo Šerno ir Kleopos Brijūnaitės vestuvės. 1915 m. Autorius nežinomas. Biržų krašto muziejus „Sėla“.

komiteto nariai po trejų metų buvo išrinkti į Lietuvos Tarybą: J. Basanavičius, A. Smetona, J. Šernas, A. Stulginskis, P. Dovydaitis, D. Malinauskas, St. Kairys ir M. Biržiška.

1915 m. lapkričio 8 d. Jokūbas Šernas vedė savo kolegę mokytoją katalikų tikėjimo Kleopą Florentiną Brijūnaitę, kilusią iš Joniškio raj. Drąseikių kaimo. Santuoka įregistruota Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčioje. Jaunuosius sutuokė garsus dvasininkas – antrasis bažnyčios pamokslininkas, filosofijos daktaras Konstantinas Kurnatauskas. Liudininkais buvo P. Klimas ir evangelikų reformatų bažnyčios kisteris Henrikas Hofšteteris. Vestuvių svečiai – tuometinis Lietuvos elitas: J. Basanavičius, M. Biržiška, B. Biržiškienė, A. Smetona, Sofija Smetonienė, P. Klimas, A. Stulginskis, A. Janulaitis, Elena Janulaitienė, Justina Janulaitytė, P. Bugailiškis, P. Gaidelionis, kun. Povilas Dogelis, kun. Pranas Bieliauskas, kun. J. Bakšys, kun. Juozas Kukta, kun. V. Jazukevičius.

Jokūbas ir Kleopa Šernai toliau mokytojavo gimnazijoje. J. Šernas dirbo ne visu krūviu, nes visuomeninė politinė veikla, darbas draugijos Centro komitete, pasirengimas svarbiam politiniam žingsniui – Lietuvių konferencijai – atimdavo beveik visą laiką. Pagrindinė K. Šernienės darbovietė ir toliau liko gimnazija.

J. Šernas entuziastingai ėmėsi organizuoti 1917 m. rugsėjo 18–22 d. numatomą Lietuvių konferenciją. Kadangi vokiečių okupacinė valdžia neleido rengti rinkimų į konferenciją, tai atstovai buvo siūdomi iš visos Lietuvos. Kartu konferencijos organizaciniam komitetui ėjo nusiskundimai dėl vokiečių okupacijos padarytos žalos, buvo siunčiami raštiški pasiūlymai būsimoms konferencijos rezoliucijoms.

Į konferenciją iš trisdešimt trijų apskričių buvo pasiūlyti 264 atstovai, dalyvavusiųjų sąrašą užregistruoti 222. Konferencijoje dalyvavo abu broliai Šernai. J. Šernas – kaip Vilniaus atstovas, o A. Šernas, Papilio evangelikų reformatų bažnyčios kunigas, buvo Biržų krašto atstovas.

Konferencijos metu diskutuojant dėl svarstomų dokumentų, A. Šernas vietoj tuo metu vartotų žodžių „liuosybė“, „nepri gulmybė“ pasiūlė „nepriklausomybę“. Šis žodis įrašomas į konferencijos rezoliucijas ir įsitvirtina lietuvių kalboje.

Teikiant kandidatus į būsimą Lietuvos Tarybą, šalia kitų pasiūdomi ir abu broliai – Jokūbas ir Adomas Šernai. Iš viso buvo pasiūlyti trisdešimt aštuoni kandidatai. Išrinkta dvidešimt. Balsavimo rezultatai lėmė, kad į Lietuvos Tarybą buvo išrinktas J. Šernas.

Beje, konferencijos baigiamajame posėdyje buvo perskaityti Šiaulių apylinkės ir Vilniaus moterų atsiliepiamai „Dėlei moterų aplenkimo kviečiant konferenciją“, nes joje iš tikrųjų nedalyvavo nė viena moteris. „Vienoje svarbiųjų tautos gyvenimo valandų žymi visuomenės dalis negavo teisės lygiai priklausomąją pilietiškąją pareigą atlikti“, – rašoma Šiaulių moterų atsiliepime. Abu raštus pasirašė trisdešimt keturios moterys. Tarp jų – Emilija Vileišienė, B. Biržiškienė, Marija Žmuidzinavičienė, Marija Šlapelienė, K. F. Šernienė, Emilija Putvinskienė.

Komentuodamas situaciją, Jurgis Šaulys bandė aiškinti, kad rengiant konferenciją buvo daug techninių ir administracinių kliūčių, kad iš vienos apskričių buvo pateikta per daug atstovų, kitos apskritys vėlavo pristatyti sąrašus, kad lenkų dvarininkai nebuvo pakviesti, nes konferencija lietuvių, kad „dėlei moterų nepakvietimo nutarimas buvo ne principialinis, tik priepuolamas“, tačiau tikroji priežastis taip ir nebuvo įvardyta.

1917 m. pabaigoje J. ir K. Šernų šeimoje buvo laukiama pagausėjimo. Rugsėjo mėn. K. Šernienė išeina atostogų. Rugsėjo 26 d. gimnazijos Pedagogų tarybos posėdžio protokole pažymėta, kad „K. Šernienei pasitraukus iš jų (mokytojų – I. A.) 3 mėnesiams (ligi Naujųjų Metų) ir visai atsisakius lietuvių kalbos, nutarta: mokytojų padėjėjas Jurgis Talmantas pavaduots p. Šernienę parengiamojoje klasėje iš lietuvių kalbos, matematikos ir klasės vedimo“.

Spalio 26 d. J. ir K. Šernams gimė dukra Danutė Irena. Motinystės atostogose K. Šernienė buvo iki gruodžio vidurio. Gimnazijos Pedagogų tarybos gruodžio 20 d.

posėdyje fiksuota, kad ji grįžo į darbą, ir pažymėta, kad dėstys matematiką pirmoje ir antroje gimnazijos klasėje.

K. Šernienė gimnazijoje dirbo iki 1918–1919 mokslo metų pabaigos. 1919 m. rugpjūčio mėn. 14 d. Pedagogų tarybos posėdyje ji nebedalyvauja, protokole užfiksuota: „Atsisakė toliau mokytojavę A. Janulaitis, K. Šernienė, B. Masiulis, I. Čiurlys, A. Atlasevičiūtė.“ Neaišku, dėl kokios priežasties K. Šernienė išėjo iš gimnazijos, ir nežinoma, kuo ji užsiėmė toliau.

J. Šernui prasideda intensyvus ir įtemptas laikotarpis. Vyksta pasirengimas artėjančiam istoriniam įvykiui. Lietuvos Taryboje nesibaigia karšti debatai dėl būsimos valstybės kelio pasirinkimo. Tarybos narių nesutarimus didina Vokietijos reikalavimas Lietuvos valstybės ateitį glaudžiais ryšiais (per karinę, muitų, susisiekimo ir pinigų sistemą) susieti su Vokietijos imperija. Vis dėlto 1917 m. gruodžio 11 d. Lietuvos Tarybos pareiškimą „Dėl Lietuvos valstybingumo“ su daug diskusijų sukėlusia antrąja dalimi, kurioje išdėstoma nuostata apie ryšį su Vokietija, pasirašo penkiolika Tarybos narių. Trys susilaiko, vienas balsuoja „prieš.“ J. Šernas šį pareiškimą pasirašė.

Protestuodami prieš būsimus Lietuvos išsipareigojimus Vokietijai, iš Lietuvos Tarybos pasitraukia S. Kairys, S. Narutavičius, J. Vileišis ir M. Biržiška.

Prie gruodžio 11 d. pareiškimo grįžtama 1918 m. sausio 26 d. Lietuvos Tarybos posėdyje. Neišsprendus principinio nesutarimo dėl nepriklausomybės varianto – ar bus renkamas nuolaidų kelias, išdėstytas pareiškime, ar bus skelbiama visiška nepriklausomybė, – Tarybos Prezidiumas atsistatydina.

Su išstojusiais iš Lietuvos Tarybos nariais vyksta diskusijos, konsultacijos, derybos. Suradus bendrą sutarimą dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo dokumento teksto (be išsipareigojimų Vokietijai), nusprendžiama išstojusiuosius pakviesti į Tarybą sugrįžti. A. Smetona su tuo nesutinka ir atsistatydina iš Tarybos pirmininko pareigų. Pirmininkauti Tarybai išrenkamas vyriausias amžiumi Tarybos narys J. Basanavičius.

1918 m. vasario 16 d. rytiniame Lietuvos Tarybos posėdyje balsuojama dėl naujo Tarybos Prezidiumo. J. Šernas išrenkamas Prezidiumo sekretoriumi.

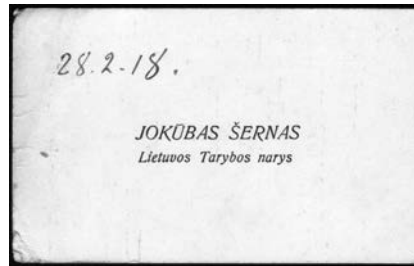
Posėdyje, visiems Tarybos nariams stovint, iškilmingai perskaitomas Lietuvos Tarybos nutarimas, kuris nuo tada vadinamas Lietuvos Nepriklausomybės Aktu. Už jį balsuoja visi dvidešimt Lietuvos Tarybos narių ir abėcėlės tvarka jį pasirašo.

Prasideda valstybės kūrimo darbas, į kurį įsitraukia visi signatarai. J. Šernas nepailsdamas dirba įvairiose Lietuvos Tarybos nuolatinėse ir laikinosiose komisijose. Kaip teisininkas jis dalyvauja teismų sistemos kūrime, dirba Milicijos komisijoje, Kultūros paminklų saugojimo komisijoje, yra Archyvų komisijos narys, svarsto biudžeto, valstybės finansų ir ūkio klausimus, įsitraukia į organizacinį darbą antrąjai valstybės konferencijai sušaukti.

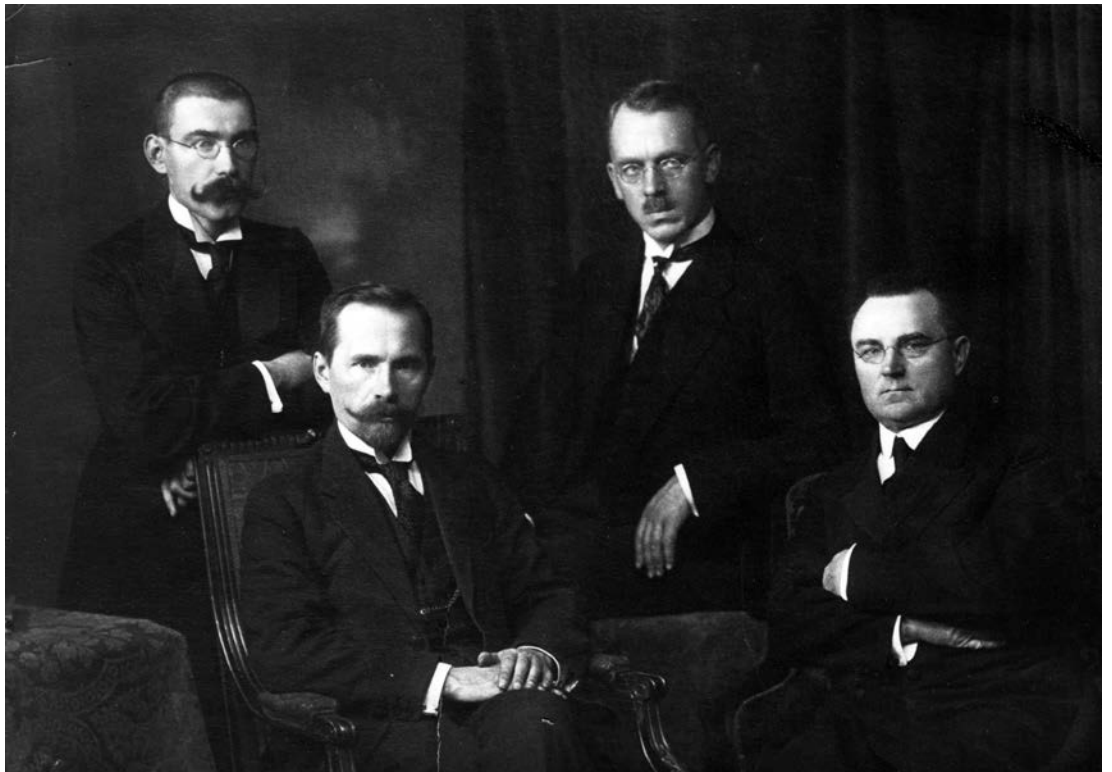
1918 m. kovo pradžioje dėl intensyvaus darbo Lietuvos Taryboje J. Šernas atsisako mokytojo pareigų gimnazijoje. Pedagogų tarybos kovo 16 d. posėdyje užfiksuota, kad, „atsisakius J. Šernui istorijos priedermių“, į jo vietą pakviestas buvęs Pedagoginių kursų mokytojas A. Janulaitis.

J. Šernas aktyviai dalyvavo evangelikų reformatų bažnyčios veikloje. 1918 m. jis išrenkamas bažnyčios kuratoriumi. Sinodo kuratoriai (dvasininkai ir pasauliečiai) yra Lietuvos evangelikų reformatų aukščiausiosios vadovybės – Lietuvos evangelikų reformatų Sinodo – nariai, turintys sprendžiamojo balso teisę Sinode.

Kuratoriaus pareigos nėra lengvos. Jis turi aktyviai dalyvauti bažnytiniame gyvenime, vykdyti trumpalaikes ir ilgalaikes bažnytinės tarnystės pareigas parapijos ar Sinodo lyg-

Lietuvos Tarybos nario Jokūbo Šerno vizitinė kortelė. LNMMB.

Lietuvos Tarybos prezidiumas. Antanas Smetona, Justinas Staugaitis, Jokūbas Šernas, Jurgis Šaulys.
Autorius nežinomas. LNMMB.

meniu, remti bažnyčią aukomis. Jis turi būti pasirengęs šiai tarnystei – gerai išmanyti bažnytinę teisę, būti išstudijavęs Bibliją, Katekizmo tiesas.

1918 m. lapkričio 15 d. Sinodo sesijoje Lietuvos Valstybės Tarybos generalinis sekretorius J. Šernas, kaip įvardyta lenkų kalba rašytame protokole, *sekretarz jeneralny Taryby*, išrenkamas į Kontrolės komitetą. Vėliau jis išrenkamas į Bažnytinių rinkliavų reorganizacijos komisiją. 1920 m. Kolegijos sprendimu J. Šernas įpareigojamas užsiimti Naujamiesčio ir Deltuvos evangelikų reformatų bažnytinių žemių nuomos išieškojimu, išduodant jam atitinkamą įgaliojimą. Jis pats, kaip ir priklauso kuratoriui, 1923 m. paaukojo 1 000 litų Nemunėlio Radviliškio bažnyčios, sugriautos Pirmojo pasaulinio karo metu, atstatymui. J. Šernas visą laiką skatino parapijiečius kultūrinei veiklai ir pats ją rėmė.

Mažosios Lietuvos prisiglaudimo misija

Lietuvos Valstybės Taryba J. Šernui paveda ir diplomatinę darbą. 1918 m. spalio 20 d. kartu su kitais aštuoniais Lietuvos Tarybos delegacijos nariais jis vyksta į Berlyną susitikti su Vokietijos kancleriu Maksimiljanu von Badenu. Šios diplomatinės misijos rezultatas – gautas Vokietijos pritarimas, kad lietuviai gali patys sudaryti vyriausybę, spręsti, kokią politinę santvarką rinktis, ir nustatyti santykius su kaimyninėmis šalimis.

1919 m. J. Šernas buvo išrinktas į Lietuvos prekybos ir pramonės banko tarybą, po trejų metų tapo ir banko valdybos nariu bei vienu iš banko direktorių. Jis – vienas iš valstybės vidaus paskolos projekto autorių, raginęs piliečius pirkti to meto valstybės obligacijas tam, kad būtų paremta nelengvai institucijas kurianti ir biudžetą renkanti valdžia.

Mykolo Sleževičiaus IV Vyriausybėje (1919 m. balandžio 12 d. – 1919 m. spalio 10 d.) J. Šernas ėjo ministro be portfelio pareigas. Ministras be portfelio – vyriausybės narys, kuris nevadovauja jokiai ministerijai, bet yra atsakingas už kokį nors valstybės politikai svarbų reikalą.

J. Šernui pavedama ypatinga, strategiškai svarbi misija – prisidėti prie Mažosios Lietuvos prisijungimo prie Didžiosios Lietuvos. Tuo tikslu Lietuvos Valstybės Taryba J. Šerną, kaip vienintelį protestantų tikėjimo atstovą Lietuvos Taryboje, deleguoja į Mažosios Lietuvos lietuvių politinę organizaciją – Prūsų Lietuvos tautinę tarybą, kuri veikė 1918–1924 metais.

Ši Taryba 1919 m. balandžio mėn. įteikė Taikos konferencijai Paryžiuje deklaraciją, kurioje prašoma, kad „Mažoji Lietuva būtų priglausta prie Didžiosios Lietuvos“.

J. Šernas nuolat ragino politinėmis priemonėmis siekti šio istoriškai giminiško krašto prijungimo prie Lietuvos. 1920 m. vasario 10 d. Lietuvos Valstybės Taryba deleguoja Lietuvos Vyriausybės ministrą be portfelio J. Šerną į Klaipėdą pavedama su Prūsų Lietuvos tautine taryba aptarti jungimosi aplinkybes ir sąlygas. Viskas buvo suderinta ir atrodė, kad ginčytinų pozicijų jungimosi klausimu nebeliko.

Vasario 16 d. J. Šernas su Prūsų Lietuvos tautinės tarybos nariais Martynu Jankumi, Jurgiu Strekiu ir Kristupu Lekšu atvyko į Kauną. Buvo planuota iškilmingo posėdžio metu juos kooptuoti į Lietuvos Valstybės Tarybą, tačiau ši ceremonija neįvyko, nes Mažosios Lietuvos atstovai dar susilaikė nuo stojimo ir nusprendė grįžę pasitarti. Jie nuogaštavo, ar katalikiškoji Lietuva nebandys varžyti protestantizmo, kuris buvo dominuojanti religija Klaipėdos krašte, ar nesieks primesti savo tikybos. Kitas klausimas, kėlęs nerimą Mažosios Lietuvos atstovams, buvo Klaipėdos krašto administracinio pertvarkymo eiga bendroje Lietuvos valdymo sistemoje.

Vasario 19 d. jie grįžo į Klaipėdą. Kartu važiavo J. Šernas ir Lietuvos užsienio reikalų viceministras P. Klimas. Prūsų Lietuvos tautinės tarybos posėdyje dar kartą buvo svarstomos rezoliucijos prisijungimo klausimu. Buvo sutarta, kad Mažosios Lietuvos administracijos pertvarkymą spręs Steigiamasis Seimas. Jame bus ir Mažosios Lietuvos atstovai. J. Šernas, kalbėdamas posėdyje, patikino, kad „Didžioji Lietuva niekuomet neskriaus savo Mažesniosios Sesers ir žiūrės visų jos reikalų patenkinimo lygiai taip, kaip savo“. Taryba vienbalsiai priėmė svarstytytus dokumentus.

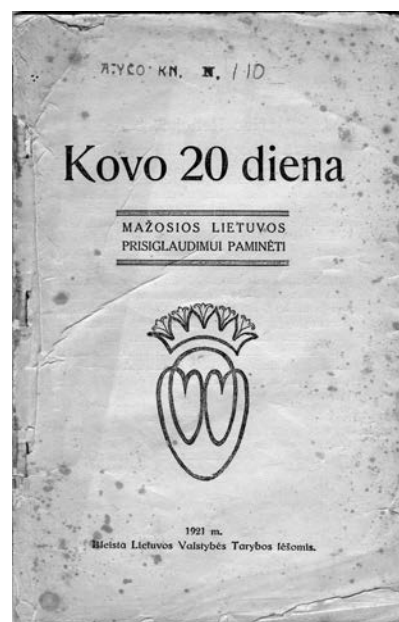
J. Šerno pastangomis ir jo diplomatinį gebėjimų dėka keturi Prūsų Lietuvos tautinės tarybos nariai – Vilius Gaigalaitis, M. Jankus, K. Lekšas ir J. Strekys – 1920 m. kovo 20 d. buvo kooptuoti į Lietuvos Valstybės Tarybą.

Ta proga įvyko speciali Lietuvos Valstybės Tarybos XV sesija, skirta Mažajai Lietuvai. Iškilmingame posėdyje dalyvavo Anglijos, Prancūzijos, Jungtinių Amerikos Valstijų, Olandijos, Latvijos valstybių atstovai bei Mažosios Lietuvos atstovai K. Lekšas, M. Jankus ir J. Strekys. V. Gaigalaitis posėdyje nedalyvavo.

Posėdžio pradžioje Lietuvos Valstybės Tarybos generalinis sekretorius J. Šernas perskaitė 1920 m. vasario 21 d. Mažosios Lietuvos tautinės tarybos Aktą – Prisiglaudimo deklaraciją.

Šventiniame posėdyje iškilmingas ir jautrias kalbas sakė Lietuvos Respublikos Prezidentas A. Smetona, Valstybės Tarybos Pirmininkas Stasys Šilingas, Ministras Pirmininkas Ernestas Galvanauskas ir naujieji Lietuvos Valstybės Tarybos nariai K. Lekšas, M. Jankus ir J. Strekys.

Šiam įvykiui pažymėti J. Šernas parengė leidinį „Kovo 20 diena.“ Paantraštėje nurodyta, kad knyga yra skirta „Mažosios Lietuvos prisiglaudimui paminėti“. Knyga turėjo būti išleista 1920 m. pavasarį iškart po

Jokūbo Šerno parengtos knygos „Kovo 20 diena“ viršelis. Biržų krašto muziejus „Sėla“.

šio istorinio įvykio. Dėl tam tikrų priežasčių vėluodama, ji pasirodė 1921 metais. Išleisti, kad ir vėluojant, buvo svarbu, nes, pasak J. Šerno išanginio žodžio, „liečiamas šioj knygoj klausimas pasilieka aktualus, tai manome, kad šis leidinys ir dabar nenustoja savo reikšmės ir pasitarnaus Sujungtos Lietuvos idėjai“.

Leidinyje publikuoti P. Klimo ir dr. Jono Yčo parengti straipsniai apie Prūsų tautos istoriją ir šventinėje sesijoje bei iškilmingame priėmime pasakytos kalbos. Visų kalbos emociškos, paveikios, pagrindinis jų leitmotyvas – džiaugsmas, kad po 500 metų privertinės atskirties abi Lietuvos vėl kartu.

Ši knyga jau tapo bibliografinė retenybė. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomas E. Galvanausko ir Kazio Griniaus vyriausybėse dirbusiam gudų reikalų ministrui be portfelio Juozapui Voronko J. Šerno dovanotas egzempliorius su autografu tituliname lape.

Iš istorijos žinome, kad Klaipėdos kraštas tik 1923 m. sausio 15 d., po sėkmingos sukilimo baigties, įsijungė į Lietuvos sudėtį. Bet tai nė kiek nesumenkina 1920 m. kovo 20 d. istorinės svarbos ir nesumažina signataro, Lietuvos Valstybės Tarybos nario J. Šerno indėlio įgyvendinant Klaipėdos krašto susigrąžinimą, kuris pagrįstai laikomas vienu iš svarbiausių tuometinės Lietuvos valstybės pasiekimų. J. Šernas tuo labai džiaugėsi.

Gyvenimo negandos

Tačiau asmeninį gyvenimą temdė nesusiklostę šeimos santykiai. 1922 m. rugsėjo 19 d. evangelikų reformatų bažnyčios Sinodo kolegija svarsto J. Šerno prašymą išskirti jį su žmona. Visa medžiaga nagrinėjimui perduodama Sinodo komisijai, kuri turi priimti sprendimus dėl skyrybų. Išsiaiškinti bylos aplinkybes kolegija paveda kuratoriui M. Yčiui.

Šis laikotarpis J. Šernui buvo sunkus. Po skyrybų dabar jau buvusi žmona K. Brijūnaitė-Šernienė išvyksta į Jungtines Amerikos Valstijas pas savo motiną ir lieka ten visam laikui. Šešerių metų dukrą Danutę Ireną ji palieka vyrui. Mergaitę globoti pasiima J. Šerno brolis evangelikų reformatų kunigas Adomas ir jo žmona Zuzana.

1922 m. lapkričio 4 d. J. Šernas veda aktorę Verą Feinbergaitę-Skorbnąją, Sankt Peterburgo kailių pirklių gildijos narių Boriso ir Esteros Feinbergų dukrą. Juos sutuokia Jokūbo brolis kunigas A. Šernas. Santuoka registruojama Kaune. Kaune jaunoji pora ir gyvena.

Vera Šernienė su sūnumi Jokūbu. Autorius nežinomas. Biržų krašto muziejus „Sėla“.

J. Šernas ir toliau atkakliai darbuojasi valstybės kūrimo baruose. 1923 m. įsteigė žurnalą „Savivaldybė“ ir buvo jo redaktorius, dirbo Vidaus reikalų ministerijos referentu, inicijavo Savivaldybių departamento steigimą ir buvo pirmuoju jo direktoriumi.

Šalia tiesioginių darbų J. Šernas dalyvavo ir politiniame gyvenime. Jis priklausė Tautos pažangos partijai, dalyvavo rinkimuose į Steigiamąjį Seimą, bet prezidentinė partija juose patyrė visišką pralaimėjimą. Vėliau jis prisidėjo prie Lietuvos ūkininkų sąjungos.

1925 m. liepos 30 d. Kaune Jokūbo ir Veros Šernų šeimoje gimė sūnus Jokūbas Bernardas. Šeimos laimė truko neilgai. J. Šerną užklupo nepagydoma liga. Jis išvažiavo į Karaliaučių tikėdamasis, kad ligą pavyks įveikti. Ten buvo operuotas, deja, operacija nebepadėjo.

Grįžusį iš Karaliaučiaus Vera jį labai rūpestingai slaugė, bet likimas jau buvo negailestingai nulėmęs išsiskyrimą. Kai J. Šernas 1926 m. liepos 31 d. mirė, sūneliui Jokūbui Bernardui buvo vieni metukai. Dukrai Danutei Irenai nebuvo nė devynerių. Vrai Šernienė – dvidešimt ketveri.

1926 m. rugpjūčio 15 d. „Biržų žinios“ rašė: „Mirė Jokūbas Šernas, paskutinių laikų Savivaldybių Departamento Direktorius, žinomas biržėnams visuomenės veikėjas. /.../ Tai jaunas, vos 38 m. žmogus, didelės energijos, gerai pažįstamas visame Lietuvos krašte.“

1926 m. rugpjūčio mėn. dar paties J. Šerno suredaguotame „Savivaldybės“ žurnale išspausdintame nekrologe rašoma: „Visą laiką jis dirbo atsidėjęs kaip mokėjo, kiek jo pradėjusi nykti sveikata leido. Su visais jis mokėjo gerai sugyventi, nors buvo, kaip dabar sakytume, tiesmukas, tačiau nieko be reikalo neužgaudavo. Visi jo bendradarbiai, kurie anksčiau buvo su juo susipažinę, buvo apie velionį geriausios nuomonės ir labai apgailestavo jo ankstyvą mirtį.“

Iš viso signatarų būrio J. Šernas išėjo pirmas. Likimas taip lėmė, kad atkurtos Lietuvos labui jis galėjo darbuotis tik nepilnus aštuonerius metus.

J. Šerno palaikai traukiniu buvo atvežti iš Šiaulių į Biržų geležinkelio stotį, iš kur vežimu gedulinga procesija keliavo į Nemunėlio Radviliškio kapines. J. Šerno giminės tęsėja Danutė Plepytė-Kubilienė (Jokūbui Šernui mirus jai buvo vieni), prisimindama tuos laikus, pasakoja, kad ne kartą girdėjo namuose vyresnius kalbant apie J. Šerno laidotuves, vis prisimenant, kaip jų namuose buvo ruošiamas vežimas paskutinei J. Šerno kelionei. Jos tėtis Jokūbas Plepys sutvarkė ratus, moterys nuo pat ryto pynė vainikus, paskui visi jais aptaisė vežimą, dar priskynė darželio gėlių – buvo rugpjūčio pirmos dienos, pats rudens gėlių žydėjimas. Taip susiruošęs išvažiavo į Biržus.

D. Kubilienės šeimoje ir dabar tebėra gyvas pasakojimas, kaip V. Šernienė iš Biržų pėsčiomis atlydėjo J. Šerno karstą beveik trisdešimt kilometrų iki Nemunėlio Radviliškio evangelikų reformatų kapinių. Gedulingą procesiją lydinčiųjų raginama nesėdėti nė į vieną vežimą. Ėjo iki kraujo nutrintomis kojomis. Su sūneliu ant rankų. Sielvarto palaužta.

D. Kubilienė prisimena, kad jos šeima ir visa plati Šernų giminė labai gailėjo Jokūbo. Net ir metams bėgant, kai tik kalba pasisukdavo apie jį, visi jautriai prisimindavo, susigraudindavo vyrai, moterys net verkti pradėdavo. Verkdavo, apgailėdavo, kad be laiko numirė, toks jaunas, kad laimės neturėjo...

Labai ne laiku nutrūko Vasario 16-osios Akto signataro, gabaus, patyrusio politiko J. Šerno gyvenimas. Be atokvėpio dirbęs vardan tos vienintelės Lietuvos, nesirinkęs lengvų darbų, ėjo ten, kur buvo reikalingas jo protas ir išsilavinimas, kur reikėjo jo išminties ir įžvalgumo, patirties ir atkaklumo, energijos ir pasiryžimo. Išauklėtas evangelikų reformatų tikėjimo dvasia, jis negalvojo apie save, svarbiausia jam buvo pareiga Tėvynei – viską atidavė dėl gimtojo krašto gerovės, visas savo jėgas paaukojo dėl jo suklestėjimo.

Jokūbo Šerno atminimo įprasminimas, jo darbų įvertinimas net ir dabar, minint šimtąsias atkurtos Lietuvos metines, tebėra nepakankamas, kol kas nepatraukęs tyrėjų, istorikų dėmesio. Atėjo metas tinkamai įvertinti šios neeilinės asmenybės indėlį į Lietuvos valstybės kūrimą.

FAKTAI IR IŽVALGOS

JUOZAS ŽILYS

VALSTYBINĖS LIETUVIŲ KALBOS ATKŪRIMAS KAIP RESPUBLIKOS IR JOS TITULINĖS TAUTOS TAPATUMO ĮTVIRTINIMAS. II

Tęsinys, pradžia 2018, Nr. 2 (24)

Lietuvių kalbos klausimas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio politinėje programoje

Viena svarbiausių aktualijų, kurią kėlė Sąjūdžio iniciatyvinė grupė, buvo kultūros būklė Lietuvoje, konkrečiai – lietuvių kalbos teisinė ir socialinė situacija. 1988 m. birželio 13 d. Respublikinio agroskaičiavimo centro salėje su Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariais vykusio visuomenės susitikimo dalyviai buvo supažindinti su neatidėliotinomis problemomis, į kurias Sąjūdis atkreips valdžios institucijų dėmesį. Režisierius Arūnas Žebriūnas, atstovavęs Iniciatyvinės grupės nacionalinių santykių komisijai, kalbėjo apie prielaidas grąžinti nacionalinę istoriją lietuvių tautai ir apie visuotinį poreikį viešai paskelbti svarbiausius istorinius dokumentus, kurie dūlėjo neprieinamuose archyvuose¹. Anot A. Žebriūno, būtina

Sąjūdžio mitingas Gedimino aikštėje išlydint Lietuvos delegatus į TSKP XIX konferenciją. 1988 06 24. Raimondo Urbakavičiaus nuotrauka. LNM.

nedelsiant oficialiai pripažinti lietuvių kalbą valstybine kalba, spręsti tautinių mažumų (ne tik rusų ir lenkų) problemas.

Birželio 24 d. Vilniuje, Katedros aikštėje, įvyko pirmasis didelis žmonių susibūrimas, kurį organizavo Sąjūdžio iniciatyvinė grupė. Mitingo pretekstas – palydėti Lietuvos delegatus į vadinamąją XIX partinę konferenciją Maskvoje. Tada Katedros aikštėje Sąjūdžio iniciatyvinės grupės atstovai ir kiti kalbėjusieji pirmą kartą viešai prabilo apie opiausias politines ir socialines problemas, kurios brendo Lietuvoje. Viena iš jų – lietuvių kalbos teisinis, politinis statusas.

Mitinge Vytautas Landsbergis, vertindamas oficialius pasiūlymus XIX partinei konferencijai, kurie buvo paskelbti spaudoje, kalbėjo: „Mes visi džiaugiamės ir pritariame, kad Lietuvos TSR Konstitucijoje būtų įrašytas straipsnis – cituoju – „Dėl lietuvių kalbos kaip respublikos valstybinės kalbos“. Bet kodėl tame pačiame skirsnioje skamba tokie, deja, menki beveik nužeminti žodžiai, kad prašome „suteikti sąjunginėms respublikoms teisę tvirtinti gimtojo krašto istorijos, literatūros, meno, kalbos programas ir vadovėlius...“²

Iniciatyvinės grupės narys operos solistas Vaclovas Daunoras pranešė apie Sąjūdžio reikalavimus XIX partinės konferencijos delegatams, o vienas iš jų – lietuvių kalbą paskelbti valstybine kalba, užtikrinti sąlygas kurti nacionalinę mokyklą³. Mitinge kalbėjęs LKP CK sekretorius Algirdas Brazauskas pažadėjo, kad netrukus lietuvių kalbai bus suteiktas valstybinės kalbos statusas.

Tų pačių metų liepos 9 d. Vingio parke įvyko dar įspūdingesnis mitingas, kuriame dalyvavo daugiau nei šimtas tūkstančių žmonių. Renginyje delegatai turėjo atsiskaityti apie nuveiktus darbus Maskvoje, XIX partinėje konferencijoje. Romualdas Ozolas kalbėjo apie tai, kad reikia reformuoti mokyklas, kurios pagaliau turi tapti lietuviškomis, padėti savo kultūrinės autonomijos pagrindus – atkurti nacionalines kultūrines sąjungas, surinkti ir po pasaulį išblaškytą ir nugyventą palikimą, tobulinti kalbą, užsiimti ilgalaikėmis kultūros kūrimo programomis. Jis pabrėžė, kad „/.../ turime susigrąžinti savo istoriją. Susigrąžinti ją ne tik kaip tyrimus ir publikacijas apie buvusius mūsų gyvenimo įvykius, bet ir kaip jausmą ir supratimą, kad buvome čia visada – ne tokie kaip šiandien, betgi tie patys, to paties gimimo ir dvasios. Prašome mūsų vyriausybę *juridiškai* įteisinti mūsų istorinio vientisumo žymenis – heraldiką, giesmes, spalvas.“⁴

Dar prieš įvykstant Sąjūdžio Steigiamajam suvažiavimui, Sąjūdžio spaudoje buvo skelbiami būsimosios Sąjūdžio programos metmenys, rašomi straipsniai, teikiami pasiūlymai dėl Sąjūdžio veiklos politinių gairių. Virgilijus Čepaitis ir A. Žebriūnas rašė, kad reikia lietuvių kalbą įtvirtinti konstituciškai kaip Respublikos kalbą, siekti, kad ji būtų nuosekliai vartojama kaip raštų kalba administracijoje ir gamyboje nepriklausomai nuo jų žinybinės priklausomybės. Akcentuota, kad būtina sustiprinti lietuvių kalbos mokymą vidurinėse mokyklose ir grąžinti jos dėstymą visuose aukštųjų mokyklų fakultetuose, neleisti, kad lietuvių kalba būtų išstumta iš bet kurios Respublikos materialinio ir kultūrinio gyvenimo srities⁵.

Sąjūdžio Kultūrinės programos metmenyse⁶, kurių autorius – V. Landsbergis, teigta, kad, vykdant švietimo reformą, lietuviškose mokyklose turi įsigalėti *nacionalinės mokyklos* principas: visas mokymas remiamas gimtosios kalbos, žodinės ir dainuojamosios tautosakos, krašto istorijos ir geografijos kuo geriausiu pažinimu. Analogiškas turinys teiktinas mokyklose, kuriose dėstoma kitomis kalbomis. Visi jauni žmonės turi gerai pažinti Lietuvos praeitį ir kultūrą, mokėti lietuvių kalbą, kad nesijaustų svetimi šioje žemėje.

Metmenyse rašyta: „Kalba yra didžiausias kiekvienos tautos kultūrinis turtas ir pagrindinė priemonė nuo vaikystės formuoti turtingą žmogaus dvasinį gyvenimą, jautrumą ir žmoniškumą, kūrybingą mąstymą. Gimtąją kalbą reikia ne tik ugdyti, puoselėti, bet ir ginti, kaip ginamas dvasingumas ir žmoniškumas, kai kyla grėsmė. Šiuo metu Lietuvoje

¹ Sąjūdžio žinios, 1988 m. birželio 13 d., Nr. 1.

² V. Landsbergio žodis Lietuvai // Sąjūdžio žinios, 1988 m. liepos 3 d., Nr. 4.

³ Gimtasis kraštas, 1988 m. birželio 16–22 d.

⁴ Balikienė B. Pergalė! // Sąjūdžio žinios, 1988 m. liepos 16 d., Nr. 9.

⁵ Čepaitis V., Žebriūnas A. Nacionaliniai klausimai // Sąjūdžio žinios, 1988 m. liepos 3 d., Nr. 4.

⁶ LPS Kultūrinės programos metmenys // Sąjūdžio žinios, 1988 m. liepos 28 d., Nr. 15.

16–17 p. Sąjūdžio mitingas Vingio parke sutinkant Lietuvos delegatus. 1988 07 09. Raimondo Urbakavičiaus nuotrauka. LNM.

SAIMES KALINĀMS I

UZ JŪSU IR MŪSU LAISVE!
ЗА НАШУ И ВАШУ СВОБОДУ!

PUSĀU-
TIESA-
MĒLO
FORMA!

tokią grėsmę sudaro per ankstyva, psichologiškai ir pedagogiškai nepateisinama dvikalbystė, primetama jau nuo vaikų darželio, nepaisant tėvų valios ir pedagogų nepritarimo.“

1988 m. spalio 22–23 dienomis vykusiam Sąjūdžio Steigiamajame suvažiavime, be visų kitų klausimų, plačiai atskleista ir įvertinta Lietuvos kultūros panorama ir išskirtinai – lietuvių kalbos būklė. Suvažiavime patvirtintos Sąjūdžio Bendrosios programos¹ pagrindinės nuostatos dėl kultūros ir lietuvių kalbos: tautinė savimonė ir saviraiška yra savaiminės vertybės ir svarbūs visuomenės atgimimo veiksniai; Sąjūdis siekia konkrečių ir aiškių konstitucinių ir teisinių tautų lygiateisiškumo garantijų, užtikrinančių Respublikos suverenitetą, pilietybę, lietuvių kalbos pripažinimą valstybine; Sąjūdis siekia garantuoti Respublikoje gyvenančioms mažumoms jų tautinės savimonės viešo reiškimosi teisę, skatina ir remia jų kultūros ir raštijos savo kalba ugdymą; garantuoti tautinėms mažumoms steigti mokyklas ir klases gimtąja kalba, kurti autonomiškai veikiančias draugijas, propaguoti tautinės kultūros vertybes, jų pagrindu auklėti jaunąją kartą; sudaryti sąlygas kitataučiams išmokti lietuvių kalbą, kad jie galėtų plačiau dalyvauti Respublikos kultūriniame gyvenime, studijuoti jos aukštosiose mokyklose; tautinis lygiateisiškumas gali būti įgyvendinamas tik visų tautų atstovams pripažįstant lietuvių tautos apsisprendimo teisę, suverenitetą ir teritorinį vientisumą, pažįstant ir gerbiant lietuvių istoriją, kultūrą ir kalbą; būtina pripažinti lietuvių, kaip ir kiekvienos kitos tautos, teisę rūpintis savo išlikimu, ūkiu, gamta, kalbos ir kultūros išsaugojimu bei puoselėjimu iš protėvių paveldėtoje teritorijoje; Sąjūdis smerkia visokį neteisingumą tautiniu pagrindu, tautinio orumo, kultūros ir kalbos žeminimą; kalba yra svarbiausias tautos požymis, jos savitumo reiškimosi forma, didžiausias tautos kultūros lobis, ugdyti ir puoselėti kalbą – vienas svarbiausių šeimos, mokyklos ir valstybės uždavinių; Sąjūdis sieks sugrąžinti ir įtvirtinti lietuvių kalbos teises bei funkcionavimą visose valstybės ir visuomenės gyvenimo srityse, rūpintis taisyklingos kalbos prestižu, spartins lituanistikos tyrimo darbus, nuo kurių priklauso tolesnė lietuvių bendrosios kalbos plėtotė; būtina globoti tarmes, gaivinti tradicinę kaimo kultūrą ir jos židinius; Sąjūdis palaiko Respublikos tautinių mažumų kalbų kultūros ugdymą.

Sąjūdžio pozicija dėl lietuvių kalbos konkretizuota Steigiamojo suvažiavimo rezoliucijoje dėl lietuvių kalbos statuso². Joje pabrėžta, kad per keturiasdešimt metų Lietuvoje susidarė tokia padėtis, jog Respublikos pagrindinių gyventojų kalba – lietuvių kalba – kas kartą vis labiau buvo stumiamą iš įvairių visuomenės veiklos sričių, kilo grėsmė jos kultūrai, visuomeniniam prestižui, o kartu ir jos gyvavimui.

Rezoliucijoje reikalauja lietuvių kalbai „grąžinti deramą vietą Respublikos administraciniame, ekonominiame, politiniame ir kultūriniame gyvenime. Viena iš tokių priemonių turi būti lietuvių kalbos pripažinimas Respublikos valstybine kalba, suprantant tai kaip nepažeidžiamą piliečių teisę visur ir visada kreiptis į kiekvieną pareigūną ar įstaigą ir gauti iš jų atsakymą lietuvių kalba, kaip principą, kad Respublikos raštvedybos pagrindinė kalba yra lietuvių kalba. Ja Respublikoje turi vykti visi oficialūs renginiai – mitingai, minėjimai ir pan., paliekant teisę kitų tautų žmonėms kalbėti ir sava kalba.“

Siekiant konkretizuoti siekius dėl lietuvių kalbos išskirtinio statuso atkūrimo, buvo numatytos darbo kryptys ir veiksmai: mokykla ir apskritai visa švietimo sistema turi tapti lietuvių kalbos ugdymo židiniu; tose aukštosiose ir specialiosiose vidurinėse mokyklose, kuriose buvo mokoma tik rusų kalba (visų pirma įvairiuose sąjunginių institutų filialuose), sudaryti grupes lietuvių dėstomąja kalba, o rusų ar kitų kalbų grupėse ją dėstyti tokiu lygiu, kad absolventai galėtų ją laisvai vartoti; visokeriopai siekti, kad pagerėtų masinės informacijos priemonių ir administracijos bei kitų sričių kalbos kultūra; stiprinti lietuvių kalbos tyrimo darbą, atkurti ir išplėsti Mokslų akademijos Lietuvių kalbos institutą; pripažinti, kad administracinė prievarta dokumentuose rašyti rusiškus tėvavardžius ir moterų

¹ Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Steigiamasis suvažiavimas. Vilnius, Mintis, 1990, p. 205–212.

² Sąjūdžio Steigiamojo suvažiavimo rezoliucija Nr. 5 „Dėl lietuvių kalbos statuso“ // Ten pat, p. 221–222.

pavardžių rusiškas formas nesuderinama su pagarba lietuvių kalbai ir kad tai daro žalą lietuvių kalbos prestižui.

Taip pat ir Sąjūdžio Seimo lapkričio 13 d. priimtoje rezoliucijoje deklaruota, kad reikia užtikrinti lietuvių kalbos kaip oficialios kalbos vartojimą valstybinėse įstaigose ir visuomeninėse organizacijose, švietimo sistemoje ir kultūriniame gyvenime, o įstatymų, kitų juridinių dokumentų ir viešų, oficialių renginių pagrindinė kalba turi būti lietuvių kalba. Pabrėžta, kad lietuviški asmenvardžiai, pavardės ir tėvavardžiai, vietų pavadinimai yra ne liečiami ir saugomi įstatymų. Sąjūdžio Seimo nuomone, turėjo būti užtikrinamas reikiamas lietuvių kalbos mokymas rusų ir kitakalbėse mokyklose, taip pat prireikus organizuojamas suaugusių piliečių mokymas.

Pažymėta, kad oficiali svarbi informacija turi būti skelbiama lietuvių bei kitomis tautinėmis kalbomis, o rusų kalba – bendraujant su sąjunginių respublikų organais ir organizacijomis bei atskirais asmenimis jų pageidavimu. Paskelbta, kad visos kalbos Lietuvos kultūriniame gyvenime turi būti vartojamos laisvai, bet kokie apribojimai – neleistini. Apibūdinant lietuvių kalbos statuso įtvirtinimo ir reguliavimo aspektus, teigta, kad lietuvių ir kitų kalbų teises turi įtvirtinti lietuvių kalbos įstatymas, kuris remsis atitinkamu konstituciniu straipsniu¹.

Sąjūdžio dokumentų nuostatos dėl lietuvių kalbos ir apskritai kultūros atspindėjo okupacijos laikotarpiu vykusio pasipriešinimo Lietuvos rusinimui idėjas. Kultūros žmonės telkėsi į neformalius sambūrius, o kai kurios oficialiai veikiančios organizacijos – kiek leido okupacinė valdžia – viešai kėlė klausimą dėl lietuvių kalbos ir kultūros būklės. Šiuo atžvilgiu reikšmingą vaidmenį suvaidino Lietuvių kalbos sekcijos, kurių atsiradimą miestuose ir rajonuose lėmė lietuvių aprašomosios ir istorinės kalbotyros pakilimas².

Artėjant rinkimams į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą, 1990 m. sausio 20 d. Sąjūdžio Seimas paskelbė tautinės politikos principines nuostatas, kuriose pabrėžta, kad lietuvių kalbos valstybinis statusas neturi pažeisti kitų tautybių žmonių teisių. Čia buvo nurodyta, kad įstaigų, nuolat bendraujančių su gyventojais, vadovai turi užtikrinti, kad žmonės būtų aptarnaujami ne tik lietuvių, bet ir prireikus kita, abiem pusėms priimtina kalba. Pareikšta apie Sąjūdžio siekį, kad visi Lietuvos žmonės galėtų mokytis savo vaikus gimtąja kalba, kad valstybė turi užtikrinti galimybę įgyti nemokamą, Lietuvos valstybines švietimo programas atitinkantį pradinį ir vidurinį mokymą gimtąja kalba (vietose, kur yra bent kiek didesnis ta kalba kalbančių vaikų skaičius) bei aukštąjį mokymą valstybine kalba. Valstybės lėšomis turi būti parengtos ir vykdomos papildomos mokymo programos moksleiviams ne lietuvių ir tarmine dėstomąja kalba, tinkamai paruošiant juos mokymuisi aukštosiose mokyklose valstybine kalba. Sąjūdis pripažino visoms Lietuvoje gyvenančioms tautinėms bendrijoms teisę kurti savas nevalstybines mokyklas Lietuvoje bei siūsti savo jaunimą mokytis į kitų šalių aukštąsias mokyklas³.

Toje pačioje Sąjūdžio Seimo sesijoje buvo priimtas dar vienas dokumentas – deklaracija „Dėl lietuvių tautos sampratos ir telkimosi“⁴. Čia įvertintos Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo istorinės sąlygos, lietuvių tautos, jos kultūros išlikimo prielaidos. Deklaracijoje postuluota: „Lietuvių tautos kūno ir dvasios atsigavimas tebėra svarbiausias mūsų uždavinys. Būtinai ne tik pilietiškumo, bet ir tautiškumo stiprinimas, Lietuvos žmonių tolesnis telkimas ne tik pilietiniu, bet ir tautiniu pagrindu.“ Kartu pareikšta, kad „lietuvių tautą sudaro kalbą ne tik lietuviškai, bet ir kitomis kalbomis, laikantys save lietuviais, su lietuvių kultūra susiję žmonės. Brangus ir reikalingas kiekvienas lietuvių kultūrą gerbiantis, į lietuvių tautą sugrįžtantis ar artinantis žmogus. /.../ Atkurdami nepriklausomą Lietuvos valstybę, sieksime palaikyti visų etninėje Lietuvoje gyvenančių žmonių telkimąsi ekonominio bendradarbiavimo, Lietuvos istorinių, lietuvių tautinės savimonės ir lietuvių kultūros pagrindu.“

¹ Sąjūdžio Seimo rezoliucija Nr. 4 „Dėl lietuvių kalbos vartojimo“ // Lietuvos kelias. 1. Vilnius, Viltis, 1989, p. 46.

² Plačiau žr.: Pupkis A. Lietuvių kalbos sąjūdis 1968–1988 m. Vilnius, Lietuvių kalbos institutas, 2016.

³ Sąjūdžio Seimo „Tautinės politikos Lietuvoje principinės nuostatos“ // Lietuvos kelias, p. 73.

⁴ Sąjūdžio Seimo deklaracija „Dėl lietuvių tautos sampratos ir telkimosi“ // Ten pat, p. 74.

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesijoje...

Prieš 1988 m. lapkričio 17–18 d. numatomą Aukščiausiosios Tarybos sesiją, kurioje buvo rengiamasi priimti lietuvių kalbos kaip valstybinės kalbos įstatymą, įvyko visuomeniškai reikšmingas įvykis – kūrybinių sąjungų narių bendras atviras partinis susirinkimas, kuriame dalyvavo rašytojai, dailininkai, kompozitoriai, kinematografininkai, teatro meno veikėjai, architektai, žurnalistai, knygų leidėjai, kultūros įstaigų vadovai¹. Susirinkime priimtame nutarime įvertintos kultūros raidos problemos, pasmerkti administraciniai ir politinio vadovavimo metodai, kuriais remiantis daroma įtaka kultūros vyksmui ir kūrėjams, pateikta bendra kūrybinių sąjungų pozicija dėl stalinizmo ir stagnacijos laikotarpio ir ateities uždavinių likviduojant šio periodo politinius socialinius padarinius². Apibendrintai pastebėta, kad lietuvių tautos kultūra traktuotina kaip nedaloma visuma, į kurią įeina ir išeivijos menininkų kūryba. Susirinkimas visiškai pritarė tokiai konstitucinės nuostatos dėl lietuvių kalbos kaip valstybinės kalbos redakcijai, kokia buvo pateikta Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1988 m. spalio 6 d. nutarime ir siūlė Aukščiausiajai Tarybai priimti ją be pataisų.

Artėjant Aukščiausiosios Tarybos sesijai ir paskelbus spaudoje Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimą, kuriame suformuluotas konstitucinis straipsnis dėl lietuvių kalbos, buvo ne tik visuotinai pritariama tokiai pozicijai, bet stiprėjo agresyvus pasipriešinimas. Nors ir nebebuvo atvirai pasisakoma prieš valstybinio statuso suteikimą lietuvių kalbai, tačiau reikalauta aiškiau apibrėžti rusų, lenkų kalbų santykį su lietuvių kalba ir užtikrinti šių kalbų vartojimo politines, teises garantijas. Visa tai buvo apibendrintai ir suformuluota besikuriančio „Socialistinio judėjimo už persitvarkymą Lietuvoje Vienybė–Jedinstvo–Jednosc“ dokumentuose. Štai šio judėjimo steigimo darbo grupės deklaracijoje rašyta: „Pripažindama vietinės tautybės piliečių kalbos prioritetą, „Vienybė“ mano, jog kalbų valstybingumo ir pilietybės klausimą respublikoje turi spręsti tik demokratiškai išrinkta iš dviejų rūmų sudaryta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, į kurią įeitų tautybių taryba su lygiu lietuvių, lenkų, rusų, baltarusių, žydų ir kitų tautybių deputatų atstovavimu, turinti

¹ Plačiau žr.: Žmogaus, tautos, Tėvynės labui // Tiesa, 1988 m. spalio 29 d.

² 1988 m. spalio 27 d. Lietuvos TSR kūrybinių sąjungų bendro atviro partinio susirinkimo nutarimas // Literatūra ir menas, 1988 m. lapkričio 5 d.

Piketas prie Švietimo ministerijos dėl valstybinės lietuvių kalbos įteisinimo. 1989 m. Eugenijaus Masevičiaus nuotrauka. LCVA.

aukščiausios valdžios organo funkcijas nacionalinių procesų ir tarpnacionalinių santykių sferoje. Todėl dabar Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba kol kas neturi spręsti Lietuvos TSR valstybinės kalbos ir pilietybės statuso klausimo.¹

Vilniaus „Komunaro“, Spalio 40-mečio staklių, Elektros suvirinimo įrengimų, Klaipėdos „Baltijos“, Vakarų laivų remonto įmonių, Jūrų prekybos ir Jūrų žvejybos uostų, laivyno ir kai kurie kiti kolektyvai primygtinai reikalavo valstybinį statusą suteikti ne tik lietuvių, bet ir rusų kalbai, o lenkų kalbai – Vilniaus mieste, Šalčininkų, Švenčionių bei Trakų rajonuose.

Čia paminėta tik keletas socialinio gyvenimo aplinkybių, kuriomis brendo ir buvo priimtas sprendimas dėl lietuvių kalbos politinio, teisinio statuso. Kalbos ir nuomonės Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose akivaizdžiai bylojo apie egzistavusias politines realijas, iš kurių lemtingiausia – nekvestionuojama lietuvių tautos valia ir galia apginti savo kalbą ir kultūrą.

Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininko pavaduotoja Vanda Klikūnienė pranešime dėl valstybinio statuso suteikimo lietuvių kalbai akcentavo: „.../ Lietuva neturi kitos žemės, kito krašto, kur galėtų išlikti kaip nacija. Čia, Lietuvoje, yra tūkstantmečių gilumą siekiančios lietuvių tautos šaknys, tik čia galime perduoti būsimoms kartoms savo kalbą, papročius, tautinę pasaulėjautą. Susiklosčiusią situaciją teisingai turėtų suprasti kitų tautų atstovai. Lietuvių kalbos statusas nepažeidžia nė vieno teisių.“² Pasak pranešėjos, „paskelbti lietuvių kalbą valstybine Tarybų Lietuvos kalba – reiškia ginti mūsų Respublikos kultūros pagrindą, reiškia realizuoti suverenumo teisę tautos, kuri sudaro keturis penktadalius mūsų Respublikos gyventojų“.

Poetas Justinas Marcinkevičius kalbėjo: „.../ mes kalbame apie kalbą, apie savo dvasios ir minties namus, norime apgaubti juos globa ir rūpesčiu, pasiryžę įstatymu sutvirtinti tų namų pamatus, nušveisti langus ir užlopyti gerokai apirusį stogą. Istorija niekada neatleisť mums, jeigu nepadarytumėm šito, jeigu nepasinaudotume savo prigimtinė ir konstitucinė teise. Tai būtų tas pats, lyg kad leistumėm sugriūti Atėnų Akropoliui.“ Prisimindamas lietuvių kalbos dramatišką likimą, kurį ženklino agresyvi polonizacija, rusifikacija, germanizacija, poetas teigė, kad „suteikdami lietuvių kalbai valstybinės kalbos statusą, mes tuo pačiu įpareigojame ją būti jautria ir tolerantiška, kultūringa ir kantria su kitomis Respublikoje gyvenančiomis kalbomis“³.

Rašytojas Juozas Baltušis samprotavo: „Visa Lietuva šiandien žiūri į mus. Visi lietuviai, istorinių vėtrų išblaškyti po tolimas užjūrio šalis ir Sibiro sniegynus, iš kurių dar ne visi sugrįžo, stebi mus šiandien. Didžiausių pasaulio universitetų mokslo vyrai, studijuojantys vieną seniausių ir turtingiausių pasaulio kalbų – mūsų lietuvių kalbą! – laukia, kaip mes atliksime šį šventą įpareigojimą, kokį postūmį savo nutarimais duosime lietuvių tautai toliau augti, stiprėti, vystytis. .../ Mes namie. Amžinojoje Lietuvos sostinėje Vilniuje. Aukščiausios Lietuvos valstybės vyriausybės būstinėje. Ir susirinkome kaip visų Lietuvoje gyvenančių tautybių atstovai. Todėl šiandien, sprendžiant lietuvių tautai padarytos skausmingos ir pražūtingai grėsmingos skriaudos atitaisymą, sugrąžinant jai gimtąją kalbą, mes privalome būti atviri iki galo ir pasakyti visą tiesą, kuri nemaloni ar nesmagi bebūtų. .../ jeigu leisime sunykti savo gimtajai kalbai, išnyksime ir patys nuo žemės paviršiaus kaip tauta. Čia tik laiko klausimas. Gyventi arba išnykti – štai koks klausimas stovi prieš kiekvieną mūsų.“⁴

Vilniaus radijo komponentų gamykloje dirbanti deputatė Augėnija Linkevičiūtė supažindino deputatus su jai įtektu laišku, kurį pasirašė daugybė žmonių. Jame konstatuojama, kad ligšiolinis požiūris į lietuvių kalbą privedė prie to, kad jos gamykloje, kur santykinė darbuotojų dauguma yra lietuviai, kur vadovybė beveik visa lietuviška, lietuvių kalba yra tevartojama tik sporto komiteto raštuose. Vertindami teisės aktų projektus, kurie pateikti Aukščiausiajai Tarybai svarstyti, laiško autoriai pastebėjo, jog nuostata apie tai, kad „sudaromos sąlygos vartoti rusų kalbą kaip TSRS tautų bendravimo priemonę“ kelia abejonių.

¹ Tiesa, 1988 m. lapkričio 11 d. Deklaraciją pasirašė Judėjimo steigimo grupės nariai V. Antonovas, A. Daukševičius, A. Gelbachas, V. Ivanovas, A. Kaminskis, I. Kucas, R. Malinauskas, V. Melnikovas, A. Merkelis, S. Peško, S. Reznikas, A. Saurusevičius, V. Sinicynas, V. Žukovskis.

² Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) dešimtoji sesija. 1988 m. lapkričio 18 d. posėdžių stenogramos. Vilnius, Mintis, 1989, p. 101.

³ Ten pat, p. 105–106.

⁴ Ten pat, p. 108, 110.

kalbos klausimai

Dėl lietuvių kalbos kaip Lietuvos TSR valstybinės kalbos įteisिनimo

TSKP XIX sąjunginės konferencijos rezoliucijos „Dėl nacionalinių santykių“ pabrėžiama internacionalinė visų TSSR nacionalinių tautybių darbo žmonių vienybė, nacionalinės kultūros, atskirti ir plėtoti nacionalines kultūras. Skatinama demokratinis principas plėsti sąjunginių respublikų teises, perduoti joms kai kurias valdymo funkcijas, didinti savarankiškumą ir atsakomybę ekonomikos, socialinio plėtojimo, kultūros ir gamtos apsaugos srityse. Būtinai labiau rūpintis, kad nacionalinės kalbos aktyviai funkcionuotų įvairiose valstybinio, visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo sferose¹, kad respublikose jų mokyti būtų tautybių piliečiai, pirmiausia vaikai ir jaunieji.

Asmenybės kulto ir stagnacijos laikotarpiu mūsų respublikoje ne kartą buvo pžeisti laisvo kalbų vystymosi ir abipusės harmoningos dvikalbystės principai. Pavyzdžiui, daugelį disciplinų aukštesiose mokyklose buvo rekomenduojama dėstyti rusų kalba. Per pastaruosius septynerius metus (1981/82–1987/88 m.) respublikos bendrojo lavinimo mokyklose skaičius mokinių, besimokančių lietuvių kalba, sumažėjo 1,9 proc., lenkų kalba — 0,5 proc., o rusų kalba — tiek pat padidėjo (2,4 proc.). Ignoruojant psichologijos, pedagogikos bei kalbotyros specialistų ir 4 respublikos mokslinių tarybų nuomonę dėl ankstyvosios dvikalbystės žalos vaiko psichikos ir gimtosios kalbos formavimuisi, pžeidžiant atitinkamus Konstitucijos ir liaudies švietimo įstatymo straipsnius dėl savanoriško antrosios TSSR tautų kalbos mokymosi, 1980 m. įvestos rusų kalbos pamokos ikimokyklinėse lietuviškose įstaigose nuo 5 metų visiškai neatsilaikė tėvų nuomonės bei pageidavimų. Tuo tarpu lietuvių kalbos dėstymas rusiškose ir lenkiškose mokyklose paliktas nuo II klasės II pusemės. TSSR nacionalinių kalbų ir kultūrų lygiatėsiškumo principą pažeidžia ir tai, kad Tarybų Lietuvoje savai-

tuviams padidinta nuo 42 iki 47, o lietuvių kalbos ir literatūros pamokų rusų mokyklose liko 17, jos dėstomos tik nuo II klasės. Lietuviškų mokyklų mokiniams tenka mokytis 2 kartus laikyti rusų kalbos egzaminą (IX ir XII klasėse), o rusiškų mokyklų mokiniai lietuvių kalbos egzaminą iš viso nelaiko. Rusų kalbos ir literatūros mokytojams nerusiose mokyklose nuo 1983 m. mokamas 15 proc. priedas, o lietuvių kalbos ir literatūros mokytojams nelietuviškose mokyklose, kur darbo sąlygos sunkesnės, ir kitiems mokytojams nemokamas.

Lietuvių kalbos funkcijos ir vartoseną susiaurėjo valstybinio ir partinio gyvenimo sferose, tarpžinybiniame susirašiniame, daugelio žinybų dokumentacijoje, transporto, mokslo, gamybos, aptarnavimo, iš dalies net masinės informacijos ir kitose srityse. Šitaip lietuvių kalba neretai buvo stumliama į „vietines“, antraštelės kalbos rangą. Dalis respublikos vadovaujančių kadru, taip pat sveikatos apsaugos, aptarnavimo sferos ir kitų sričių darbuotojų nesupranta gyventojų daugumos kalbos, negali atlikti savo pareigų net ir tais atvejais, kai sukalbėti reikia greitai, be klaidų ir nesusipratimų.

Siaurėjant lietuvių kalbos vartojimo sferai stagnacijos laikotarpiu plito stichinės kalbų maišymas viešajame gyvenime, ir smarkiai nukentėjo taisyklingos kalbos prestižas. Mokykla nebeįgėja prieštintis didėjančiam kalbos daržynui ne tik dėl riboto gimtosios kalbos pamokų skaičiaus bet ir dėl visiško lietuvių kalbos kurso nebuvimo aukštųjų mokyklų nefilologiniuose fakultetuose. Daugelis aukštųjų mokslo baigusių žmonių nesugeba kalbėti ir rašyti pakankama lietuvių kalba, be redaktorius pagalbos taisyklingai parašyti straipsnio ar reikalų rašto. Krintant kalbos lygiui skurdinamas ir mąstymas, menkėja kūrybinė mintis, gebėjimas suprasti socialinio bei kultūrinio gyvenimo reiki-

petisvarkymo procese. Nepagarba kalbai kelia nepagarbą tautai ir jos kultūrai, gimdo kozmopolitizmą, kuris iš esmės priešingas patriotizmui.

Norint sudaryti sąlygas pilnakraujam lietuvių kalbos funkcionavimui, reikalinga valstybės globa. Kalba jos reikalinga taip pat kaip vandens, maisto, žemės, kiti gamtos turtai ir kultūros vertybės.

Siekiant sustiprinti lietuvių kalbos statusą, respublikoje siūloma įteisinti lietuvių kalbą kaip valstybinę Lietuvos TSR kalbą. Tai pakeltų gimtosios kalbos vaidmenį bei autoritetą, įgalintų pagerinti jos mokymą bei ugdymą ne kiek nemažinant kitų tautų atstovų, gyvenančių respublikoje, teisių. Čia gyvenantiems kitų tautų žmonėms turi būti sudaromos sąlygos mokytis savo gimtąją kalbą, nevažinai ją vartoti. Tačiau Lietuvoje neturi būti tokių gyvenimo sričių, iš kurių lietuvių kalba būtų stumliama. Lietuvių kalbos vartojimo sfera turi būti plečiama ne prievarta, o sudarant objektyvias sąlygas, kurios didintų jos prestižą, skatintų jos mokytis bei ją ugdyti respublikoje gyvenančių kitų tautų atstovus.

Abipusė lietuvių ir kitataučių pagarba grindžiama tarpusavio santykiu — vieningu būdu įgyvendinti lenininę nacionalinę politiką kalbos srityje.

Kaip žinoma, V. Leninas prieštaravo bandymams padaryti rusų kalbą privaloma valstybine TSSR tautų kalba. Prieš respublikose vyraujančių kalbų valstybinį įteisinimą, įskaitant ir lietuvių kalbą, Atvirščiai, dar 1910 m. rašytame straipsnyje „Kritinės pastabos nacionaliniu klausimu“ (Rastai, t. 24, 1983, p. 111 —145) V. Leninas siūlė vadovautis tris valstybines kalbas turinčios Svecijos pavyzdžiu, laikė jį pažangiu ir perimtinu. Gindamas visišką nacijų ir kalbų lygiatėsiškumą, jis pabrėžė: „Valstybės turi pasirūpinti, kad vietos gyventojai galėtų vartoti savo kalbą“ (Rastai, t. 24, 1983, p. 374). V. Leninas siūlė nuo griežtesnių reglamentuoti nacionalinių kalbų vartojimą nacionalinėse respublikose, nuolat kontroliuoti, kaip laikomasi reglamentacijos, įspėjo, kad tuometinės valstybės aparatas gali padaryti daugybę šurkščių klaidų.

Lenininis požiūris į internacionalizmą kaip laisvų tautų solidarumą trečiajame dešimtmetyje Tarybų valstybėje imtas traktuoti iškreiptai — kaip forsuaras skiriamas etno klaidingai laikyti tarybinės liaudies vienybės skaldančiu faktoriui. Tos teorijos atgarsį pasitaiko ir dabar. V. Lenino požiūris į nacionalinių kalbų valstybinio įteisinimo ir globos būtinumą aiškiai išdėstytas 1922 m. parašytame dar-

klausimo². Jame teigiama: „... reikia įvesti griežčiausias taisykles dėl nacionalinės kalbos vartojimo mūsų sąjungai priklausančiose nacionalinėse respublikose ir labai kruopščiai šias taisykles patikrinti. Nėra abejonės, kad esant dabartiniam mūsų aparatui (...) mūsų šalįje pradės reikštis daugybė tikrai rusiškų piktnaudžiavimų. Čia prireiks detalaus kodekso, kurį bent kiek sėkmingiau gali sudaryti tik atitinkamoje respublikoje gyvenantys nacionalistai. Beje, jokių būdu nereikia iš anksto garantuoti, kad, tiek dirbus, kitame Tarybų suvažiavime nereikės grįžti atgal, t. y. palikti tarybinių socialistinių respublikų sąjungą tik karinėje ir diplomatijos srityje, o visose kitose srityse atkurti visišką atskirų liaudies komunistų savanoriškumą“ (V. Leninas. Rinkiniai raštai, t. 3, p. 654).

Darant pakeitimus Lietuvos TSR Konstitucijoje atitinkamą šios Konstitucijos straipsnį siūloma suformuluoti taip:

Valstybine Lietuvos TSR kalba yra lietuvių kalba.

Lietuvos TSR garantuoja lietuvių kalbos vartojimą valstybės ir visuomenės organų veikloje, švietimo, kultūros, mokslo, gamybos ir kitose įstaigose, įmonėse bei organizacijose, valstybės rūpinimą visapusišką lietuvių kalbos ugdymą ir mokymą. Sudaromos sąlygos ugdyti ir kitas Lietuvos TSR vartojamas kalbas, mokytis ir vartoti rusų kalbą kaip TSSR tautų tarpusavio bendravimo priemonę³.

Įteisinus lietuvių kalbą Konstitucijoje kaip valstybinę Lietuvos TSR kalbą bus sudarytos sąlygos:

a) įgyvendinti TSKP XIX konferencijos nuostatas, kad „nacionalinės kalbos aktyviai funkcionuotų įvairiose valstybinio, visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo sferose“;

b) laiduoti kiekvienam Lietuvos TSR piliečiui konstitucinę teisę naudotis lietuvių kalba visose respublikos įstaigose, įmonėse bei organizacijose;

c) išsaugoti gimtosios kalbos — kultūros pagrindą ir didžiausios nacionalinės vertybės — integralumą;

d) grąžinti taisyklingos kalbos prestižą visuomenėje, užkirsti kelią kalbiniam nerūpestingumui ir didėjančiam kalbos daržynui viešajame gyvenime;

e) iš esmės pagerinti lietuvių kalbos mokymą bei ugdymą visose liaudies švietimo įstaigose;

f) stichiskai lietuvių ir rusų kalbų maišymą, kenksmingą abiem kalboms, paversti sąmoningu bilingvizmą ir garantuoti taisyklingą abiejų kalbų vartojimą atitinkamose bendravimo srityse.

IDEOLOGINIS MOKSLO, KULTŪROS IR ŠVIETIMO KOMISIJA PRIE

„Literatūra ir menas“. 1988 m. liepos 30 d.

Jos buvo grindžiamos tuo, kad esamos dvikalbystės situacijoje visada laimės rusų kalba, bus sudarytos prielaidos kitataučiams ir toliau apsieiti be lietuvių kalbos. Laiške reikalaujama, kad rusiškose ir lenkiškose mokyklose, technikuose, aukštųjų mokyklų grupėse turi būti iš esmės pagerintas lietuvių kalbos mokymas. Atsižvelgiant į šiuos motyvus siūlyta nauja būsimos konstitucinės nuostatos redakcija¹.

Valstybinio leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto pirmininkas deputatas Juozas Nekrošius sakė: „Gimtoji žemė tapo „naudmenimis“, žemdirbiai — „žmogiškuoju faktoriumi“ arba „agropromu“. Ir vis dažniau ir dažniau namų kontoros bei nebylios parduotuvės, ligoninių registratūros ir geležinkelio informacija, greitosios pagalbos bei kiti telefonai ėmė atsakinėti: „Kalbėkite žmogiška kalba...“, tai yra, nelietuviškai. Ir palengva, nepastebimai, teisę kalbėti lietuviškai kai kas iš inercijos ėmė vadinti nacionalistinėm nuotaikom. /.../ Ir apmaudu, kad iki šiol, gal iš drovumo, gal iš nerangumo, beveik nieko nepadareme, kad vadovėliais, knygomis, laikraščiais ir žurnalais geriau aprūpintume lietuviškąsias kolonijas Lenkijos Liaudies Respublikoje, Baltarusijoje, Kaliningrado srityje ir kitur.“²

Vilniaus plastmasinių dirbinių gamyklos elektrikas deputatas Aleksejus Grišinas nors ir pripažino, kad argumentai už lietuvių kalbos valstybinį statusą yra visiškai teisingi ir neginčijami, tačiau aktualizavo rusų ir lenkų kalbų vartojimo klausimą — pristatė Rusų kultūros centro poziciją, kad konstitucinėje nuostatoje turi būti numatyta valstybės pareiga užtikrinti laisvą rusų ir lenkų kalbų vartojimą švietimo, kultūros ir mokslo srityse, rusų kalbos, kaip tarpnacionalinio bendravimo priemonės, vartojimą piliečiams kreipiantis į valstybinius ir visuomeninius organus ir organizacijas¹.

¹ Ten pat, p. 117–118.

² Ten pat, p. 121.

Lietuvos civilinės aviacijos valdybos viršininkas deputatas Genadijus Liachovas siūlė pakoreguoti pateiktus svarstyti projektus ir juose įrašyti, kad „Lietuvos TSR užtikrinamas laisvas rusų ir kitų kalbų, kuriomis kalba gyventojai, vartojimas valstybiniuose ir visuomeniniuose organuose, organizacijose, kultūros, švietimo įstaigose. Kurios nors kitų tautų privilegijos arba apribojimai yra neleistini. Lietuvos TSR užtikrina rusų kalbos, kaip TSRS tarpnacionalinio bendravimo priemonės, mokymąsi.“ Kalbėtojas pasiūlė Prezidiumo įsako projektą „Dėl lietuvių kalbos ir kitų kalbų vartojimo“ pateikti „visaliaudiniam svarstymui“². Vilniaus rajono „Spalio revoliucijos“ kolūkio pirmininkas deputatas Marijonas Adamavičius, kalbėjęs Vilniaus rajono komunistų vardu, pareiškė, kad svarstomuose teisės aktų projektuose dėl lietuvių kalbos nėra konstitucinių garantijų dėl lygiateisio lenkų kalbos vartojimo Vilniaus krašto rajonuose, kur gyventojų daugumą sudaro lenkai. Apibendrindamas savo pasisakymą, pateikė tokius reikalavimus: „Vilniaus krašto rajonuose, kur dauguma gyventojų – lenkai, valstybinės kalbos statusą suteikti lenkų ir rusų kalbai; priimant Konstitucijos straipsnius dėl pilietybės vadovautis nuostata dėl visų piliečių, gyvenančių Tarybų Sąjungos teritorijoje, lygiateisiškumo; šalies ir Respublikos gyventojų imigracijos klausimo nespręsti administravimo metodais; Konstitucija turi garantuoti visų tautų, gyvenančių Respublikos teritorijoje, lygias teises, be jokio diskriminavimo; prie Aukščiausiosios Tarybos įkurti Tautybių Tarybą.“³ Šalčininkų rajono „Už taiką“ kolūkio fermos vedėja deputatė Danuta Masian taip pat reikalavo nustatyti lenkų, rusų kalbų funkcionavimo teises garantijas, Konstitucijoje įtvirtinti tris oficialias kalbas – lietuvių, lenkų, rusų – ir nustatyti jų vartojimą. Tuo atveju, jeigu jos pasiūlymas bus atmestas, ragino nepriimti įstatymo dėl lietuvių kalbos paskelbimo valstybine kalba⁴.

Nors diskusija Aukščiausiosios Tarybos sesijoje atskleidė kylantį pasipriešinimą atkuriant prigimtine tautos teisę į savąją kalbą ir jos laisvą vartojimą, absoliuti deputatų dauguma buvo ryžtinga. Prieš tokio sprendimo priėmimą balsavo tik trys deputatai. Posėdžio pirmininkas konstatavo, kad sprendimas priimtas „vienbalsiai“.

1988 m. lapkričio 18 d. priimtame įstatyme dėl Konstitucijos papildymo nauju 77¹ straipsniu skelbta: „Valstybinė Lietuvos TSR kalba yra lietuvių kalba. Lietuvos TSR užtikrina lietuvių kalbos vartojimą valstybės ir visuomenės organų veikloje, švietimo, kultūros, mokslo, gamybos ir kitose įstaigose, įmonėse bei organizacijose, valstybės rūpinimąsi visapusišku lietuvių kalbos ugdymu ir mokymu.“⁵

Valstybinės kalbos statuso pripažinimas lietuvių kalbai ir jos vartojimo konstitucinių garantijų įtvirtinimas buvo ryžtingas žingsnis, materializuojantis lietuvių tautos lūkesčius ginti lietuvių kultūrą, kalbą ir jų išlikimą. Tai reiškė, kad lietuviai įgijo ne tik politinį, bet ir teisinį argumentą bei priemonę reikalauti nediskriminuoti lietuvių kalbos visose socialinio gyvenimo srityse. Savaimė suprantama, kad tai buvo reikšmingos ir politinės, teisinės, kultūrinės kovos su imperijos galiomis įrankis.

Vertinant tada priimtą konstitucinį straipsnį dėl lietuvių kalbos, reikėtų pastebėti, kad straipsnis buvo baigiamas tokia nuostata: „Sudaromos sąlygos ugdyti kitas Lietuvos TSR vartojamas kalbas, mokytis ir vartoti rusų kalbą kaip TSRS tautų tarpusavio bendravimo priemonę.“ Toks rusų kalbos vaidmens apibrėžimas buvo nepriimtinas daugeliui žmonių. Šiandien galima būtų pasakyti, kad tai buvo kompromisinis sprendimas, kurį lėmė sudėtinga socialinė politinė visuomenės būsena, visų socialinių grupių santarvės siekis. Buvo suvokiama, kad derės nustatyti ir pereinamąjį laikotarpį, kurio metu reikės išspręsti aibę klausimų ne tik dėl lietuvių kalbos, bet ir dėl kitų kalbų vartojimo. Kitų Lietuvoje gyvenančių tautų kalbų vystymas ir plėtojimas turėjo būti įgyvendinamas jų kultūrinės autonomijos sąlygomis, kurios bus nustatytos ne kurios nors kitos, o Lietuvos valstybės atitinkamais teisės aktais.

¹ *Ten pat*, p. 112.

² *Ten pat*, p. 119–120.

³ *Ten pat*, p. 125.

⁴ *Ten pat*, p. 72.

⁵ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1988, Nr. 33–358.

Piketas prie LTSR Aukščiausiosios Tarybos. 1988 11 18. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA.

Beje, 1990 m. kovo 11 d. priimto Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 7 straipsnyje lietuvių kalbos statusas apibrėžtas taip: „Valstybinė Lietuvos Respublikos kalba yra lietuvių kalba. Lietuvos Respublika užtikrina lietuvių kalbos vartojimą valstybės ir visuomenės organų veikloje, švietimo, kultūros, mokslo, gamybos ir kitose įstaigose, įmonėse bei organizacijose, valstybės rūpinimasi visapusišku lietuvių kalbos ugdymu ir mokymu.“ Apie kitas kalbas pasakyta taip: „Sudaromos sąlygos vartoti ir ugdyti tautinių bendrijų kalbas.“¹

Konstitucinės normos dėl lietuvių kalbos įgyvendinimas turėjo būti užtikrintas kitais teisės aktais, o pagrindinis iš jų – atitinkamas Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas. Jis pradėtas rengti kartu su konstituciniu straipsniu. Buvo įkurta įsako projekto rengimo komisija, kuriai pirmininkavo Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas Petras Ignotas. Komisijoje, sudarytoje iš 18 narių, dirbo žymiausi Lietuvos kalbininkai: Vytautas Ambrazas, Jonas Palionis, Aleksandras Vanagas, rašytojai Vytautas Martinkus, Justinas Marcinkevičius, Juozas Nekrošius ir kiti. Įsako projektas skelbtas spaudoje, svarstytas mokslo, kultūros, švietimo įstaigose, tautinėse bendrijose, ne kartą nagrinėtas Aukščiausiosios Tarybos Prezidiume, kitose institucijose.

Įsakas buvo priimtas 1989 m. sausio 25 d.² Juo nustatyta, kad lietuvių kalba, kaip valstybinė, yra pagrindinė Respublikos gyventojų oficialaus bendravimo priemonė. Ji turi būti vartojama valstybės ir visuomenės organų veikloje, švietimo, kultūros, mokslo, gamybos, aptarnavimo, ryšių ir kitose visuomenės gyvenimo srityse, visose įmonėse, įstaigose bei organizacijose nepriklausomai nuo jų žinybinio pavaldumo. Įsake akcentuota, kad valdžios ir valdymo institucijose, visuomeninėse organizacijose ir kitur raštvedyba tvarkoma ir susirašinėjama lietuvių kalba. Tiesa, numatytos išimtys – ten, kur raštvedyba iki įsako įsigaliojimo buvo tvarkoma rusų kalba, turėjo būti pereinama prie lietuvių kalbos per dvejus metus. Jeigu šio laiko neužteko, jis galėjo būti pratęstas dar vieniems metams. Tačiau ir šiuo atveju visur turėjo būti garantuojama žmonių teisė kreiptis lietuvių kalba.

Visi viešosios valdžios teisės aktai, visuomeninių organizacijų dokumentai turėjo būti priimami ir skelbiami lietuvių kalba, o prireikus – rusų kalba. Suvažiavimai, sesijos, plenumai, susirinkimai, posėdžiai, pasitarimai turėjo vykti lietuvių kalba. Lietuvių kalba buvo privaloma visuose antspauduose, spauduose, raštvedybos blankuose, iškabose, tarnybinių patalpų ir kituose viešuose užrašuose, gaminių pavadinimuose ir aprašuose. Visų valdžios, valdymo institucijų, liaudies deputatų tarybų ir jų vykdomųjų komitetų, visuomeninių organizacijų, įmonių, įstaigų vadovai ir kiti vadovaujantys darbuotojai privalėjo mokėti lietuvių kalbą.

Keičiant iki tol buvusią tvarką, įsake buvo nustatyta, kad teismų, notarinių kontorų, prokuratūros, vidaus reikalų, sveikatos apsaugos, socialinio aprūpinimo, prekybos, buitinio gyventojų aptarnavimo, transporto, ryšių, finansų, butų ūkio ir kitų įstaigų vadovai turėjo užtikrinti, kad jų vadovaujamose įstaigose gyventojai būtų aptarnaujami lietuvių kalba, o prireikus – ir kita abiem pusėms priimtina kalba.

Kitakalbiams gyventojams jų pageidavimu turėjo būti sudaromos sąlygos turėti ikimokyklinės įstaigas, pamokas ir bendrojo lavinimo mokyklas, rengti joms auklėtojus ir mokytojus, leisti knygas, laikraščius gimtąja kalba, steigti kalbos ir kultūros draugijas, klubus, muziejus, teatrus, ansamblius. Kitakalbių ikimokyklinėse įstaigose, mokyklose ir kultūrinėse organizacijose vidinei raštvedybai galėjo būti vartojama pageidaujama kalba.

Įgyvendinant Konstitucijos 77¹ straipsnį ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaką, 1989 m. vasario 20 d. Ministrų Taryba priėmė atitinkamą nutarimą³. Jame buvo sukonkretinti įsako bendrieji teiginiai, ypač buvo akcentuojamas lietuvių kalbos mokymas visose mokyklose – lietuvių kalbos turėjo būti mokomi visi jos nemokantys aukštųjų mokyklų studentai, pedagogai keliant jų kvalifikaciją. Skatinant kitataučių lietuvių kalbos moky-

¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 9-224.

² Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 4-11.

³ Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimas „Dėl priemonių Lietuvos TSR valstybinės kalbos vartojimui užtikrinti“ // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 7-51.

mąsį, buvo numatytos įvairios priemonės organizuojant kursus, kitas mokymosi formas, rengiant lietuvių kalbos vadovėlius ir juos išleidžiant. Nutarime išdėstytos konkrečios nuostatos dėl lietuvių kalbos vartojimo viešosiose įstaigose, patikslinti terminai, iki kada lietuvių kalbą privalėjo išmokti vadinamieji vadovaujantys darbuotojai. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje labai trūko rašomųjų mašinėlių su lietuvišku šriftu, atitinkamoms žinyboms pavesta nedelsiant spręsti šią problemą.

Retrospektyviai žvelgiant į tada vykusią politinę, teisinę kovą dėl lietuvių kalbos statuso ir priimtų teisės aktų įgyvendinimo atgimstančioje Lietuvoje, reikėtų prisiminti bent vieną šios kovos fragmentą.

Reikalo esmė buvo ta, kad 1989 m. balandžio 25 d. TSRS susisiekimo ministras išleido įsakymą, kuriuo nustatė, kad rusų kalba yra vienintelė oficiali kalba, kuria bendraujama geležinkelio transporto žinyboje. Pareikalauta, kad šis įsakymas būtų nedelsiant paskelbtas visiems darbuotojams, kurie privalėjo savo parašu tai patvirtinti. Į tokį ministro veiksmą sureagavo TSRS liaudies deputatas Algis Mickis, kuris laišku kreipėsi į Aukščiausiąją Tarybą.

Aukščiausiosios Tarybos posėdyje deputatas J. Marcinkevičius atkreipė dėmesį į tai, kad toks ministro įsakymas akivaizdžiai prieštarauja Lietuvos TSR Konstitucijos naujam 77¹ straipsniui, pagal kurį lietuvių kalba yra vienintelė valstybinė kalba, taip pat Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakui dėl valstybinės kalbos vartojimo. Pateikdamas Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projektą, kuriuo siūloma sustabdyti susisiekimo ministro įsakymo galiojimą Lietuvoje, jis kalbėjo: „/.../ ministro įsakymas dar sykį paliudija imperines centrinių žinybų užmačias, nesiskaitymą su Respublikos įstatymais, jos suvereniteto pažeidimą. /.../ ministras, išleisdamas savo įsakymą, puikiai žinojo, kad Lietuvoje priimtas valstybinės kalbos įstatymas. Kaip matote, jis ne tik neatsižvelgia į jį, bet dar daugiau – įsako nepaklusti. Taigi kursto Respublikoje nacionalinę nesantaiką ir, kaip nebūtų gaila, objektyviai susitapatina su vietiniais kurstytojiškų lapelių autoriais.“¹

Beje, J. Marcinkevičiaus pasiūlymas ir teikiamas konkretaus nutarimo projektas sustabdyti ministro akto veikimą Lietuvoje buvo pagrįstas suvereniteto principais ir konkrečiais teisės aktais, kuriuos jau buvo priėmusi Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba. Štai gegužės 18 d. deklaracijoje „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“ buvo paskelbta, kad Lietuvoje galioja tik jos Aukščiausiojoje Taryboje priimti arba patvirtinti įstatymai². Tą pačią dieną buvo priimtas įstatymas dėl Konstitucijos keturių straipsnių pakeitimo. Konstitucijos 70 straipsnyje, pakartojant Deklaracijos nuostatą, paskelbta, kad „Lietuvos TSR galioja tik jos Aukščiausiosios Tarybos arba referendumų priimti įstatymai“. Greta šios normos buvo numatyta, kad „TSRS įstatymai ir TSRS valstybinės valdžios ir valdymo organų teisiniai aktai Lietuvos TSR teritorijoje galioja tik Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybai juos patvirtinus ir įregistravus nustatyta tvarka. Jų galiojimas gali būti apribotas arba sustabdytas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimu.“³

J. Marcinkevičiaus pasiūlymas nieko nelaukiant sustabdyti susisiekimo ministro įsakymo galiojimą Lietuvos teritorijoje sukėlė nemenką sumaištį tarp valdančiųjų. Pulta aiškinti, kad prieš tai reikia parengti Konstitucijos 70 straipsnio įgyvendinimo tvarką, šiuo klausimu diskutuoti su įsakymo autoriumi, derėtis su Maskva dėl Lietuvos geležinkelių pavaldumo ir kt. Tačiau J. Marcinkevičius neatsitraukė, o posėdžio pirmininkui beliko paskelbti balsavimą šiuo klausimu. Už tai, kad nutarimas būtų priimtas, balsavo 191 deputatas, 19 – prieš, 16 susilaikė⁴.

Reikėtų pabrėžti, kad Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsako ir Ministrų Tarybos nutarimo dėl lietuvių valstybinės kalbos vartojimo užtikrinimo įgyvendinimas vyko vangiai. Daug kur buvo tiesiog atvirai priešinamasi arba delsiama vykdyti numatytas teisės aktų nuostatas. Štai 1989 m. lietuvių kalbos mokėsi tik 1 500 kitakalbių, kurie iki tol nemokėjo lietuvių kalbos. Šalčininkų rajone kalbos kursus lankė tik 47 žmonės, trūko keliolikos

¹ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) dvyliktoji sesija. 1989 m. liepos 5 d. posėdžių stenogramos. Vilnius, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1989, p. 110.

² Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 15-167.

³ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 15-166.

⁴ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) dvyliktoji sesija. 1989 m. liepos 5 d. posėdžių stenogramos, p. 120.

lietuvių kalbos mokytojų. Širvintų, Molėtų rajonuose išvis nebuvo nė vienos tokios mokymo grupės. Praktiškai įsakas visai nebuvo pradėtas įgyvendinti įvairiakalbėse kaimo vietovėse – Visagine (tuometinėje Sniečkaus gyvenvietėje), daugelyje Šalčininkų, Vilniaus, Švenčionių rajonų įstaigų ir organizacijų. Neefektyviai veikė Lietuvių kalbos mokymo centras, taip pat Liaudies ūkio vadovaujančiųjų darbuotojų ir specialistų kvalifikacijos kėlimo institutas. Buvo akivaizdu, kad ministerijų, žinybų, organizacijų, vietinių tarybų vykdomųjų komitetų pareigūnai nesinaudojo teisinėmis, politinėmis galimybėmis užtikrinti proceso veiksmingumą ir reaguoti į užslėptą ar atvirą sabotąžą.

Tokia situacija susirūpino Lietuvos Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Lietuvių kalbos komisija prie Mokslų akademijos prezidiumo. Laiške Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui pabrėžta, kad pradėtas darbas pamažu ėmė silpti, atskirose žinybose ir įstaigose jis buvo dirbamas vangiai. Beveik niekas nekontroliuoja, kaip vykdomi įsako ir nutarimo reikalavimai, pasikliauta žinybų ir įstaigų vadovais, o jiems ryžto ir geros valios ne visada užteko. /.../ tokią padėtį reikia taisyti, – reikalinga valstybinė šio darbo priežiūros institucija“, – rašyta laiške. Prašyta įkurti Lietuvių kalbos komisiją, kuri kontroliuotų, kaip vykdomi jau priimti teisės aktai, koordinuotų įvairių ministerijų, žinybų ir įstaigų darbą, prižiūrėtų kalbos vartojimą ir jos būklę, už apsileidimą ir reikalavimų nevykdymą galėtų taikyti poveikio priemones¹.

Lietuvos žmonių nuogaštavimai dėl rusų kalbos kaip Lietuvos politinės ir kultūrinės aneksijos priemonės plėtimo pasitvirtino. TSKP CK rugsėjo plenumo priimtoje platformoje „Nacionalinė partijos politika dabartinėmis sąlygomis“ buvo nurodyta, kad „visų tarybinių tautų interesus atitiktų, jeigu rusų kalba būtų įstatymiškai įtvirtinta kaip bendra valstybinė TSRS kalba, vartojama visos šalies teritorijoje ir funkcionuojanti lygiateisiškai su respublikų valstybinėmis kalbomis“.

Platformos nuostatas nedelsiant įvertino Lietuvių kalbos draugijos taryba ir Lietuvos rašytojų sąjungos valdybos prezidiumas. Laiške TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui pabrėžta, kad unitarizmo tendencija stiprėjo daugiau kaip 60 metų, tad išnykti per kelerius pertvarkos metus negalėjo, ji tebeegzistuoja ir tebėra gaji, o minėta nuostata juriškai nepagrįsta, nes kas gi ir koku būdu tų visų tautų atsiklausė. Šitoks argumentas gali sukelti tik tautų prieštaravimą ir net pasipiktinimą. Laiške rašyta, jog „visoms Sąjungos tautoms iš nesenos patirties yra aišku, kad rusų kalbos įtvirtinimas TSRS valstybine kalba būtų pakenktų respublikų pagrindinių tautų interesams, nes rusų kalba vėl imtų stumti iš daugelio vartojimo sferų nacionalines kalbas./.../ Tautoms, carinėje Rusijoje patyrusioms prievartinę rusifikaciją, rusų valstybinės kalbos įvedimas jų suvereniose respublikose sukeltų tik liūdnas reminiscencijas ir nerimą dėl savo kultūros ateities. /.../ rusų kalba kitose TSRS respublikose tegali būti traktuojama kaip tarprespublikinė bendravimo kalba.“²

Į paskelbtą platformą sureagavo Lietuvos Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Lietuvių kalbos komisija prie Mokslų akademijos prezidiumo. Laiške TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui ir Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui akcentuota, kad lietuvių tauta savo valią ir interesus pareiškė 1988 m. svarstant teisės aktus dėl valstybinės kalbos. Pastebėta, kad, įstatymiškai įtvirtinus rusų kalbą kaip bendrą valstybinę TSRS kalbą, būtų šiurkščiai pažeistas tautų ir kalbų lygiateisiškumo principas bei respublikų teisės. Bendros valstybinės rusų kalbos statuso įtvirtinimas visoje Tarybų Sąjungoje reikštų, kad viena „suvereni Tarybų socialistinė valstybė“, RTFSR, savo kalbą skelbia valstybine ir visose kitose „suvereniose Tarybų socialistinėse valstybėse“³.

Lietuvių kalbos vartosenos klausimas iškilo ir tada, kai buvo svarstomas ir priimamas Tautinių mažumų įstatymas⁴. Įstatymo žangoje buvo suformuluota tezė apie tai, kad visų tautybių Respublikos gyventojai privalo laikytis Konstitucijos ir įstatymų, saugoti jos valstybinį suverenitetą ir teritorinį vientisumą, prisidėti prie nepriklausomos demokratinės

¹ Tiesa, 1989 m. lapkričio 10 d.

² Literatūra ir menas, 1989 m. spalio 14 d.

³ Dėl siūlymų rusų kalbą paskelbti bendra valstybine TSRS kalba // Tiesa, 1989 m. lapkričio 10 d.

⁴ Tautinių mažumų įstatymas // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 34- 485.

Lietuvos valstybės kūrimo, gerbti valstybinę kalbą, kultūrą, tradicijas ir papročius. Nurodant, kad įvairių tautybių asmenys tarpusavyje bendrauja jiems priimtina kalba, kartu pabrėžta, kad valstybinėse ir kitose įstaigose vartojama lietuvių kalba. Nuolat palaikančių ryšius su gyventojais įstaigų vadovai sudaro sąlygas, kad žmonės būtų aptarnaujami lietuvių kalba, o prireikus ir tos vietovės gyventojų daugumos kalba.

Šias nuostatas vertino ir Pietryčių Lietuvos politiniai veikėjai. Štai Vilniaus tarybinio ūkio-technikumo direktorius TSRS liaudies deputatas Anicetas Brodavskis apgailestavo, kad daugelis pasiūlymų dėl įstatymo projekto yra nepriimti¹. LKP Vilniaus rajono komiteto pirmasis sekretorius deputatas Ivanas Michalkevičius siūlė papildyti įstatymo projektą nuostata, kad „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimu valstybinėse ir kitose įstaigose kartu su valstybine kalba gali būti vartojama ir tos vietovės gyventojų daugumos kalba“². Tautybių komiteto pirmininkė Halina Kobeckaitė teigė: „/.../ Vietinė spauda ir pareigūnai dažnai be reikalo gąsdina žmones įvairiais, neva lietuviškais baubais /.../ Įgąsdinti žmonės ėmė bijoti viešose vietose kalbėti nelietuviškai. Tad šiame įstatyme, nepažeidžiant lietuvių, kaip valstybinės kalbos, statuso, mėginama pasirūpinti ir kitų tautybių kalbomis. Juk Lietuvai nebus blogiau, jeigu dalis piliečių, šalia lietuvių kalbos, mokės ir savo gimtąją kalbą ir ją vartos, tuo praturtindami ir pajvairindami krašto kultūrą.“³

Daugelio organizacijų, kultūros veikėjų iniciatyva Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas priėmė nutarimą, kuriuo 1990 metus paskelbė Lietuvių kalbos metais⁴. Vykdydama šį nutarimą, Ministrų Taryba sudarė Lietuvių kalbos metų organizacinį komitetą, parengė renginių programą.

Artėjant 1990 m. vasario 24 d. rinkimams į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą, Sąjūdžio Seimas paskelbė Sąjūdžio rinkiminę programą, kuria turėjo vadovautis Sąjūdžio remiami kandidatai į deputatus⁵. Šioje programoje, pakartojant daugelį idėjų, kurios buvo suformuluotos Sąjūdžio Steigiamojo suvažiavimo patvirtintoje Bendrojoje programoje, taip pat kituose dokumentuose, vėl akcentuotas lietuvių kalbos ir kultūros klausimas. Proklamuota, kad valstybė turi visapusiškai ugdyti Lietuvos tautinę kultūrą, saugoti jos savitumą, neatsiriboti nuo sąveikos su pasaulio kultūra. Pabrėžta valstybės priedermė globoti visą istorijos bei kultūros palikimą, reikalauti grąžinti iš Lietuvos išvežtas kultūros vertybes, o savivaldybės privalo rūpintis Respublikos regionų etninių savitumų išsaugojimu, paminklų, kapaviečių, parkų priežiūra. Išskirtinai nurodyta valdžios organų pareiga užtikrinti, kad lietuvių kalba, kaip valstybinė, funkcionuotų įstaigose ir viešajame gyvenime, padėti kitataučiams jos išmokyti nemokamai. Skelbta, kad Lietuvos valstybė ir visuomenė turi rūpintis lietuvių išlaikymu etnografinėje Lietuvoje, taip pat Mažojoje Lietuvoje ir išeivijoje.

Dar prieš tai, t. y. sausio 20 d., Sąjūdžio Seimas priėmė kreipimąsi „Dėl Lietuvos TSR valstybinės kalbos vartojimo įsako įgyvendinimo“. Kreipimesi buvo siūloma parengti ilgalaikę Lietuvos kalbų politikos programą, numatančią ir materialius išteklius jai įgyvendinti, atsižvelgti į Lietuvos regionų ypatumus. Atkreiptas dėmesys į poreikį patvarkyti lietuvių kalbos teisės aktų vykdymo sistemą, sukurti atitinkamą priežiūros mechanizmą. Sąjūdžio Seimas, siekdamas amortizuoti kylantį nepasitenkinimą dėl terminų, iki kada reikia išmokyti lietuvių kalbą, siūlė pakoreguoti kai kurias Ministrų Tarybos nutarimu numatytas datas ir reikalavimus. Sąjūdžio Seimo nuomone, 1991 m. sausio 1 d. terminą galima pakeisti nuoroda į 1994 metus, kai asmenys jau būtų baigę lietuvių kalbos kursus, turėtų pažymėjimus apie tai, būtų atestuoti pagal minimalią ir diferencijuotą lietuvių kalbos mokėjimo programą⁶.

Apibendrinant galima tarti, kad iki 1990 m. kovo 11-osios buvo kuriamos teisinės ir socialinės prielaidos įtvirtinti valstybinę lietuvių kalbą viešajame gyvenime ir kultūroje, sustabdyti rusų kalbos nekontroliuojamą invaziją. Kartu buvo siekiama užtikrinti tautinių mažumų kalbinius interesus kultūrinės autonomijos sąlygomis.

¹ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) penkioliktoji sesija. 1989 m. lapkričio 23–24 d., 1989 m. gruodžio 4–7 d. posėdžių stenogramos. Vilnius, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1990, p. 49–51.

² Ten pat, p. 54.

³ Ten pat, p. 58.

⁴ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 30–31–395.

⁵ Atgimimas, 1990 m. vasario 2–9 d.

⁶ Kreipimasis „Dėl Lietuvos TSR valstybinės kalbos vartojimo įsako įgyvendinimo“// Lietuvos kelias, p. 75–76.

DOKUMENTAI

LIETUVOS LENKŲ NACIONALINĖ-TERITORINĖ AUTONOMIJA: SIEKIS IR JOS ORGANIZATORIAI

Lietuvos lenkų tautinės teritorinės autonomijos reikalavimas 1988–1991 metais buvo galimai didžiausias iššūkis jaunai Lietuvos demokratijai ir nacionaliniam suverenumui. Lietuvių tautinio išsivadavimo judėjimui – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiui – siekiant nepriklausomybės nuo SSRS ir aiškiai deklaruojant tautinės valstybės atkūrimą lietuvių etninėse žemėse, Lietuvos lenkai ir rusai tapo besikuriančią valstybę iš vidaus destabilizuojančiu veiksniu. Nuo pat Sąjūdžio įsikūrimo gausiai kitataučių gyvenamų Pietryčių Lietuvos rajonų vietos politikai reikalavo autonomijos iš pradžių nepriklausomos Lietuvos, o po 1991 m. sausio 13-osios įvykių iki 1991 m. rugpjūčio pučo – ir tebeegzistavusios SSRS sudėtyje. Ketinimai nebuvo realizuoti, Lietuvos valstybės buvo pripažinti antivalstybine veikla, o Aukščiausioji Taryba teisės aktais Pietryčių Lietuvos savivaldybėse įvedė tiesioginę valdymą (panaikino savivaldą).

Nepaisant šių procesų svarbos, nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje apie autonominių judėjimų beveik nebuvo kalbama, nebuvo vykdomi ir šios istorinės problematikos moksliniai tyrimai. Neabejotina, kad reikšmingos šiam sprendimui buvo ir Lietuvos pastangos gerinti santykius su strategine partnere Lenkija. Tik 2017 m. išleista pirmoji istoriko Vlado Sirutavičiaus monografija šia tema¹.

„Nepriklausomybės sąsiuviniai“ nuosekliai stengiasi užpildyti šią spragą. Esame spausdinę du Konstitucijos bendraautorius, teisės prof. Juozo Žilio straipsnius², taip pat filosofo prof. Vytauto Radžvilo politologinę analizę³.

Šiame numeryje pirmą kartą skelbiame pirminius šaltinius autonomijos tematika. Tai Lietuvos lenkų nacionalinio-teritorinio krašto koordinacinės tarybos narių sąrašas ir įstatymo projektas „Vilniaus nacionalinio-teritorinio lenkų krašto statutas“. Tikimės, kad publikacija prisidės prie šios politiškai jautrios ir iki šiol aktualumo neprarandančios temos tyrimų.

Andriaus Petrulevičiaus nuotrauka.

¹ Sirutavičius V. *Lietuviai ir Lietuvos lenkai, Lietuva ir Lenkija 1988–1994 metais*. Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2017.

² Žilys J. *Pietryčių Lietuvos regioninė autonomizacija 1988–1990 metais // Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2014, Nr. 2 (8); *Pietryčių Lietuvos regioninė autonomizacija 1990–1991 metais // Ten pat*, 2014, Nr. 3 (9).

³ Radžvilas V. *Autonomizmas šiandien // Ten pat*, 2014, Nr. 1 (7).

С П И С О К
ЧЛЕНОВ КООРДИНАЦИОННОГО СОВЕТА

№п/п	Фамилия, имя	! апилинка	! № телефона
1	Бродавски Аницет	народный депутат СССР	75-09-87
2	Аканович Станислав	депутат ЛССР	75-19-90
3	Мацейкянец Рьшард	- " -	74-95-87
4	Пешко Станислав	- " -	д.22-17-69 р.8-238-51-383
5	Томашевич Эдвард	- " -	62-48-85
6	Бокшанский Иван	Авиженская апил. депутат Райсовета	56-22-40
7	Нарунец Марьян	дер.Райсовета Буйвицкый	65-00-75
8	Синицкий Иван	- " -	57-33-86
9	Янушкевич Иван	- " - Григайчый	67-29-30
10	Ярмолкович Антон	- " - Кальвелый	д.56-33-02
11	Яглинский Станислав	- " - Майшагала	58-42-75
12	Сальвинский Зенон	- " - Марьямполь	66-61-02
13	Оленкович Александр	- " - Медининкай	59-72-24
14	Буйвицкый Альфред	- " - Некежис	52-02-67
15	Дрозд Иосиф	- " - Неменчине	57-13-83
16	Шахов Валерий	- " - Рудамино	деж.58-82-31, каб.66-II-3
17	Парамонова Тереса	- " - Рудамино	д.56-41-69
18	Сапкевич Леонарда	- " - Рукайный	58-23-33
19	Алдамйтис Станислав	- " - Суженис	61-39-30
20	Борусевич Мечислав	- " - Неменчине	57-52-22
21	Минцевич Ян	- " - Неменчине	57-13-46
22	Леганьков Юрий	- " - Лаваришкес	65-10-94
23	Стасевич Марьян	Авиженская	д.53-42-60
24	Аузяк Анатолий	Бездонская	55-74-16
25	Томашевски Владислав	Буйвицкыйская	д.45-83-82
26	Комар Алина	Вайцотская	65-II-82 54-22-23
27	Млунский Анджей	Дукштаская	59-92-44
28	Чепукович Иван	Кальвелыйская	56-53-99
29	Яцанин Эдвард	Майшагальская	58-43-68
30	Стацевич Иван	Медининская	д.59-72-30
31	Азлосевич Бернгард	Мицкунская	59-62-06
32	Гутковски Григорий	Некежская	д.58-04-50
33	Нецкевич Якубас	Решская	д.58-72-55, 57-22-16
34	Полонский Леонид	Рукайнская	58-22-42, д.59-03-11
35	Яселёнис Иван	Судервянская	

36. Ингелевич Казимеж	Суженская	6I-93-97
37. Мацинкевич Мария	Кодшильская	д. 58-82-05

38.

Шальчининкский район

+ 38. Санковски Веслав	Эйшишкес
+ 39. Судницки Тадеуш	Шальчининкай
+ 40. Биланс Карлис	Б. Воке
41. Пожарьцки Генрик	Янчуны
42. Саксон Чеслав	Бутримонис
+ 43. Господарец Вечислав	Дайнава
44. Малиновски Антон	Колесники
+ 45. Млынски Ян	Шальчининкай
+ 46. Шилобрит Владислава	Тургели
47. Ловцель Рышард	Табаришки
+ 48. Циляньц Чеслав	Эйшишкес
+ 49. Доваль Войтех	Гервишки
50. Боровски Казимеж	Юргелянцы
51. Василевски Эдмунд	Яшюны
+ 52. Антонович Владислав	Эйшишкес
+ 53. Высоцки Чеслав	Шальчининкай
+ 54. Дмуховска Регина	Дезенишкис
+ 55. Янкевич Леон	Вильнюс
~~56. Янкевич Стасис~~	~~Вильнюс~~
+ 56. Рогожа Ян	Завишанье
+ 57. Томелайц Леонард	Пашконис
+ 58. Соколовски Антони	Цецляне
+ 59. Милошевич Ян	Акмянино

Тракайский район

60. Петревич Станислав
61. Барановски Ян

Н-Вильня

+ 62. Сивицки
63. Казюль

Ширвинтский район

64.

Председатель Совета

Л. Сапкевич

Vilniaus lenkų nacionalinio-teritorinio krašto koordinacinės tarybos narių sąrašas*

Anicet Brodavski (TSRS liaudies deputatas), Stanislav Akanovič (LTSR AT deputatas), Ryšard Maceikianec (LTSR AT deputatas), Stanislav Peško (LTSR AT deputatas), Edvard Tomaševič (LTSR AT deputatas).

Vilniaus rajonas

Ivan Bokšanskij (Avižienių apylinkė, Vilniaus rajono Tarybos narys), Marjan Narunec (Vilniaus rajono Tarybos narys, Buivydžių apylinkė), Ivan Sinickij (Vilniaus rajono Tarybos narys, Buivydžių apylinkė), Ivan Januškevič (Vilniaus rajono Tarybos narys, Grigaičių apylinkė), Anton Jarmolkovič (Vilniaus rajono Tarybos narys, Kalvelių apylinkė), Stanislav Jaglinskij (Vilniaus rajono Tarybos narys, Maišiagalos apylinkė), Zenon Salvinskij (Vilniaus rajono Tarybos narys, Marijampolio apylinkė), Aleksandr Olenkovič (Vilniaus rajono Tarybos narys, Medininkų apylinkė), Alfred Buinovski (Vilniaus rajono Tarybos narys, Nemėžio apylinkė), Josif Drozd (Vilniaus rajono Tarybos narys, Nemenčinės apylinkė), Valerij Šachov (Vilniaus rajono Tarybos narys, Rudaminos apylinkė), Teresa Paromonova (Vilniaus rajono Tarybos narė, Rudaminos apylinkė), Leonarda Sapkevič (Vilniaus rajono Tarybos narė, Rūkainių apylinkė), Stanislav Adomaitis (Vilniaus rajono Tarybos narys, Sužionių apylinkė), Mečislav Borusevič (Vilniaus rajono Tarybos narys, Nemenčinės apylinkė), Jan Mincevič (Vilniaus rajono Tarybos narys, Nemenčinės apylinkė), Jurij Legankov (Vilniaus rajono Tarybos narys, Lavoriškių apylinkė), Marjan Stasevič (Avižienių apylinkė), Anatolij Auziak (Bezdonių apylinkė), Vladislav Tomaševski (Buivydžių apylinkė), Alina Komar (Vaidotų apylinkė), Andžej Mlunskij (Dūkštų apylinkė), Ivan Čepukovič (Kalvelių apylinkė), Edvard Jaščanin (Maišiagalos apylinkė), Ivan Stacevič (Medininkų apylinkė), Bernard Avlosevič (Mickūnų apylinkė), Grigorij Rutkovski (Nemėžio apylinkė), Danuta Mackevič (Riešės apylinkė), Leonid Polonskij (Rūkainių apylinkė), Ivan Jaselionis (Sudervės apylinkė), Kazimiež Ingelevič (Sužionių apylinkė), Marija Macinkevič (Juodšilių apylinkė).

Šalčininkų rajonas

Veslav Sankovski (Eišiškės), Tadeuš Sudnicki (Šalčininkai), Karlis Bilans (Baltoji Vokė), Genrik Požarycki (Jančiūnai), Česlav Sakson (Butrimonys), Večislav Gospodarec (Dainava), Anton Malinovski (Kolesnikai), Jan Mlynski (Šalčininkai), Vladislava Šilobrit (Turgeliai), Ryšard Lovcel (Tabariškės), Česlav (C)ylinc (Eišiškės), Voitek Doval (Gerviškės), Kazimiež Borovski (Jurgionys), Edmund Vasilevski (Jašiūnai), Vladislav Antonovič (Eišiškės), Česlav Vysocki (Šalčininkai), Regina Dmuchovska (Dieveniškės), Leon Jankelevič (Vilnius), Jan Rogoža (Zavišonys), Leonard Tomelaic (Paškonys), Anton Sokolovski (Čiūronys), Jan Miloševič (Akmenynė).

Trakų rajonas

Stanislav Petrevič, Jan Baranovski.

Naujoji Vilnia

Sivicki, Kaziul.

Tarybos pirmininkas

L. Sapkevič

* Parengta pagal
faksimilę. – Red.

LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMO PROJEKTAS „VILNIAUS NACIONALINIO-TERITORINIO LENKŲ KRAŠTO STATUTAS“*

I skyrius BENDROJI DALIS

1 straipsnis

Vilniaus nacionalinis-teritorinis lenkų kraštas – toliau vadinamas Vilniaus Kraštu – kuriasi siekiant patenkinti lenkų ir kitų gyventojų tautinius, kultūrinius, kalbinius ir dvasinius poreikius, likviduoti dirbtinai sukurtas ekonomines, socialines ir kultūrines disproporcijas tarp Vilniaus Krašto ir Lietuvos Respublikos, taip pat sustabdyti lenkų ir kitų autochtonų nutautinimo procesą.

2 straipsnis

Vilniaus Kraštas yra demokratinis, teisėtas, autonominis, administracinis-teritorinis vienetas, kuris remiasi Statutu, priimtu Vilniaus Krašto Seimo ir patvirtintu Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos.

3 straipsnis

Vilniaus Krašto steigimas yra pagrįstas:

A. Tarptautine teise:

- 1945 m. Jungtinių Tautų Chartija, 1 straipsnis, 2 ir 3 paragrafas;
- 1966 m. Tarptautinis Pilietinių ir Politinių teisių paktas, 1 straipsnis;
- 1975 m. Europos Saugumo ir Bendradarbiavimo konferencijos Baigiamasis Aktas;
- 1988 m. Europos Tarybos rezoliucija Nr. 192;
- 1990 m. Kopenhagos žmogiškojo matavimo konferencijos dokumentas;
- Paryžiaus naujosios Europos chartija, 1990 m.
- ESBK ekspertų Ženevos susitikimo raportas tautinių mažumų klausimais, o taip pat
- 1991 m. Maskvos žmogiškojo matavimo konferencijos dokumentas.

B. Lietuvos teise:

Lietuvos Respublikos laikinuoju pagrindiniu įstatymu, 1990 m. kovo 11 d. – garantuojančio tautinių mažumų etninės, kultūrinės, kalbinės ir religinės tapatybės išsaugojimą.

4 straipsnis

Į Vilniaus Kraštą įeina:

- Vilniaus ir Šalčininkų rajonai;
- Pabradės miestas, Švenčionių rajono Pabradės ir Magūnų apylinkės;
- Trakų rajono: Trakų, Senųjų Trakų, Paluknio, Kariotiškių apylinkės;
- dalis Janiūnų apylinkės Širvintų rajone.

Administraciniu Vilniaus Krašto centru yra Vilniaus miesto rajonas – Naujoji Vilnia.

Vilniaus Krašto teritorija yra vientisa ir nedaloma. Jos ribos gali būti pakeistos, jei tai patvirtins $\frac{3}{4}$ Vilniaus Krašto Seimo deputatų.

5 straipsnis

Administraciniais teritoriniais Vilniaus Krašto vienetais yra: – Naujosios Vilnios, Eišiškių, Nemenčinės, Pabradės, Šalčininkų miestai ir Baltosios Vokės gyvenvietė, – Vaidotų, Maišiagalos, Nemenčinės, Pabradės, Rudaminos, Rukainių, Senųjų Trakų, Šalčininkų, Eišiškių, Jašiūnų gminos.

* Tekstas neredaguotas – skelbiamas toks, koks buvo parengtas sumanytojų. – Red.

Vilniaus Krašto valdžia priklauso jos gyventojams. Gyventojų valdžią realizuoja atstovai išrinkti į Vilniaus Krašto Seimą, miestų ir gminų savivaldybes, taip pat jų sudaryti vykdomieji organai.

6 straipsnis

Gyventojai gali veikti taip pat ir Krašto referendumo būdu.

Referendumą skelbia Vilniaus Krašto Seimas savo iniciatyva arba reikalavimu mažiausiai 20 tūkstančių to Krašto žmonių, turinčių balsavimo teisę.

7 straipsnis

Gyventojų ir kitų asmenų esančių Vilniaus Krašto teritorijoje, o taip pat juridinių asmenų veikiančių toje teritorijoje pagrindinė pareiga yra laikytis Vilniaus Krašto įstatymų.

8 straipsnis

Oficialia Vilniaus Krašto kalba yra valstybinė lietuvių kalba taip pat lenkų kalba. Kitų tautybių, gyvenančių Vilniaus Krašte, kalbos yra teisiškai saugomos.

II skyrius

PILIETYBĖ, PAGRINDINĖS PILIEČIŲ TEISĖS IR PAREIGOS

9 straipsnis

Vilniaus Krašto piliečio statusą, jo suteikimo bei praradimo tvarką ir sąlygas nustato Vilniaus Krašto Seimo priimtas pilietybės įstatymas.

10 straipsnis

Kiekvienas Vilniaus Krašto pilietis kartu yra Lietuvos Respublikos pilietis, o taip pat turi teisę išlaikyti ar atstatyti kitos valstybės pilietybę.

11 straipsnis

Vilniaus Krašto piliečiai turi lygias teises nepaisant kilmės, visuomeninės ar turtinės padėties, rasės, tautybės, lyties, išsilavinimo, kalbos, santykio su religija, darbo būdo, gyvenamosios vietos.

12 straipsnis

Sutinkamai su teisės normomis išdėstytais šio statuto 3 straipsnyje, o taip pat Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymu, Vilniaus Krašto piliečiams garantuojama:

- teisė į Lietuvos Respublikos paramą, vystant tautinę kultūrą ir švietimą;
- teisė į masinės informacijos priemones gimtąja kalba, tarp jų į lenkišką spaudą, radijo ir televizijos stotis;
- teisė išpažinti bet kurią religiją arba jos neišpažinti, atlikti religines ir tautines apeigas;
- teisė burtis į kultūrines, visuomenines ir kitokias organizacijas;
- teisė užmegzti ir palaikyti kultūrinius ir kitokius ryšius su tautiečiais už Lietuvos Respublikos ribų;
- teisė atstovauti visų lygių valstybinės valdžios organuose visuotinių, slaptų, tiesioginių ir lygių rinkimų pagrindu;
- teisė užimti bet kurį postą valstybinės valdžios organuose, vykdomuose organuose, įmonėse ir organizacijose.

13 straipsnis

Vilniaus Krašto gyventojai lenkai turi teisę turėti universitetą ir kitas aukštąsias mokyklas Lietuvos Respublikoje su lenkų dėstomąja kalba. Vilniaus Krašto gyventojai taip pat turi teisę į mokymąsi už Lietuvos Respublikos ribų.

14 straipsnis

Vilniaus Krašto organizacijose, įmonėse ir institucijose lygiagrečiai su valstybine lietuvių kalba vartojama lenkų kalba. Kitų mažumų kalbos gali būti naudojamos vidaus ryšiams išvardintuose teritoriniuose vienetuose atvejais, kuriuos nustatys atitinkamos instrukcijos, kurias išleis Vilniaus Krašto Seimas.

15 straipsnis

Visi informacinio charakterio užrašai Vilniaus Krašto teritorijoje yra rašomi lietuvių ir lenkų kalbomis. Vilniaus Krašto miestuose, gminose (apylinkėse) ir gyvenvietėse informaciniai užrašai gali būti taip pat ir vietinės tautinės mažumos kalba.

16 straipsnis

Istorijos bei kultūros paminklai ir memorialinės vietos, turinčios reikšmę Vilniaus Krašto gyventojams, teisiškai saugomos Lietuvos Respublikos ir Vilniaus krašto valdžios.

17 straipsnis

Kiekvienas Vilniaus Krašto gyventojas laisvai apsisprendžia dėl savo tautybės. Niekas neprivalo įrodinėti savo tautybės, o prievartinis jos atsisakymas ar pakeitimas yra draudžiamas.

18 straipsnis

Vilniaus Krašto piliečio vardas ir pavardė rašoma lotynišku alfabetu su jo gimtosios kalbos gramatinėmis normomis ir tarimu.

19 straipsnis

Tautinės mažumos turi teisę kurti savo visuomenines, politines ar kultūros–švietimo institucijas sutinkamai su Lietuvos Respublikos ir Vilniaus Krašto įstatymais.

Lietuvos Respublika ir Vilniaus Kraštas teikia visuomeninėms ir kultūros–švietimo organizacijoms materialinę pagalbą.

20 straipsnis

Teismų, notarinių kontorų, prokuratūros, vidaus reikalų organų, sveikatos apsaugos įstaigų, socialinio draudimo, prekybos, buitinio aptarnavimo, transporto, ryšių, finansų, būtų ūkio, o taip pat kitų institucijų esančių Vilniaus Krašto teritorijoje vadovai turi užtikrinti aptarnavimą jų vadovaujamose įstaigose Vilniaus Krašto oficialiomis kalbomis arba kita vietine kalba, sutinkamai su Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įsaku „Apie valstybinės kalbos vartojimą“ ir tvarka numatyta atskirose Vilniaus krašto instrukcijose.

21 straipsnis

Imigracijos klausimus, materialinių išteklių paskirstymą, racionalų gyventojų įdarbinimą reguliuoja atskiras Vilniaus Krašto įstatymas.

22 straipsnis

Vilniaus Krašto piliečiai turi teisę apskusti valstybės organų ar savivaldybių sprendimą administracine arba teisine tvarka. Skundai turi būti ištirti sutinkamai su taisyklėmis ir teisiškai apibrėžtais terminais. Vilniaus Krašto piliečiai turi teisę į nuostolių atlyginimą dėl valdininkų veiklos pažeidžiant įstatymą.

III skyrius**VILNIAUS KRAŠTO SEIMAS****23 straipsnis**

Vilniaus Krašto įstatymų leidžiamoji valdžia yra Vilniaus krašto Seimas, toliau vadinamas Seimu.

24 straipsnis

Išskirtinai Seimo kompetencijai priklauso:

1. Statuto pataisų siūlymai, kurie įsigalioja juos patvirtinus Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje.
2. Rinkimų nuostatų patvirtinimas, rinkimų terminų nustatymas, Krašto komisijos sudarymas rinkimams į Seimą ir į vietines savivaldybes.
3. Vilniaus Krašto socialinio ir ekonominių vystymo programos tvirtinimas ir jo vykdymo kontrolė.
4. Įstatymų priėmimas apsaugojantis konstitucines piliečių ir žmogaus teises. Įstatymų priėmimas liečiantis: nuosavybės santykių reguliavimą, žemės naudojimą, viešojo sektoriaus tvarkymą, visuomeninę kultūrinę veiklą, finansinę sistemą, atlyginimus, vietinius mokesčius, gamtos išteklių tvarkymą, gamtos apsaugą ir kt.
5. Bankų ir jų filialų steigimas krašto teritorijoje.
6. Taisyklių priėmimas, liečiantis krašto ir kitų vietinių valdžios organų steigimą ir jų veiklą.
7. Vilniaus Krašto Seimo Pirmininko, vicepirmininkų, Seimo Prezidiumo ir Seimo sekretoriaus rinkimai.
8. Vilniaus Krašto viršininko skyrimas, valdybos sudėties tvirtinimas, jos sudėties keitimas, valdybos skyrių steigimas ir likvidavimas.
9. Sistemingas susipažinimas su Seimo įsteigtų organų, taip pat jo paskirtų oficialių asmenų ataskaitomis. Pasitikėjimo votumo iškėlimas, reikalui esant ir slapto balsavimo keliu, Vilniaus Krašto valdybai ar atskiriems jos nariams.
10. Priemonių nustatymas, garantuojančių viešąją tvarką Vilniaus Krašte.
11. Tautinių klausimų sprendimas, liaudies kalbų vartojimo tvarka, Vilniaus Krašto geografinių pavadinimų įtvirtinimas.
12. Nustatymas Vilniaus Krašto administracinio-teritorinio padalijimo klausimų nagrinėjimo tvarkos (miestų, gminų ir kitų gyvenviečių įkūrimas, pervadijimas, likvidavimas, miestų ir kaimų ribų nustatymas ir keitimas), taip pat kitų šios rūšies reikalų.
13. Sprendimo priėmimas apie krašto referendumo surengimą.
14. Kitų svarbių Krašto reikalų nagrinėjimas.

25 straipsnis

Į Vilniaus Krašto Seimą renkami 75 deputatai 3 metų laikotarpiui. Jam priklauso aukščiausioji krašto valdžia, taip pat įstatymų leidimas pagal šio Statuto nustatytą tvarką.

26 straipsnis

Vilniaus Krašto Seimas renkasi į sesijas paprastai vieną kartą per ketvirtį. Neeilinę sesiją šaukia Vilniaus Krašto Prezidiumas savo iniciatyva arba pareikalavus vienam trečdaliui Seimo deputatų, taip pat Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sprendimu.

27 straipsnis

Įstatymų leidybos iniciatyva Vilniaus Krašto Seime priklauso Seimo deputatams, Prezidiumui, Seimo Maršalkai, nuolatinėms Seimo komisijoms, Vilniaus Krašto valdybai, Vilniaus Krašto teismui ir prokurorui, o taip pat Lietuvos Respublikos Aukščiausiąjai Tarybai ir Lietuvos Respublikos Vyriausybei.

28 straipsnis

Vilniaus Krašto Seimas leidžia įstatymus, priima nutarimus taip pat sprendžia dėl kitų aktų.

Įstatymų, nutarimų ir kitų aktų projektai prieš nagrinėjant juos Seime aptariaami Seimo komisijose; detalią procedūrą apibūdina Vilniaus Krašto Seimo reglamentas.

Vilniaus Krašto įstatymai, Seimo nutarimai ir kiti aktai laikomi priimtais jeigu už juos balsavo dauguma Seimo deputatų dalyvaujant mažiausiai pusei bendro deputatų skaičiaus.

Vilniaus Krašto įstatymai taip pat gali būti priimti krašto referendumo keliu.

29 straipsnis

Įstatymai, nutarimai ir kiti Vilniaus Krašto Seimo aktai skelbiami po to, kai juos pasirašo Seimo Maršalka. Įstatymų skelbimo organą apibūdina atskiras įstatymas.

30 straipsnis

Vilniaus Krašto įstatymai, Seimo nutarimai ir kiti jo aktai padeda galioti nuo jų paskelbimo momento arba kitu terminu numatytu duotame dokumente.

31 straipsnis

Vilniaus Krašto Seimo Prezidiumas yra Seimo kontroliuojamas organas, garantuojantis Seimo darbo organizavimą, realizuojantis kitus įgaliojimus ribose, numatytose Vilniaus Krašto Statuto ir kitų įstatymų.

Vilniaus Krašto Seimo Prezidiumui vadovauja Seimo Maršalka. Kiekvbinę Prezidiumo sudėtį ir jo veiklos reglamentą nustato Seimas.

32 straipsnis

Vilniaus Krašto Seimo Maršalka yra renkamas iš Seimo deputatų ir yra prieš juos atsakingas. Sutinkamai su Lietuvos Respublikos Laikinuoju Pagrindiniu įstatymu ir Vilniaus Krašto Statutu Vilniaus Krašto Seimo Maršalka yra pirmasis krašto asmuo ir reprezentuoja jį santykiuose su valstybiniais, visuomeniniais ir kitais organais Lietuvos Respublikos teritorijoje, taip pat ekonominiuose ir kultūriniuose santykiuose.

Seimo Maršalka ar jo paskirtas vicemaršalka dalyvauja pagal pareigas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo posėdžiuose.

33 straipsnis

Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje įstatymų leidimo iniciatyva naudojasi Vilniaus Krašto Seimas, Vilniaus Krašto valdyba, o taip pat Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatai, išrinkti rinkiminėse apygardose, esančiose Vilniaus Krašto teritorijoje.

34 straipsnis

Vilniaus Krašto Seimas, taip pat jo Prezidiumas gali kreiptis į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą, jos Prezidiumą, Lietuvos Respublikos Vyriausybę, o taip pat į tarptautines organizacijas su projektais ir pasiūlymais liečiančiais Vilniaus Krašto reikalus, bet nepriklausančiais jų tiesioginei kompetencijai.

35 straipsnis

Deputatų rinkimai į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą Vilniaus Krašto teritorijoje vyksta pagal Lietuvos Respublikos įstatymus, tik atsižvelgiant į tai, kad rinkimų apygardų ribos negali peržengti Vilniaus Krašto ribų.

IV skyrius**VILNIAUS KRAŠTO VALDYBA****36 straipsnis**

Aukščiausiu vykdomuoju Vilniaus Krašto organu yra Vilniaus krašto valdyba. Ji susideda iš viršininko, jo pavaduotojų, departamentų direktorių ir skyrių vedėjų.

Vilniaus Krašto viršininką skiria Vilniaus krašto Seimas Seimo Maršalkos pasiūlymu. Vilniaus krašto viršininkas pagal pareigas įeina į Lietuvos Respublikos Vyriausybės sudėtį ir yra vienas iš vicepremierų. Viršininko pavaduotojus, departamento direktorius, skyrių vedėjus skiria Vilniaus krašto Seimas pagal Krašto viršininko pasiūlymą.

37 straipsnis

Vilniaus Krašto valdyba yra atsakinga prieš Vilniaus Krašto Seimą ir yra jo kontroliuojama. Laikotarpiu tarp Seimo sesijų tą kontrolę vykdo Seimo Prezidiumas.

38 straipsnis

Vilniaus Krašto valdyba veikianči Lietuvos Respublikos ir Vilniaus Krašto įstatymų pagrindu leidžia potvarkius ir nutarimus, taip pat organizuoja ir tikrina jų vykdymą.

39 straipsnis

Vilniaus Krašto valdyba sprendžia visus klausimus susijusius su potvarkiais ir esančius jos kompetencijoje.

40 straipsnis

Vilniaus Krašto valdyba turi teisę atšaukti savo departamentų ir kitų pavaldžių organų aktus. Valdyba taip pat turi teisę sustabdyti ir apskųsti Vilniaus Krašto Seimui seimelių nutarimus, jeigu jie prieštarauja Lietuvos Respublikos ir Vilniaus Krašto įstatymams.

41 straipsnis

Vilniaus Krašto valdyba atiduoda savo įgaliojimus naujai išrinktam Seimui jo pirmojoje sesijoje. Taip pat grąžina įgaliojimus, išreiškus nepasitikėjimo votumą Valdybai ar Vilniaus Krašto viršininkui, eilinėje arba neeilinėje Krašto Seimo sesijoje.

42 straipsnis

Valdybos sudėtį, kompetenciją, veiklos principus nustato Vilniaus Krašto įstatymas.

V skyrius

VIETINĖ SAVIVALDYBĖ

43 straipsnis

Vilniaus Krašto vietinė savivaldybė yra realizuojama betarpiškoje arba atstovaujamoje demokratijos formoje.

44 straipsnis

Seimeliai, susidedantys iš deputatų, kaip savo teritorijos valdžios organai:

- jungia ir koordinuoja kitų savivaldybės organų veiklą;
- rūpinasi socialiniu-ekonominiu ir visuomeniniu-kultūriniu vystymusi;
- rūpinasi racionalių gamtinių išteklių naudojimu, gamtos apsauga;
- kontroliuoja Lietuvos Respublikos ir Vilniaus Krašto įstatyminių aktų laikymąsi;
- užtikrina viešąją tvarką, taip pat piliečių teisių ir interesų apsaugą.

45 straipsnis

Seimeliai yra įpareigoti nagrinėti ir spręsti visus klausimus, skirtus jų kompetencijai pagal Lietuvos Respublikos ir Vilniaus Krašto įstatymus.

46 straipsnis

Seimeliai sudaro komisijas klausimų, priklausančių seimelių kompetencijai, paruošimui ir pradiniam nagrinėjimui, pagalbos teikimui ir savo nutarimų įgyvendinimui, taip pat savivaldybės organų, įmonių, įstaigų ir organizacijų veiklos kontrolei.

47 straipsnis

Seimeliai sudaro pavaldų sau valdymo organą, siekiant Lietuvos Respublikos, Vilniaus Krašto Seimo įstatymų, o taip pat ir savo pačių nutarimų įgyvendinimo.

48 straipsnis

Organų, apie kuriuos kalbėta 47 straipsnyje, sudarymo tvarką, sudėtį, kompetenciją ir veiklos taisykles nustato Lietuvos Respublikos ir Vilniaus Krašto vietinių savivaldybių įstatymai.

VI skyrius

BENDRADARBIAVIMAS SU LIETUVOS AUKŠČIAUSIAJA TARYBA IR RESPUBLIKOS VYRIAUSYBE

49 straipsnis

Lietuvos Respublikos įgaliotinis Vilniaus Kraštui kontroliuoja kaip laikomasi Lietuvos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo (Konstitucijos) ir Vilniaus Krašto Statuto, o taip pat kaip Lietuvos valdžios organai laikosi Vilniaus Krašto Statuto. Apskundžia Lietuvos Respublikos Aukščiausiąjai Tarybai Seimo įstatymus, Krašto ir vietinių savivaldybių nutarimus ir sprendimus pažeidžiančius Lietuvos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą, o taip pat Lietuvos valdžios organų sprendimus pažeidžiančius Vilniaus Krašto Statutą. Tokie skundai nesusstabdo atitinkamų teisinių aktų taikymo. Remdamasis kiekvienu Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos sprendimu, įgaliotinis naudojasi įstatymų leidimo iniciatyva, o taip pat turi teisę sušaukti neeilinę Vilniaus Krašto Seimo sesiją.

50 straipsnis

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba gali atsisakyti dalies savo konstitucinių teisių liečiančių Vilniaus Kraštą, to krašto Seimo naudai.

51 straipsnis

Vilniaus Krašto Seimas gali atsisakyti dalies savo kompetencijos, Statuto 90 str. numatyta tvarka, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos naudai.

52 straipsnis

Lietuvos Respublikos įstatymų projektai ir kiti teisiniai aktai, kaip ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų ir sprendimų projektai liečiantys Vilniaus Kraštą turi būti prieš jų priėmimą suderinti su Vilniaus Krašto Seimu ar Vilniaus Krašto valdyba.

53 straipsnis

Atsiradus prieštaravimams tarp Lietuvos Respublikos ir Vilniaus Krašto įstatymų, kurių nepavyko suderinti, bylą nagrinėja Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nustatyta tokiems reikalams tvarka.

54 straipsnis

Vilniaus Krašto Seimas, jo Prezidiumas ir Vilniaus Krašto valdyba turi teisę apskūsti Vyriausybės nutarimus ir potvarkius Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui, jeigu jie pažeidžia to krašto teises.

Iki to skundo nagrinėjimo Konstituciniame Teisme apskūstas nutarimas sustabdomas. Apie skundą skundžiamasis organas informuoja Vyriausybės įgaliotinį Vilniaus Krašte.

55 straipsnis

Vilniaus Krašto Seimas ar Krašto valdyba turi teisę savarankiškai reguliuoti santykius srityse, neapibrėžtose Lietuvos Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme (Konstitucijoje).

**VII skyrius
EKONOMINĖ SISTEMA****56 straipsnis**

Vilniaus Krašto ekonominės sistemos pagrindas yra Lietuvos Respublikos ir Vilniaus Krašto privati ir grupinė nuosavybė.

Nuosavybės santykiai yra reguliuojami Lietuvos Respublikos ir Vilniaus Krašto įstatymais, be to abiejų pusių sutarčių keliu.

57 straipsnis

Lietuvos Respublikos, Vilniaus Krašto įstatymai taip pat tarptautiniai susitarimai nustato funkcionavimo tvarką ekonominių subjektų, veikiančių Vilniaus Krašto teritorijoje, o būstinę turinčių už to krašto ribų.

58 straipsnis

Vilniaus Kraštas užtikrina visiems savininkams nuosavybės teisės naudojimo laisvę sutinkamai su Lietuvos Respublikos ir Vilniaus Krašto įstatymais. Užtikrinama teisė naudotis samdomuoju darbu.

59 straipsnis

Žemė, gamtos turtai, vidaus vandenys, miškai, gamtos resursai yra išimtinė Vilniaus Krašto, kaip sudėtinės Lietuvos dalies, nuosavybė. Visi kiti nuosavybės objektai gali priklausyti privačiai arba grupei nuosavybei.

60 straipsnis

Vilniaus Krašto nuosavybėje esantis turtas gali būti perduotas Vilniaus Krašto piliečių arba juridinių asmenų nuosavybei už mokesť arba nemokamai Lietuvos Respublikos ir Vilniaus Krašto įstatymų numatyta tvarka.

Nuosavybės perdavimą kitiems subjektams apibrėžia atskiras Vilniaus Krašto įstatymas.

Ypatingais atvejais, kai to reikalauja besąlygiškai Lietuvos Respublikos ir Vilniaus Krašto interesai, bet kurių fizinių ir juridinių asmenų turtas gali būti nusavintas pilnai atlyginant nuostolius atskiro Lietuvos Respublikos ir Vilniaus Krašto įstatymo nustatyta tvarka.

61 straipsnis

Užtikrinama vienoda teisinė apsauga visoms nuosavybės formoms. Vilniaus Kraštas bendradarbiaudamas su Lietuvos Respublika saugo Vilniaus Krašto piliečių ir jo juridinių asmenų nuosavybės teises kitose administraciniuose-teritoriniuose Lietuvos Respublikos vienetuose ir kitose valstybėse.

VIII skyrius BIUDŽETAS

62 straipsnis

Vilniaus Krašto biudžetinę sistemą sudaro Vilniaus Krašto biudžetas, taip pat jo vietinių savivaldybių biudžetai. Vilniaus Krašto biudžete akumuliuojasi to krašto nacionalinių pajamų dalis skirta jo ekonomikos ir infrastruktūros vystymo programų realizavimui, įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios organų išlaikymui. Su Vilniaus Krašto biudžeto pagalba galimas, reikalui esant, finansinių resursų perpaskirstymas vietinių savivaldybių biudžetų naudai.

Laikotarpiu, kol bus likviduotas Vilniaus Krašto socialinis-ekonominis atsilikimas, palyginus su Lietuvos Respublika ir prilyginimas iki Respublikos lygio, Lietuvos Respublika skirs tam tikslui metinę dotaciją Vilniaus Krašto Seimo dispozicijai.

63 straipsnis

Mokesčius, taip pat kitas biudžeto pajamas apibrėžia Lietuvos Respublikos ir Vilniaus Krašto įstatymai. Visi juridiniai asmenys turintys būstinę Vilniaus Krašto teritorijoje, kaip ir fiziniai asmenys gyvenantys toje teritorijoje moka mokesčius, tvarko kitus finansinius įsipareigojimus į Vilniaus Krašto, miestų ir gminų biudžetus.

64 straipsnis

Įstaigoms išlaikomoms iš Vilniaus Krašto biudžeto leidžiama turėti nuosavų nebiudžetinių lėšų. Tų lėšų formavimo būdą ir naudojimą nustato Vilniaus Krašto valdyba.

65 straipsnis

Vilniaus Krašto biudžeto projektą ruošia Vilniaus Krašto valdyba, atsižvelgiant į valstybės planuojamas ir realizuojamas programas suderintas su Vilniaus Krašto Seimu. Valdyba biudžeto projektą pristato Vilniaus Krašto Seimo patvirtinimui. Seimo patvirtintą biudžetą

vykdo Vilniaus Krašto valdyba. Valdybos ataskaita apie biudžeto įvykdymą yra nagrinėjama ir tvirtinama Vilniaus Krašto Seime.

66 straipsnis

Kiekviena vietinė savivaldybė turi savarankišką biudžetą. Savivaldybių biudžetuose akumuliuojamos lėšos skirtos socialinių, ūkinių ir kitų vietinės reikšmės programų finansavimui, o taip pat savivaldybės įstaigos išlaikymui.

67 straipsnis

Vilniaus Krašto pajamos ir išlaidos yra dalinamos tarp biudžetinės sistemos grandžių pagal biudžeto struktūros įstatymą ir kitus Vilniaus Krašto įstatyminius aktus.

IX skyrius

VILNIAUS KRAŠTO HERBAS, VĖLIAVA IR HIMNAS

68 straipsnis

Vilniaus Krašto Seimas priima nutarimą dėl Vilniaus Krašto herbo, vėliavos ir himno.

X skyrius

VILNIAUS KRAŠTO STATUTO VEIKIMAS IR JO PAKEITIMO TVARKA

69 straipsnis

Vilniaus Krašto įstatymai ir kiti aktai yra priimami šio Statuto pagrindu ir sutinkamai su Statutu.

70 straipsnis

Pasiūlymas keisti ir papildyti Vilniaus Krašto Statutą gali būti svarstymo objektu, jei yra siūlomas vienos dešimtosios bendro Seimo deputatų skaičiaus, taip pat Seimo Prezidiumo arba Krašto valdybos.

71 straipsnis

Vilniaus Krašto Statuto pakeitimas gali įvykti tik įstatymo galia, patvirtinto Vilniaus Krašto Seimo dviejų trečiųjų balsų dauguma nuo bendro deputatų skaičiaus arba referendumo keliu.

*Vilniaus nacionalinio-teritorinio lenkų krašto Statuto projektą paruošė
Lietuvos lenkų sąjungos centro valdybos specialiai sudaryta komisija*

IŠ ROMUALDO OZOLO PALIKIMO

ISTORIJA ŠIANDIEN, ARBA KIEK ŠIANDIEN GALIME BŪTI LAISVI?

Nors kalbu čia iškilminga proga – pradedant dešimtuosius mūsų atkurtosios Nepriklausomybės metus – pakilių žodžių mano pranešime bus nedaug. Gyvendamas politika, esi priverstas nuolat žiūrėti į priekį, todėl netgi žvilgsniai į praeitį būna „prisiminimai apie ateitį“. Tai automatiškai nustato jų stilistiką – kritišką analizę bandant atsakyti į nuolatinį politikos klausimą: ką reikėtų daryti kitaip, kad nebūtų kaip buvę... Tuos, kurie sunkiai pakelia kritišką intonaciją, galiu nuraminti jų būsiant ne per daug. Pagaliau ir pats esu iš prigimties optimistas.

Šiandien nenorėčiau kalbėti apie globalinius mūsų laisvės parametrus: gyvasties trukmės problemą, Žemės išteklių klausimus, demografinių procesų poveikius, karo ir taikos reikalus – nors su kai kuriomis iš šių realiųjų susiduriame jau akivaizdžiai: nedaug kas dar abejoja, kad pastarųjų metų potvyniai, uraganai, miškų gaisrai, Alpių sniego lavinos yra visuotinio klimato kitimo ženklai, kad Pabradės nelegalų stovykla yra visuotinės migracijos židinėlis ant vieno iš Europos valstybių kūno, kad Europos senėjimas ir kai kurių jos tautų (tarp jų lietuvių) nykimas dar vienu matmeniu papildė Pietų ir Šiaurės pusrutulių priešpriešą, ryškiausiai kylančią krikščioniškojo ir islamiškojo pasaulių susidūrimais, karščiausiai užkautais Afganistane, Čėčėnijoje, Irake, Balkanuose, visose tose vietose nuolat dalyvaujant JAV ir Rusijai. Mes gyvename tų procesų fone, mes juose vienaip ar kitaip dalyvaujame, jie vienaip ar kitaip brėžia mūsų laisvės ribas, nors mes to dar nelabai jaučiame. Gal ir gerai: ko čia labai jaudintis dėl kokios nors tolimosios pabaigos, tuo labiau jei žinai ne tik antikinę tiesą, kad viskas turi pradžią ir pabaigą, bet ir egzistencialistų optimistinę nuostatą, kad ir mirtis gali būti paskutinis gyvenimo teiginys.

Tačiau vienas globalus šiuolaikinio pasaulio parametras paliečia mūsų širdis – tai du tūkstančius metų trukęs anapusinio Absoliutaus gėrio (Dievo) idėjos išsiskleidimo Absoliučios gerovės (komunizmo, arba socializmo) pasaulių pergyvenimas. Tame procese mes tiesiogiai dalyvavom ir tebedalyvaujame, ir tik tiek, kiek mes šitai suprasim ir paversim mūsų elgesio imperatyvais, mūsų laisva valia įgis bendrąsias pasaulio tendencijas atitinkančio racionalumo.

Viena svarbiausių to dutūkstantinio laikotarpio tiesų yra tokia: ši epocha baigiasi. Akivaizdžiausias tos baigmės faktas yra Tarybų Sąjungos žlugimas ir vadinamosios „socializmo stovyklos“ sugriuvimas. Socializmas Vakarų Europoje dar laikosi (visų pirma Šiaurės šalyse, ypač Švedijoje), bandydamas mutuoti naujais pavidalais – Europos Sąjunga, Šiaurės dimensija (Baltoskandiskasis euroregionas), Vidurio Europa ir kitais panašiais dariniais. Tai suprantama: ne tokia kategoriška žmogaus nuasmeninimo, arba jo laisvės uzurpavimo, forma reiškėsis, Absoliučios gerovės idealas čia įsikūnijo humaniškesniais visuomeniniais pavidalais ir savo dabartine tolydžios gerovės ideologija, kuria iš esmės ir vadovaujasi Europos Sąjunga, yra priimtinas arba bent jau iš principo neatmestinas, taip pat ir ką tik iš socializmo lagerio išėjusioms tautoms, tokioms kaip lietuviai, latviai, estai, čekai ar lenkai. Tačiau ar duos šie socializmo humanizavimo bandymai ilgalaikiškesnius gyvenimo pavidalus, šnekėti dar per anksti. Aišku tik tai, kad Azija (visų pirma – Kinija) taip pat ieško totalitarinio socializmo humanizavimo būdų ir – atrodo – savo gyvenimo stilių randa sėkmingiau negu, tarkim, Baltijos šalys, pasirinkusios grynojo kapitalizmo rekonstravimo kelią. Ar buvusių Azijos socialistinių šalių posttotalitarinė patirtis duos

Stasio Paškevičiaus nuotrauka.

ką nors pamokoma ir Vakarams, parodys ateitis, tačiau, matyt, ateities pasaulis daug kuo priklausys nuo kur kas mažiau materialybe suvaržyto islamiškojo pasaulio plėtros ir įtakos ateičiai. Ar pajėgsime išvelgti ir laiku amortizuoti islamo pasaulio įtaką? Kad ir kaip ten būtų, mes itin atidžiai turėsime stebėti jo skverbimąsi ieškodami atsinaujinimų mūsų kultūroje pagal anos kultūros keliamas alternatyvas, ir čia visų pirma aš jaučiu pareigą akcentuoti mūsų dvasinės disciplinos naujų pamatų paiešką, kurios katalikų bažnyčia, kuri iki šiol su ta savo pareiga dorojosi tikrai neprastai, dabar nebepajėgia duoti, nes nesugeba atsinaujinti ir priartėti prie susvetimėjusių žmonių, dėl to šie metasi arba į sektantizmą, arba į nihilizmą. Masinės vartotojiškos kultūros kad ir patys aukščiausi standartai jau po dešimtmečio ima nusibosti ir mes tolydžio susiduriame su bedugnės ar nesvarumo jausmu. Vienas baisiausių jo rezultatų – neturto vejamo jaunimo plūdesys į visus pasaulio kampus.

Kodėl, kalbėdamas apie mūsų laisvės galimybes prie mūsų išsilaisvinimo dešimtmečio slenksčio, aš pirmiausia vardiju globalines problemas, tarsi užmesdamas ant mūsų pasaulio mums diktuojamos nelaisvės tinklus? Tai todėl, kad mes pasirinkome stojimo į Europos Sąjungą kelią. Ir ne bet kokio stojimo, o nedelsiamo ir besąlygiško. Dar daugiau, protekcionistiško arba tiesiog „su vedliais“ – pirmiausia tai buvo Danija, paskui Šiaurės šalys, galiausiai ir Lenkija. Šiandieninės stojimo į ES sąlygos reikalauja visiško paklusimo bendroms taisyklėms, numatančioms federacinę Europą su bendra valiuta, bendromis išorės sienomis ir be sienų tarp buvusių Europos valstybių (kaip buvo ir Tarybų Sąjungoje), bendra gynyba, bendra kalba (ko gero – anglų, nors dėl to dar, atrodo, bus kovojama). Europos tautoms tai didelis išbandymas, nors nebe pirmas – pradedant Romos imperija, Šventąja Romos imperija, Napoleono imperija, Hitlerio, iš dalies – Stalino imperija. Ar laisvas stojimo į Europos Sąjungą pobūdis garantuos tikrą jos ilgalaikiškumą? Mums jis jokia naujovė, nes stojame į ES juk ne dėl to, kad labai norėtume gyventi Vakaruose (Vakarais mes gana stipriai jaučiamės, norėtume gyventi tik pasiturimiau!), bet kad bijom vėl apsigyventi Rytuose, t. y. tapti reintegruoti į Maskvos erdvę.

Kuo pagrįsta ši savijauta, verčianti ne tik įnirtingai klebenti Europos Komisijos duris (kiek daug išpūdingų tokio pobūdžio scenų dar neišblėso iš atminties!), bet ir kurti tokias satelitines sandraugas, kokia šiandien sukurta su Lenkija – tarsi Lenkija sparčiau galėtų mus nuvesti į ES ar NATO!? Tokia sandauga gali būti pagrįsta tik dviem galimybėmis: arba žinojimu, kad Rusija netrukus rengiasi reokupuoti Baltijos kraštus, arba įsitikinus, kad tauta yra visiškai nepajėgi nei apsiginti, nei savarankiškai gyventi ūkiškai. Žvilgtelkime į abi galimybes – kiek jos realios kaip faktai?

Rusija, be jokios abejonės, savo ekspansionistinių siekių Baltijos šalyse neatsisakė. Tai liudija ir jos „kieta“ pozicija dėl NATO plėtros, ypač Baltijos šalių link, ir Karaliaučiaus problemos traktavimas (pradedant nuo koncepcijos, kad tai „*iskono ruskije zemli*“, baigiant idėja, kad tai Antrojo pasaulinio karo trofėjus, pagaliau – bent jau „ketvirtoji Baltijos respublika“), tai liudija ir nuolatiniai bandymai įsitvirtinti strateginiais Baltijos šalių energetikos išteklių tiekėjais, ir daugybė kitų dalykų. Tačiau faktas yra ir tai, kad ji nepajėgia rimčiau savo interesams atstovauti netgi ūkio srityje – Lietuva veržiasi iš energetinės priklausomybės nuo Rusijos ir turi šansų perspektyvoje tą savo nepriklausomybę dar labiau sustiprinti. Net gynybinio požiūriu Lietuvos padėtis nėra beviltiška ir šiandien ji galėtų atkakliai pasipriešinti. Tačiau svarbiausia yra tai, kad Rusija dabar tokia silpna, kad nepajėgia nugalėti netgi milijoninės Čėčėnijos, nekalbant apie tai, jog pasaulio karštuose rajonuose ji veikia daugiau dėl buvusio autoriteto, o ne dėl dabartinių savo galių. Rusijos sustiprėjimas galimas ne greičiau kaip po dešimties penkiolikos metų, o per tą laiką mes galime būti priimti į Europos Sąjungą netgi pagal lėčiausią tvarkaraštį ir aukščiausią reikalavimų standartą. Taigi bijoti Rusijos reintegracinių (imtinau iki sutvirtinamų agresija) žingsnių galima būtų nebent tuo atveju, jeigu patys dėl savęs nebūtume tikri – jeigu mus ten kas nors ypač trauktų... Nei karinis, nei ūkinis Rusijos ekspansionizmas šiandien, pabrėžiu – šiandien, Lietuvai negresia tiek, kad turėtume pamesti savigarbą arba įsileisti baimę.

Dar labiau nėra pagrindo klūpoti prieš Europos Sąjungos duris dėl mūsų geresnių galimybių su euru sparčiau tvarkyti Lietuvos ūkį. Garsiųjų ES dotacijų niekas neduoda, „apskritai“ – duoda gamybos subjektams pagal jų parengtas programas produkcijos gamybai finansuoti. Mes neturim kam duoti – kaime vargu ar atsirastų kokie penki tūkstančiai ES finansavimo vertų ūkininkų, socialinė sritis irgi nesuderinta su perspektyvios plėtros programomis, greičiau perimti euromitybą būtų pasirengusi nebent komunikacijų infrastruktūra.

Nežinau, kiek jis nuoširdus, bet vienas svarbiausių ES reikalavimų stojančioms šalims yra jų gamybinis konkurentiškumas. Tai tikrai ne prieš mus nukreiptas reikalavimas. Net jeigu kada nors ES konglomeratas sugriūtų, tos nacionalinės ūkio šakos, kurios ES ūkio struktūroje būtų sugebėjusios įsitvirtinti kaip konkurentiškas prekes gaminančios ūkio šakos, nežūtų ir poeurosąjunginėje eroje, nes būtų išaugusios aukščiausių technologijų pagrindu, o disponuojantis jomis protas, manau, sugebėtų organizuoti ir naująją, poeurosąjunginę, nacionalinę gamybą.

Tegul ir ne naujausiomis technologijomis disponuodami, ar nesugebėjo mūsų žmonės kurti Lietuvos ūkio visiško chaoso sąlygomis, kai valdžia nesugebėjo rasti protingo tarybinių laikų ūkio potencialo panaudojimo? Puikiausia, aukščiausio lygio knygų leidyba, tekstilė, baldų gamyba, maisto produktai, tarptautiniai pervežimai, naujausia, racionalizuota, statyba – kas tai? – ar ne žmonių, kurie tuo užsiėmė praktiškai prieš valdžios valią, nuopelnas? Aš nekalbu apie tokias veiklos sritis kaip kompiuterizavimas, telefonizavimas, kur galėjome tiesiog perkelti tai, kuo naudojasi aukščiausių technologijų pasaulis. Netgi senų automobilių perpardavimo industrija Lietuvoje išaugo iki 250 000 darbo vietų. JAV, Turkijoje, Kinijoje formuojasi lietuviškai susikalbančių prekeivių taškai, tad ar dar kaip nors papildomai reikėtų įrodinėti lietuvių verslumą, ūkinį iniciatyvumą?!

Tai kodėl netikima lietuviško ūkio pasaulio ekonomikos žemėlapyje galimybe, kodėl mūsų galimo ūkio potencialas kaip žaliava užsienietiškomis struktūravimo iniciatyvoms kišamas Europos Komisijos komisarams, kad kuo greičiau būtų parduotas kaip koks Telekomas, Mažeikių nafta ar Klaipėdos uostas?

Nacionalinio ūkio galimybe netikima ne todėl, kad nepasitikima kieno nors sugebėjimais jį sukurti, – nacionalinio ūkio tiesiog nereikia. Šią žiaurią išvadą aš darau, nes per savuosius tikėjimo nacionalinio ūkio būtinumu akinius ilgą laiką tiesiog nemačiau, kas iš tiesų vyksta. Paskui, kai įžvelgiau, kad vyksta kažkas ne taip, maniau, kad tai klaidos. Ir tik visiškai neseniai, kai išryškėjo tikroji Pramonininkų konfederacijos memorandumo prasmė, suvokiau, kad visą mūsų nepriklausomybės metą buvo kuriamas ne nacionalinis ūkis, o Lietuvoje gyvenantys ir dar lietuviškai kalbantys (kai kurie yra sunkiai šitaip jau šiandien tepakalbantys) ūkio magnatai. Suprantama, palyginti su kokiais nors eiliniaisi JAV ar Japonijos milijardieriais – tai gana menkos žuvelės, bet lito vandenims jos – didžuvės. Kadangi joms išauginti reikia labai daug maisto, buvo sunaudoti investiciniai čekiai, didžiuma komercinių bankų, perspektyvus valstybės turtas, visų pirma įmonių pavidalu, tarptautinės paskolos (kaip 17 mln. ekiu) ir daugybė kitų įvairiais kanalais į tas stambmenas sutekėjusių išteklių. Jiems formuoti buvo sunaikintos ištisos verslo sritys (jūrų žvejyba, jūrų transportas), išaldyta ištisų visuomenės sluoksnių veikla (vidutinis ir smulkus verslas, netgi turgininkai).

Kam prireikė tokių aukų? Kokia koncepcija čia vadovaujamasi? Kas siekiama šituo sukurti?

Beje, pažymėsiu: per visą mūsų nepriklausomo parlamento istoriją yra buvę tik du atvejai, kada buvo aktyviai diskutuota conceptualiais klausimais: 1991 m. – apie žemės ūkio ateitį ir 1992 m. – apie Konstituciją. Daugiau būta vaidybų su menkais susitarimėliais rezoliucijų ar kitokių aktų pavidalu. Apie tai, ką mes kalbame čia, niekada ir niekur viešai nesvarstyta.

Ir negalėjo būti svarstoma: tai būtų buvusi kalba apie tuos dalykus, kuriuos stengiasi nutylėti kiekviena politika – apie esmes.

O mūsų gyvenimo esmė buvo tokia: nuo pat Atgimimo pradžios mes pasirinkome individualizmą. Tiesa, kurį laiką buvo bandyta praktikuoti kolektyvizmą. Jis aiškiai netiko: reikėjo ryžtingų iniciatyvų, ir vėžliškas kolektyvizmas kliudė. Bėda buvo ne ta, kad Atgimimo veikla buvo personalizuota. Bėda buvo ta, kad ji individualėjo nevisuomeniškėdama, iš naujojo intravertizmo nebandydama išeiti šviesiai – naujų racionalių susitarimų būdu. Naujasis visuomeniškumas formavosi naujojo – neokomunistinio – pritarimo, pritarimo nesuvokiant esmių ir nesuprantant vyksmų, būdu ir taip mutavo į tai, ką mes turime šiandien. Svarbi šių mutacijų prielaida buvo esmių slėpimo politika ir nepritariančiųjų (nesvarbu, dėl kokių priežasčių) praktika.

Visa Atgimimo istorija yra – kartu su artėjimu į Nepriklausomybės atkūrimą 1990 m. kovo 11-ąją – politikos personalizavimo metas. Visa Nepriklausomybės įtvirtinimo istorija iki pat šių dienų yra finansų ir jų gamybos personalizavimo metas. Kartu su personalizavimu – politinės valdžios prisiskyrimu ir turtinės galios perėmimu – vyko ir pritariančiųjų, arba elektorato, formavimosi procesas. Taip susiformavo apie dvidešimt procentų konservatorių rinkėjų, apie du procentus – liberalų, apie dvylika procentų socialdemokratų rėmėjų ir panašiai. Taip atsirado apie penkiasdešimt procentų viskam abejingų žmonių, prezidento rinkimų metu galinčių pakilti dėl kokio nors netikėto ir patrauklaus asmens – viskas atitinka jų dvasią. Taip galų gale susiformavo prezidento kaip virš visų pakylančiojo institutas ir prezidento Valdo Adamkaus fenomenas.

Pradžioje, kol dar nebuvo išryškėjusi turto galia, dominavo politikai: Sąjūdžio ir iš dalies Aukščiausiosios Tarybos laikais jų žodis buvo praktiškai visagalis. Bet tada įvyko didieji

turtiniai susiskirstymai. 1992–1996 m. Seimas bandė balansuoti, tačiau vyriausybė, kaip reali turto administratorė, perėmė iniciatyvą ir nuo tolei jos nepaleido iš rankų, Seimui, kaip politikos simboliui, tolydžio smunkant žemyn. Šiuo metu parlamento vadovas gana sėkmingai bando perimti vyriausybės kontrolę, o prezidentas karštligiškai ieško naujojo valdžių subalansavimo po to, kai išsprendęs Landsbergio ir Vagnoriaus konfliktas.

Taigi: kiek laisvės mes galime turėti šiandien? Atsakau: tiek, kiek jos nori duoti ją personaliai sukoncentravę žmonės. Nekeisdami savo politikos iš esmės, jie negali duoti jos daugiau, negu rodo jų rinkėjų procentai. O norėdami ką nors keisti, jie gali prarasti ir tą jų atstovaujamą grupę.

Ne geresnė padėtis ir vyriausybės formuojamos laisvės fronte. Visi didieji valstybės turto objektai jau parduoti, ir vyriausybė, savo politiką grindusi būtent ta akcija (objektų išlaikymo rūpestį perduoti užsienio kapitalui, o už gautą kompensaciją aktyvinti pirkėjus, Telekomo lėšų panaudojimo atveju – rublinius indėlininkus), nepasiekusi lauktų rezultatų, balansuoja ties žlugimo riba ir jos pasitraukimas – tik laiko klausimas.

Tiesa, suformuotas personaliai (su vadais ir pavaldiniais) galimas apibūdinti stambiojo kapitalo atstovų korpusas. Ir nors kapitalistas numeris vienas po KLASCO įsigijimo itin sustiprėjo, jo paties laisvė, paremta skolų piramide, nėra labai didelė. Kitų – dar ribotesnė. Man atrodo, kad didžiuma nėra konkurentiški ir bus jaunesnės kartos nušluoti. Kitų sluoksnių laisvės galima dar konkrečiau apibūdinti. Labai įdomi būtų tokia fenomenologija, tačiau niekas iš rašančiųjų, užsiėmę smulkių rietenų konspektavimu, šito darbo nesiima.

Ar įmanomas koks nors svaresnis laisvės pagausėjimas? Manau, būtų gana spartus ir ryškus, jeigu būtų atrasti vidutiniokai ir jiems būtų leidžiama veikti laisvai pagal savo polinkius ir sugebėjimus. Su jais ateitų ir nauja politika, kitaip akcentuojanti visa, apie ką mes čia kalbėjome. Ar ji ką nors pakeistų realiai?

Manau – taip: personaliai atsakingų už gyvenimą subjektų labai pagausėtų, suaktyvėtų visuomeninio gyvenimo, bendro gyvenimo, poreikis, kuris būtinai leistų priimti ir daugiau bendrų, taigi, šviesių sprendimų.

Kaip tai galėtų reikštis pas jus? Tai būtų susiję su medicinos paslaugų privatizavimo procesu, su griežtesniu valstybinės medicinos atskyrimu.

Bet tai jau – ne šios dienos kalba.

Rankraštis, 1999 m. kovo 9 d.

MĄSTYMAI

VYTAUTAS SINICA

TREČIOJI AUTONOMININKŲ BANGA?

Liepos mėnesį vienas su Lietuvos lenkų bendruomene susijęs įvykis buvo nepelnytai ignoruojamas, o kitas – dirbtinai paverstas skandalu. Ignoruotasis įvykis buvo liepos 7–13 dienomis su Lenkijos ambasados pagalba organizuotas Armijos krajevės bandymo užimti Vilnių 1944 m. minėjimas. Nors neabejotinai skandalingas, jis niekam nebuvo įdomus. Bet skandalu virto kelių Seimo konservatorių pasiūlymas 60 procentų mokomųjų dalykų kitakalbių mokyklose mokytį valstybine kalba. Nors mokymas vien valstybine kalba yra savaime suprantama visų išsivysčiusių Vakarų šalių praktika, šis siūlymas sukėlė pasipiktinimo audrą. Prieš jį sukilo ne tik Lietuvos lenkų rinkimų akcija (šito reikėjo tikėtis), bet ir opozicija jai lenkų bendruomenėje save laikantys Lenkų diskusijų klubo (LDK) nariai, ir Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto politologai. Būtent Lietuvos visuomenės reakcija, o tiksliau jos nebuvimas, yra pats įdomiausias įvykis šioje situacijoje, rodantis tragiškai nebrandų ir net valstybei pavojingą požiūrį į kitataučių integraciją.

Kas ignoruojama?

Liepos 7 d. Vilniaus Rasų kapinėse vyko Lenkijos Armijos krajevės (AK) prieš 74 metus įvykdytos karinės operacijos „Aušros vartai“ (lenk. *Ostra Brama*) minėjimas. Jo metu šlovinti operacijos dalyviai. Armija krajeva Lenkijoje buvo iš tiesų didingos kovos su sovietine ir nacistine okupacijomis pavyzdys, antinacinės koalicijos dalyvė. Tačiau Vilniaus apylinkėse veikusios Armijos krajevės pajėgos, istorinėje literatūroje vadinamoji „vilniškė AK“, buvo ne laisvės kovotojai, bet Vilniaus kraštą reokupuoti siekusios ir civilių lietuvių žudynes vykdžiusios svetimos valstybės pajėgos. Minimas AK žygdarbis, operacija „Ostra Brama“, buvo nesėkmingas bandymas okupuoti Lietuvos sostinę Vilnių, prieš jį įžengiant artėjančiai Raudonajai armijai. Trumpai tariant, nepriklausomoje Lietuvoje įvyko jos sostinę okupuoti siekusių karių pagerbimas.

Minėjimas nebuvo vietos radikalų saviveikla. Jame dalyvavo ir iškilmingas kalbas sakė Lenkijos Respublikos Seimo vicemaršalka, Lenkijos ambasadorės Lietuvoje pavaduotojas. Įspūdingiausios jų kalbų tezės leido pajauti renginio atmosferą. Vicemaršalka Marija Koc pareiškė, kad „Vilniaus sukilimo metinės – tai nepaprastas laikas, kada jaučiame jungtį tarp skirtingų kartų ir Vilniaus žemių neatskiriamumą nuo Lenkijos“. Ambasadorės pavaduotojas Gžegožas Poznanskis pritarė, kad „istorija pažengė taip toli, jog Vilnius šiandien ne Lenkijoje, ir tai ne karių, kurie tuo metu kovojo dėl Vilniaus, kaltė. Šiandien mes prisimenam, kad mūsų kova dar nesibaigė.“ „Šiandien mes vis dar kovojame, mes prašome Dievo ir meldžiame laisvės Rytų kresams“, – žodžių nevyniojo ir V. Sbastjanovič, viena iš AK draugijos Baltarusijoje vadovų.

Visa tai Lietuvai ne tik nepasirodė skandalinga, bet net neverta paskelbti žinia. Minimas citatas skelbė tik nieko bloga jose neįžvelgianti lenkiška žiniasklaida ir pavieniai susirūpinę piliečiai socialiniuose tinkluose. Nei politikų, nei diplomatų reakcijos apskritai nebuvo. Absoliutus minimumas būtų buvęs bent jau iškvieisti į Užsienio reikalų ministeriją pasiaiškinti Lenkijos ambasadorę.

O juk šis minėjimas buvo beprecedentis atviro revanšizmo protrūkis. Nuo R. Sikorskio laikų esame įpratę girdėti, kad niekada nebuvo Vilniaus okupacijos, bet lietuvišku paprastimu sėdėjome suglaudę ausis, nes tai bent jau nebuvo atviros pretenzijos peržiūrėti sienas. Galima tikėtis, kad skeptikai ir visas šias oficialių Lenkijos vadovų frazes sumenkins kaip bereikšmes, kartodami nuvalkiotą argumentą, neva Lenkija yra NATO partnerė ir yra pripažinusi esamas Lietuvos sienas. Tačiau istorija moko, kad sienų pripažinimas nieko negarantuoja. Vokietija 1923–1938 m. taip pat buvo pripažinusi Klaipėdos kraštą Lietuvai, bet – su Hitleriu ar be jo – laukė palankių geopolitinių aplinkybių ir progos jį susigrąžinti. Visi suprantame, kad toks pat šiandien ir Rusijos požiūris į Lietuvą, kurios sienos taip pat pripažintos. Tariamai esminis skirtumas, kad Lenkija yra taiki šalis, mūsų partneris. Tačiau jos veiksmai, nuosekliai vykdoma kresų politika, o dabar ir oficialių atstovų revanšistinės kalbos verčia tuo abejoti. Lenkija taip pat nepasmerkė savo atstovų kalbų. Stojusi tylą labai patogi, kai norima apsimesti, jog nieko neįvyko, mat priešingu atveju tiesiog neaišku, nei kaip tai interpretuoti, nei ką daryti.

Vienintelė vieša organizuota reakcija į šį Lietuvos okupantų pajėgų minėjimą buvo Tautos forumo pareiškimas, kuriame pasmerkti minėjimo organizatorių veiksmai, istorijos perrašinėjimas ir Lietuvoje įsivyravęs skirtingas sovietinių ir kitų okupantų traktavimas. Taip pat iškelti reikalavimai valdžiai: 1) ateityje viešai ir aiškiai pasmerkti istoriją perrašančius ar kitaip tautinę nesantaiką kurstančius panašaus pobūdžio Lietuvos lenkų bendruomenės renginius, o esant akivaizdžiai intencijai pagerbti okupacinius veiksmus prieš Lietuvos valstybę ir jos gyventojus, nebijoti tokių renginių uždrausti pagal galiojančius įstatymus; 2) paaiškinti strateginio partnerio, Lenkijos Respublikos, vadovybei, kad jos vykdoma kresų politika (lojalumo ir dėkingumo Lenkijai ugdymo priemonės) Lietuvos atžvilgiu Lietuvoje yra ir visada bus suprantama kaip priešiškas ir valstybes kiršinantis veiksmas; 3) neleisti statyti naujų paminklų Lietuvą okupuoti siekusių kitų šalių veikėjų ar organizacijų atminimui, taip pat valstybiniu lygiu įvertinti šalyje jau pastatytų paminklų Lietuvos okupantams poveikį tautos istorinei atminčiai ir priimti atitinkamus sprendimus dėl tolesnio jų likimo; 4) nedelsiant sudaryti komisiją lietuvių ir Lietuvos piliečių tautinių bendrijų santykiams aptarti rajonuose, kur pastarųjų yra didesnė dalis, ir atlikti reprezentatyvias sociologines apklausas, siekiant aiškiai nustatyti jų tikrąsias problemas ir lūkesčius; 5) užtikrinti šiandien masiškai ignoruojamų Švietimo įstatymo nuostatų dėl mokomųjų dalykų valstybine lietuvių ir tautinių bendrijų kalbomis santykio įgyvendinimą; 6) peržiūrėti švietimo programas tautinių bendrijų mokykloms, atsižvelgiant į Lenkijos Respublikos teigiamai vertinamą Latvijos pavyzdį¹.

Kas virto skandalu?

Kaip tik su paskutiniuokiu Tautos forumo reikalavimu iš pažiūros susijęs pastarųjų dienų politinis skandalas. Liepos pabaigoje Seime įregistruotas siūlymas kitakalbių mokyklose 60 procentų mokomųjų dalykų dėstyti valstybine lietuvių kalba. Tendencija didinti ugdymo valstybine kalba dalį kitakalbių švietimo programose natūrali ir suprantama. Visame regione išsiskiriame ypatingai segregacine kalbos politika. Visos išsivysčiusios Vakarų šalys laikosi švietimo vien valstybine kalba principo, pavienės išimtys patvirtina taisyklę. Masinės imigracijos šalyse, tarkime, Norvegijoje, atvykėliams duodamas metų ar poros terminas išmokyti valstybine kalba. Būtų galima teisinti, kad Vakarų istorinė tradicija yra asimiliacinė, o mūsų šalyje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicija verčia pripažinti tautinių bendrijų kalbinę autonomiją. Tačiau ir tai netiesa. Visoje Vidurio Rytų Europoje vyrauja daug griežtesnis nei Lietuvoje švietimas valstybine kalba. Buvusiose LDK žemėse ne valstybine kalba valstybinėse mokyklose ugdymas apskritai nevyksta (išimtis Lenkija). Taigi siūlymas savaime suprantamas, rodantis, kad Lietuvoje trisdešimt metų vėluoja integraciniai procesai.

¹ *Prieiga per internetą: <http://www.patriotia.lt/2018/07/tautos-forumo-pareiškimas-del-armijos.html?m=1>.*

Andriaus Petrulėvičiaus nuotrauka.

Siūlymui aršiai pasipriešinta. To ir reikėjo tikėtis iš LLRA atstovų, kurie seniai kartoja, kad: a) tai lietuviai turi integruotis Vilniaus krašte; b) lenkai niekada negalės išmokti lietuvių kalbos kaip gimtosios; c) tad ir lietuvių kalbos mokymo programos bei egzaminai jų ir lietuvių mokyklose niekada neturi būti suvienodinti. Šios principinės LLRA nuostatos labai svarbios, norint atitinkamai reaguoti (t. y. neapsigauti) klausantis dažnų pasakų apie būtinybę „duoti laiko pasiręgti“. Niekas nežada rengtis. Apie būsimą lietuvių kalbos egzamino vienodinimą Lietuvos kitakalbės mokyklos buvo informuotos dar 2002 m., tačiau niekas tam nesirengė, mokyklos sąmoningai neskyrė daugiau valandų lietuvių kalbai mokytį, o 2009 m. pradėjus įgyvendinti vienodo egzamino principą, prasidėjo masiniai protestai ir ašaros, kad suvienodinimui reikia laiko, vargšai lenkų vaikai mokosi mažiau valandų ir pagal kitokią programą. Vaikai tikrai vargšai, bet juos skriaudžia tautybe manipuliuojantys lenkų politikai ir jų klausantys švietimo funkcionieriai, o ne integruoti norinti valstybė.

Skamba vienas kitam prieštaraujantys leitmotyvai, kad, viena vertus, lenkai ir taip puikiai moka lietuvių kalbą, antra vertus, kad jie niekada negalės jos išmokti kaip gimtosios, todėl ir mokytį gamtos mokslų ar matematikos lietuviškai, esą, diskriminacinė idėja, mat dėl to nukentės dalykinės žinios. Pirmoji tezė („ir taip moka“) yra faktiškai klaidinga, antroji („niekada neišmoks“) – klaidinga iš principo. Visame pasaulyje, ypač kitakalbių mokyklų nepripažįstančiuose Vakaruose, tautinių bendrijų vaikai sėkmingai išmoksta valstybinės kalbos kaip gimtosios ir visavertiškai dalyvauja šalies gyvenime, kalbėdami be akcento ir rašydami be klaidų (ar bent be daugiau klaidų nei įprasta visuomenėje). Tai jokia diskriminacija, priešingai, kitakalbių privilegija ir privalumas. Tačiau Lietuvoje LLRA ir jos bendraminčiai skelbia, kad tai neįmanoma. Neįmanoma, nes nepriimtina iš principo. Lietuvos lenkai nemano, kad turėtų integruotis Lietuvoje, o savivaldybes, kurių dauguma gyventojų yra lenkakalbiai, kažkodėl laiko „lenkiška teritorija“, kuriai metai iš metų įvairiausiais įstatymų projektais reikalauja vienos už kitą radikalesnių kalbinių privilegijų.

Platesnis kitakalbių ugdymas valstybine kalba jokia prasme nepablogintų padėties, o ilgalaikėje perspektyvoje – ir santykių su šalies lenkakalbiais. Kaip vien tik mokomojo dalyko valstybinės kalbos jie tikrai neišmoks(ta) kaip gimtosios, tai turėtų būti švietimo politikos siekiamybė. Tačiau dar svarbiau už mokymą lietuvių kalba yra mokymas, kuris

ugdytų Lietuvos, o ne Lenkijos, lenką. Tad svarbu ne tiek mokomoji kalba. Tam reikalingas ne Lenkijos, o Lietuvos lenkų literatūros kursas, ne Lenkijos, o Lietuvos istorijos pasakojimas. Lietuvos lenkų ugdymo tikslas turėtų būti lenkai, kurie nuoširdžiai smerkia ir bjaurisi POW sąmokslu, Bocianskio ir Jalbżykovskio siautėjimu Vilniuje, antivalstybiniais autonomijos projektais, tiek Pilsudskio, tiek ir AK prieš Lietuvą vykdyta agresija, nes tai buvo agresija visų pirma prieš *jų pačių* tėvynę Lietuvą. Istoriskai jie turi tapatintis su okupacijų aukomis, o ne su okupantais. Lenkija jiems nėra ir nebuvo tėvynė. Tai užsienio valstybė, kurioje gyvena artima kalba kalbantys, bet, tiesą sakant, net ir skirtingos kultūros žmonės. Trumpai tariant, mokykla Lietuvoje turi ugdyti mykolus riomerius – ne genialaus proto, o visiško apsisprendimo Lietuvai prasme. Tai nėra taip jau sunku. Ir tam reikalingi ne tik dėstomosios kalbos, o ypač mokymo programų pokyčiai.

Pastarieji, beje, šiandieninėje situacijoje greičiausiai liktų tik popieriuje. LLRA valdomose Pietryčių Lietuvos rajonuose egzistuoja unikali simbiozė tarp mokyklų direktorių, švietimo skyrių ir savivaldybių administracijų. Nepatinkančios švietimo programų nuostatos čia tiesiog nėra vykdomos, tad istorijos daug kur mokoma pagal lenkišką pasakojimą, taip pat ir lenkų kalba (nors jau dabar įpareigota istorijos mokyti lietuviškai). Jeigu Švietimo ministerijos atsakingi kontrolieriai užsuka ir randa pažeidimų, apgina rajono švietimo skyrius. Jeigu, pažeidimams kartojantis, spaudimo nebeatlaiko ir švietimo skyrius, jį gina rajono savivaldybė. Taip ir sukasi užburtas autonomiško švietimo ratas, niekais paverčiantis švietimo sistemą ir jos auklėtinius integruoti turinčias įstatymų leidėjų iniciatyvas. Paraleliai su mokymo lietuvių kalba plėtimu Seimas ir Vyriausybė privalo rasti būdus, kaip užtikrinti šio ar bet kurių kitų Pietryčių Lietuvai aktualių švietimo pokyčių įgyvendinimą prieš LLRA ir jai lojalių veikėjų valią.

Separatizmas kūdikio veidu? Istorinė perspektyva

Teksto pradžioje minėta, kad reikšmingiausias faktas šioje Lietuvos lenkų istorijoje yra viešumoje (ne)kilusi reakcija. Ypač įdomu tai, kaip reagavo dvi siauros ekspertinės grupės: opoziciją LLRA lenkų bendruomenėje vaizduojantis Lenkų diskusijų klubas ir šalies politologai. Ir vieni, ir kiti greitai pasmerkė pataisas kaip asimiliacines ir tylėjo lyg vandens į burnas prisisėmę Armijos krajevės pašlovinimų akivaizdoje.

Tapo tradicija, kad Lenkų diskusijų klubą žurnalistai mini kaskart, kai reikia pakomentuoti su Lietuvos lenkais susijusias iniciatyvas. Tai – šios grupės pergalė ir įvertinimas. Nuo pat atsiradimo ji prisistatė kaip atsvara LLRA, nesiekianti politinės valdžios, o kviečianti dialogui ir supratimui tarp lenkų ir lietuvių. Ne taip seniai su pasididžiavimu teigta, kad jeigu būtų išpildyti LDK siūlymai, Tomaševskio partija Lietuvoje tiesiog nebeturėtų prasmės. Tai tiesa, tačiau ne ta prasme, kad lenkai būtų sėkmingai integruoti. Tiesiog LDK siūlymai iš esmės yra LLRA siūlymų aidas. Lenkų diskusijų klubas yra pateikęs stiprių Lietuvos lenkų situacijos analizių, tačiau savo siūlymais lenkų bendruomenės tema iš esmės kartoja LLRA reikalavimus. Valdemarui Tomaševskiui šis klubas tėra sisteminė opozicija, kaip Žirinovskis Putinui.

Vienintelis akivaizdus jų pažiūrų skirtumas yra geopolitinė orientacija. LLRA išsiskiria atvira parama Kremliaus agresijai, pagarba Georgijaus juostelėms ir net raginimais NATO bombarduoti Kijevą. Lenkų diskusijų klubas yra nuoseklus euroatlantinės integracijos šalininkas. Tačiau kai kalba pasisuka apie Lietuvos lenkų problemas, klubo receptas lyg nurašytas iš LLRA programų. Jie pritaria ir vietovardžių užrašams lenkų kalba, ir paso įrašams lenkų kalba *vietoj* valstybinės, ir lenkų pozityviai diskriminacijai (nuolaidoms) švietimo sistemoje. Nesmerkia jie ir Lenkijos vykdomos kresų politikos bei okupaciją neigiančio istorijos pasakojimo. Galiausiai pritarta ir radikaliems socdemų siūlymams Pietryčių Lietuvoje įteisinti faktinę dvikalbystę (viešąsias paslaugas tautinių bendrijų kalbomis).

Abu ryškiausi Lenkų diskusijų klubo veidai – VU TSPMI doktorantas Marijušas Antonovičius ir Vyriausybės teisės grupės vyriausiasis patarėjas Aleksandras Radčenko – griežtai pasmerkė iniciatyvą plėsti kitakalbių mokymą valstybine kalba. Pastarojo teigimu, konservatorių projektas neatsitiktinai įregistruotas prieš savivaldos rinkimus ir labiausiai pasitarnaus LLRA mobilizuojant savo rinkėjus – lenkakalbių moksleivių tėvus. Daug kategoriškiau iš esmės tą patį aiškino ir institute dėstantis M. Antonovičius. Socialiniuose tinkluose šią iniciatyvą jis lygino su carinės okupacijos politika, platesnį mokymą lietuvių kalba atmesdamas ne tik kaip taktiškai naudingą LLRA, bet ir ydingą iš principo. Kaip ir LLRA. Paradoksalu, jog pats idėjos kritikas yra baigęs lietuvišką mokyklą.

Dar įdomiau siūlymą pasmerkė jo kolega VU TSPMI dėstytojas Justinas Dementavičius, parašęs, kad siūlymas siekia lietuvininti lenkus ir, versdamas vietos bendruomenes mokytis nemėgstama valstybine kalba, prieštarauja krikdemiškajai ideologijai ir jos esminiam subsidarumo principui. Tai tobulas pavyzdys, kaip teorija aklai taikoma visiškai netinkamam atvejui. Autorius neva pamiršta, kad Lietuvos lenkų bendruomenė jokia prasme nėra laisva savivaldi bendruomenė, o jos narių „pasirinkimai“ yra prievarta formuojami per LLRA sukurtą institucinės kontrolės tinklą. Jeigu žiniasklaidoje nebūtų plačiai aprašyta, o visiems krašto gyventojams puikiai žinoma, kaip seniūnijos prievartauja gyventojus leisti vaikus į lenkakalbes mokyklas ir apskritai formuoja vieningą apgultos tvirtovės atmosferą lenkų bendruomenėje, būtų galima patikėti, kad J. Dementavičius minėtą tekstą parašė „iš nežinojimo“. Tačiau visos institucinio teroro priemonės socialiai pažeidžiamiesiems krašto gyventojams (grasinimai atimti į lietuvišką mokyklą leidžiamus vaikus, jų tėvams netekti darbo savivaldybės įstaigose, paramos maistui, malkomis ir t. t.) jam turi būti gerai žinomos arba rodo dalykinę nekompetenciją. Rimtai kalbėti apie „lenkų bendruomenės“ savivaldžius sprendimus nėra įmanoma.

AK operacijos „Ostra Brama“ minėjimas ir siūlymai plėsti mokymą lietuvių kalba yra esmingai susiję. Būtent XX a. istorijos ignoravimas ar net sąmoningas ištrynimasis iš savo ir visuomenės atminties leidžia naujam šalies elitui šiandien vadinti „liberalia“ ir „gerbiančia mažumų teises“ politiką, kuri paprasčiausiai aidu kartoja autonomininkų reikalavimus ir sovietinius „tautų klausimo“ sprendimo principus.

Tokio požiūrio į tautinių bendrijų integraciją esmę nusako formulė „valstybė turi įtikti savo kitataučiams“ ir vadintina „lojalumo su sąlygomis“ koncepcija. Jeigu jiems nepatinka (arba politiškai vaizduojama, kad jiems nepatinka), sprendimai esą blogi. Tikroji Lietuvos politika kitakalbių atžvilgiu šiandien grindžiama sovietmečio nuostata, kad nacionalinis klausimas SSRS (dabar – Lietuvoje) išspręstas kartą ir visiems laikams, o jį dirbtinai kursto tik pavieniai (buržuaziniai) nacionalistai. Lietuvoje ši nuostata reiškiasi kaip faktais paneigta prielaida, esą tautinės bendrijos yra besąlygiškai lojalios Lietuvos valstybei. Bet juk apklausų rezultatai rodo masinę jų paramą Putinui ir Rusijos vykdomai politikai, rusų ir lenkų dienos faktiškai virsta gausiomis ir atviromis lojalumo Rusijai ir Lenkijai manifestacijomis su šių šalių valstybiniais (ne tautiniais!) simboliais. Tačiau, užuot atvirai įvardijus nelojalumo ir susvetimėjimo Lietuvos valstybei problemą, ji paverčiama Lietuvos saviplakos tema: atseit, valstybė nededa pakankamai pastangų, kad kitataučiai Lietuvoje jaustųsi gerai. Tarp eilučių vis lieka nuostata, kad gerai jie galėtų jaustis tik nebe nacionalinėje, o oficialiai multikultūrinėje Lietuvoje, kuri nebebūtų lietuvių tautos apsisprendimo vaisius ir jos kultūros bei kalbos pagrįstai dominuojama erdvė. Tai giliausia prasme yra V. Tomaševskio svajonių scenarijus – Lietuva, kurioje lenkai gali pasakyti, kad Vilnija yra lenkiška, Klaipėda – rusiška ir t. t.

Atsisakoma pripažinti, kad LLRA yra tiesioginė autonomininkų įpėdinė (beje, ir organizacijos bei veikiančių asmenybių prasme), kelianti tuos pačius reikalavimus. Ardomoji LLRA veikla faktiškai traktuojama kaip pavieniai išpuoliai ar „perlenkimai“ ginant šiaip

neva teisingą ir pagrįstą segregacijos politiką. Politikų, žurnalistų ir politologų nuosekliai nutylima, kad visi antivalstybiniai ir segregaciniai „perlenkimai“ yra sistemingi, tiesiogiai kartoja 1988–1991 m. autonominių reikalavimus ir yra daugiau ar mažiau remiami Lenkijos valstybės, kuri šiandien – tai būtina skatinti ir plėtoti – visgi rodo ženklus išsivaduoti iš LLRA kaip tariamų Lietuvos lenkų atstovų monopolio. LLRA reikalavimai, 2016 m. Seimo rinkimų programoje išaugę iki atviro autonomijos siekio Suomijos švedų pavyzdžiu, yra absoliutus platforminių autonominių tikslų atkartojimas. Tada, dar egzistuojant SSRS, lenkų įžūlumas neturėjo ribų. Komunistų partijos veikėjai skelbė autonomijas net ne Lietuvos, o SSRS sudėtyje net ir 1991 m., po bergždžių Lietuvos valdžios bandymų nupirkti lenkų lojalumą Lietuvai ir šiandien taip trokštamų lenkakalbių pasų ir lentelių įrašų įteisinimu. Net tariamai nuosaikūs lenkų politikai, tokie kaip Česlavas Okinčicas, tada atvirai siūlė įteisinti antrąją oficialią lenkų kalbą. Nuolaidžiavimas ir „lojalumo su sąlygomis“ koncepcija jokios integracijos nepaskatino.

Tada Sąjūdžio bangos pagauta Lietuva piktinosi ir baisėjosi tokiais reikalavimais. Šiandien po europietiško, liberalumo ir žmogaus teisių lozungais paslėpti tie patys reikalavimai įgauna respektabilumo kaukę. Nei politikai, nei politologai nebegeba, kaip prieš trisdešimt metų, pavadinti jų radikaliais ir nesuderinamais su lojalumu valstybei. Priešingai, ardomąją penktosios kolonos veikla VU TSPMI dėstytojas drįsta įvardyti integracinius projektus, nors niekada taip neįvardija segregacinių reikalavimų. Autonominių retorika ir siekiai šiandien jau net nebe jų pačių rankomis yra iškelti į aukščiausią galimą respektabilumo pakopą, juos gina sistemą aptarnaujantys politologai, jų projektai teikiami jau su kitų partijų atstovų parašais.

Lietuvoje atkakliai ginama sovietinė tvarka, kai kitataučiams nereikėjo mokytis lietuvių kalbos ir mokėti jos kaip gimtosios. Taip iškyla jau trečioji – po platforminių ir LLRA – autonominių kolona, kurią sudaro arba jai sąmoningai ar ne pasitarnauja Lenkų diskusijų klubo nariai, VU TSPMI ir kitų įstaigų politologai ir šalį ne visada formaliai valdantis elitas. Stebint geopolitinę situaciją, nelieka abejonių, kad tai pavojinga.

ALGIRDAS ENDRIUKAITIS: NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS TEISMAI ĮTEISINA KGB VEIKLĄ IR SOVIETINĘ OKUPACIJĄ

Lietuvoje pastaraisiais metais išaugo tiek akademikų, tiek politikų susidomėjimas istorijos politika ir istorinio teisingumo klausimais. Seime priimta Lietuvos laisvės lygos nuopelnus įvertinanti rezoliucija, registruojami teisės aktų projektai, kuriais siekiama Lietuvos komunistų partijos pripažinimo nusikalstama organizacija, Vyčio monumento statybą Lukiškių aikštėje numatantis įstatymas, pareikšta vieninga pozicija prasidėjus informacinėms atakoms prieš Adolfą Ramanauską-Vanagą ir kitus pokario rezistentus, Vyriausybė parėmė KGB nukankintų prieškario nepriklausomos Lietuvos ministrų atminimo įamžinimą, kurio ilgai ir nesėkmingai ankstesnių vyriausybių valdymo metais siekė monsinjoras Alfonsas Svarinskas. Tačiau jokio žiniasklaidos ir politikų dėmesio nesulaukia vykstantis skandalingas teisminis procesas, neatsiejamas nuo sovietmečio įvertinimo problematikos. Nepriklausomos Lietuvos teismai, turintys vadovautis galiojančia Lietuvos ir tarptautine teise, pakartotinai išteisino KGB darbuotojus, dalyvavusius nužudant partizanus, o išteisinamieji nuosprendžiai motyvuojami okupacijos laikotarpiu galiojusiais sovietiniais įstatymais. Apie tokius sprendimus, juos priimančius teisėjus, sprendimų politines pasekmes ir kitus aspektus kalbamės su šiuos procesus aktyviai sekančiu rezistentu, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataru Algirdu Endriukaičiu. Kalbina Vytautas Sinica.

Algirdas Endriukaitis. Vytauto Sinicos nuotrauka.

Vytautas Sinica. *Gerbiamasis Algirdai, supažindinkite skaitytojus su kontekstu. Kokios šiuo metu vyksta bylos, susijusios su KGB bendradarbių išteisinimu?*

Algirdas Endriukaitis. Šiuo metu yra žinomos dvi tokios bylos. Tai Marijono Misiukonio dalyvavimas Nachmano Dušanskio vadovaujamoje operacijoje 1965 m. sulaikant paskutinį Aukštaitijos partizaną Antaną Kraujelį-Siaubūną ir „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos“ leidėjų byla. Abi bylos eina ta pačia linkme: priimami sprendimai, paneigiantys rezistentus sulaikiusių ir represavusių kaltę. Priimtomis nutartimis, tiksliau – konkrečiais jų teiginiais, yra legitimuojama sovietinė Lietuvos okupacija, KGB veikla ir okupacinės teisės normos.

Išpūdingas pats faktas, kad A. Kraujelio žūtis bylą prokuratūra tyrė šešiolika metų. Tai verčia abejoti pačiu ikiteisminiu tyrimu. Mūsų, stebinčiųjų procesą, nustata tokia, kad prokuratūra sąmoningai labai ilgai deldė, narstė, „stumdė“ tyrimą, o teismai priėmė sprendimus, kurių atskiri momentai leidžia teigti, kad yra legitimuojama okupacija, KGB veikla ir sovietinės okupacijos įstatymai.

Paprastas pavyzdys. A. Kraujelio žmona Janina Snukiškytė dėl jo veiklos buvo nuteista ir baudžiama ketveriems metams laisvės atėmimo. Vaikas buvo išsiųstas į vaikų namus, grįžusi iš įkalinimo J. Snukiškytė turėjo per teismus susigrąžinti teisę į jo globą. Nepacituosiu tiksliai, tačiau teismas nutartyje komentuoja, kad pavojingų nusikaltėlių slėpimas pagal LTSR baudžiamąjį kodeksą yra nusikaltimas, ir ji tuo pagrindu buvo pagrįstai nuteista. Ir pati A. Kraujelio namuose daryta krata neva buvo teisėta, nes buvo orderis, patvirtintas aukštų to meto pareigūnų – prokurorų, KGB tardytojų, generalinio prokuroro. Vadinas, viskas daryta teisėtai. Ir šiuo atveju KGB veikė, kaip įrašyta nutarties tekste, kaip teisėsaugos institucija pagal tuometinio Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso nuostatas. Toks yra nuosekliai demonstruojamas požiūris, kad okupaciniai įstatymai ir jų laikymąsi užtikrinusios okupacinės prievartos struktūros buvo teisėtos ir kaip tokios pripažįstamos šiandienos Lietuvoje.

Atkreipiamas dėmesys, kad Marijonas Misiukonis pats teisme aiškino, esą A. Kraujelio sulaikymo operacijos metu jis buvo jaunas, ką tik baigęs studijas, pradėjęs dirbti ir galėjo nežinoti, kas yra KGB. Neaišku, kaip tai traktuoti, kai jo brolis Bronius buvo stribas ir, kaip ten bebūtų, stribas brolis pasakodavo, ką veikdavo, nekalbant apie tai, kokia apskritai to meto visuomenėje buvo nuomonė apie partizanus ir KGB veiklą.

Tai tokie absurdo „kašneliai“ susideda į visumą. Kitas pavyzdys – teismas atkreipia dėmesį, kad M. Misiukonis pradėjo dirbti KGB dar nebaigęs universiteto, paskutiniame kurse, ir išėjo dvejų metų diplominio darbo rašymo atostogų. Tai akivaizdus absurdas. LTSR ministrų tarybos nutarimu diplominio darbo rašymui duodavo keturis mėnesius. Įsivaizduokite, keturiasdešimt puslapių apimties darbui duoda rašyti dvejus metus! Tokie akivaizdžiai absurdiški dalykai teisme pristatomi kaip rimti argumentai, jais tikima. Teisėjų angažuotumas gerokai stebina.

Teisėjų angažuotumas Marijono Misiukonio naudai?

Taip.

Tačiau yra daugiau su pačia byla susijusių aplinkybių, verčiančių abejoti M. Misiukonio nekaltumu dėl A. Kraujelio žūties?

Reikia žiūrėti iš eilės. Tarkime, praėjus septynioms dienoms po A. Kraujelio mirtimi pasibaigusios jo sulaikymo operacijos, M. Misiukoniui buvo skirtas apdovanojimas „už iniciatyvą ir ryžtingumą“. KGB dokumentuose neparašyta, kur tiksliai rodyta ta iniciatyva ir ryžtingumas, bet yra įsakymo numeris, data. Galiausiai nesunku suprasti, kad aktyvumas ir ryžtingumas rodomi ne pažymas ar straipsnius rašant. Tačiau daryti logiškų išvadų net nebūtina, nes archyve radome akivaizdžių dokumentų, rodančių, kad tokiu pat apdovanojimu (partinės organizacijos protokole tokiu pačiu numeriu) dar du kito rajono pareigūnai

buvo apdovanoti už, cituoju, „Kraujelio operaciją“. Taigi M. Misiukonis apdovanotas už iniciatyvumą ir ryžtingumą A. Kraujelio sulaikymo operacijoje, o nepriklausomos Lietuvos teismui aiškina, kad jis Kraujelio nepažinojo, ir nepriklausomos Lietuvos teismas juo tiki.

Noriu pasitikslinti. M. Misiukonis neneigia savo dalyvavimo A. Kraujelio sulaikymo operacijoje?

Oi ne, jis neneigia, kad dalyvavo, bet aiškina, kad nežinojo, kas yra tas A. Kraujelis. Čia svarbu nepamiršti, kad M. Misiukonis buvo KGB operatyvinis įgaliotinis Anykščių rajone. Operatyvinio įgaliotinio funkcijos būtent ir yra visų pirma sekimas priskirtoje teritorijoje. Bet ir čia nereikia logiškų išvadų, nes yra tiesioginių įrodymų. Partinės organizacijos susirinkime užfiksuoti M. Misiukonio žodžiai, – citata net yra partiniuose dokumentuose, – kad A. Kraujelis buvo jų paieškos pirminės svarbos subjektas. Bylos teisėjai tam neteikia reikšmės. Vietoj to jie sureikšmina M. Misiukonio teiginius, neva jam iš vakaro nebuvo pasakyta, kad reikės vyksti į tokią operaciją. Tai absoliučiai nieko nekeičia. Koks skirtumas, pasakė ar nepasakė, kokia bus rytoj operacija? M. Misiukonio veikla tuo metu buvo aktyvi ir neabejotina, o A. Kraujelio persekiojimas ir sulaikymas buvo vienas jų prioritetų.

Kaip pateisinti akivaizdų dalyvavimą nužudant antisovietinį rezistentą?

Išbandyti įvairūs būdai. Teismas, atrodo, bandė remtis viskuo, kas gali padėti pagrįsti išteisinimą. Teisėjai teigia, kad partizaninis karas jau buvo pasibaigęs 1953 m., todėl ir A. Kraujelis nebegalėjo būti partizanas. Vien dėl to, kad KGB vėlavo jį sugauti? Bet jam vis tiek buvo taikomi tie patys straipsniai ir iškelta byla dėl Tėvynės išdavimo, kaip ir kitiems partizanams.

Toliau teisėjų aiškinamajame rašte rašoma, kad Misiukoniui buvo pasiūstas kažkoks mįslingas raštelis, kuriame rašoma, kad A. Kraujeliui bus dovanota. To raštelio byloje nėra, niekas nežino, kas tiksliai jame parašyta, ar jis apskritai buvo. Tačiau teismas savo verdikte remiasi raštelium. Visų pirma, partizanas, davęs priesaiką, pats atsiskaito už savo darbus, pats sprendžia, ar pasiduoti, ar nepasiduoti, ir M. Misiukoniui nėra jokio pagrindo manyti, kad sulaikymas bus sėkmingas, kad A. Kraujelis vėliau pasiduos, o ne žus. Kitas dalykas – jeigu žmonai skyrė ketverius metus kalėjimo už vyro slėpimą, koks dar dovanojimas galėjo laukti partizano, teisiamo už „Tėvynės išdavimą“? Kadangi jį gaudė šešiolika metų, jį turėjo sunaikinti, geriausiu atveju – skirti dvidešimt metų tremties ar panašiai. Tačiau teismas tiki esant nematytą raštelį, kuriuo KGB pareiškia: štai kokie mes humaniški, jis pats kaltas, kad nepasidavė.

Keista logika, bet ja vėliau vadovaujasi ir Apeliacinis teismas: padaro išvadą, kad byla pirmosios instancijos teisme buvo išnagrinėta išsamiai ir nešališkai. Tas išsamumas labai akivaizdžiai matomas, minimais pavyzdžiais bandau jums jį parodyti. Pacituosiu ir Apeliacinio teismo sprendimą: „Kita vertus, byloje surinkti ir teisiamajame posėdyje ištirti įrodymai neginčijamai patvirtino, kad A. Kraujelį buvo siekiama sulaikyti ne kaip partizaną, t. y. kaip atskiros politinės grupės narį, bet kaip asmenį, padariusį labai sunkius nusikaltimus.“ Tai reiškia, kad jis jau buvo ne partizanas, o tiesiog vagis, banditas. Kaip teigė sovietinė propaganda, lygiai taip pat teigia ir dabartiniai mūsų teismai. Bet tai ne tik atitinka Kremliaus propagandą, tai yra ir visiškai nelogiška. Visų pirma, jei A. Kraujelis nėra partizanas, jį turėtų gaudyti milicija, bet jei jo suimti eina saugumas, tai akivaizdu, kad jo veikla susieta su pasipriešinimu okupacijai. Antra, tokios didelės pajėgos mestos – visai nebūdingos vagies, bandito suėmimui.

Toliau Apeliacinio teismo išvadoje rašoma, jog, pavyzdžiui, „teisėjų kolegija pritaria pirmosios instancijos teismo išvadai, kad nėra byloje jokių įrodymų, patvirtinančių, kad 1965 m. Lietuvos saugumo komiteto vienas iš esminių tikslų buvo fiziškai sunaikinti organizuoto ginkluoto Lietuvos nacionalinio pasipriešinimo okupaciniam sovietų režimui narius Lietuvos partizanus“. Kaip tai pakomentuoti? Čia elementarus KGB veiklos neigimas. Mes

net byloje pateikiame aštuonis pavyzdžius, kai žmonės kaip partizanai buvo sušaudyti jau po 1953 m., tai yra pagal teismo išvadas, po oficialios partizaninės rezistencijos pabaigos.

Dar viena konkreti citata iš Apeliacinio teismo nutarties: „Negalima sutikti su prokuroro apeliacinio skundo argumentu, kad A. Kraujelis buvo persekiojamas ne kaip kriminalinis, bet kaip valstybinis nusikaltėlis.“ Teismas negali sutikti, bet straipsniai A. Kraujeliui buvo pateikti tokie: 52 straipsnis – „Tėvynės išdavimas“, 64 straipsnis – „Teroristinis aktas“, 70 straipsnis – „Organizacinė veikla, kuria siekiama padaryti pavojingus valstybinius nusikaltimus, taip pat dalyvavimas antitarybinėje organizacijoje“. Sovietinių prokurorų kaltinimai aiškiai surašyti, tik prie jų dar pridedami plėšimai ir panašūs. Taigi A. Kraujelis pagal nepriklausomos Lietuvos apeliacinį teismą buvo suimtas ne kaip partizanas, o kaip asmuo, kaltinamas padaręs sunkius nusikaltimus.

Tačiau nutartyse yra skandalingesnė dalis, kur teigiama, kad KGB veiksmus pateisina tuo metu galioję įstatymai?

M. Misiukonio bylą svarstę teisėjai teigia, kad KGB krata A. Kraujelio namuose buvo atlikta teisėtai, kad KGB organizacija veikė kaip teisėsaugos institucija. Cituoju: „Nukentėjusieji nepagrįstai teigia, kad 1965 m. atlikta krata buvo neteisėta.“ Toliau, [M. Misiukonis] „neatliko jokių veiksmų, prisidėjusių prie A. Kraujelio žūties“. Svarbi aplinkybė, kad pats M. Misiukonis prisipažino buvęs lengvai kontūzytas. Logiškai kontūzijimas galimas, kai ausis arti šūvio. Vadinas, galimas daiktas, kad Misiukonis buvo arti A. Kraujelio, kuris galbūt ir atsisėdė.

Dabar Apeliacinis teismas, o ir Aukščiausiasis Teismas, tvirtina, esą „vien tai, kad kaltininkas organizuoja, vadovauja ar dalyvauja naikinant žmones, priklausančius sovietinio baudžiamojo kodekso 94 straipsnyje nurodytoms grupėms, savaime nereiškia, jog jo veika laikytina genocidu“. Tarkime, tačiau yra ir 100 straipsnis – žmonių prievartavimas. Šito teismai nelietė. Pagal juos M. Misiukonis nežinojo, dėl kokių nusikaltimų A. Kraujeliui iškelta baudžiamoji byla. M. Misiukonis A. Kraujelio nebuvo matęs ir nebuvo susipažinęs su dokumentais, su surinkta KGB operatyvine medžiaga.

Nėra duomenų, kad Misiukonis kada nors būtų buvęs įvykio vietoje, kai buvo nužudytas ar susižeidęs dar bent vienas Lietuvos partizanas. Visa tai dėsto teismas. Paskutinioji pastaba išvis nesuprantama. Teismas vyksta dėl vieno konkretaus epizodo, pasibaigusio A. Kraujelio mirtimi. Niekas nei įrodinėja, nei kaltina, kad M. Misiukonis prisidėjo prie kitų rezistentų nužudymo.

Šiuos sprendimus priėmė trys skirtingos teisėjų kolegijos? Galite išvardyti?

Trys teisėjų kolegijos, kiekviena po tris teisėjus. Nuosprendžius dėl „Kronikos“ leidėjų persekiojimų išteisinimo (tiksliau – nepradėti tyrimo) priėmė prokurorai Edvinas Vaivada, Eugenijus Papučka, teisėjai Valdas Bugelevičius, Aiva Survilienė. Nuosprendžius dėl M. Misiukonio išteisinimo priėmė Panevėžio apygardos teismo teisėjai Algirdas Gaputis, Artūras Ridikas ir Sigitas Bagdonavičius, Lietuvos apeliacinio teismo teisėjai Violeta Ražinskaitė, Vladimiras Bavėjanas, Daiva Pranytė-Zalieckienė ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjai Artūras Pažarskis, Olegas Fedosiukas, Armanas Abramavičius. Visi šie asmenys, byloms neabejingų rezistentų vertinimu, dangsto sovietinių represinių struktūrų darbuotojų veiksmus ir taip, sesės Nijolės Sadūnaitės žodžiais tariant, trukdo pastarųjų atgailai.

Jokia teisėjų kolegija neturi pagrindo abejoti A. Kraujelio partizaniška veikla ir jos reikšmingumu Lietuvos valstybingumui. A. Kraujelį nužudė, o jis, M. Misiukonis, surašė kūno atpažinimo aktą. Būtent už tai, kad jis surašė tą aktą, už tai, kad puolė pirmas į tą ugnį, ir gavo tą apdovanojimą. Buvo net materialus atlygis – berods, laikrodis ar kažkas panašaus.

Rašytiniuose dokumentuose apeliuojate į teismų doktriną.

Dar egzistuoja prejudicinė teisė, kurios principas yra toks: jei aukštesnieji teismai priima kokių sprendimų analogišku atveju, žemesnieji teismai turi juo vadovautis. Tai nuosekliai taikoma, bet tik ne šioje byloje. Pavyzdžiui, Adolfo Ramanausko-Vanago byloje buvo agen-

tas Stanislovas Drėlingas, kuris stebėjo tą bylą, pabrėžiu, viso labo turėjo funkciją stebėti, kas įeina ir išeina iš sekamų objektų, jis nei prisilietė prie Vanago, nei gaudė ar žudė. Aukščiausiojo Teismo septyniolikos teisėjų kolegija pripažino, kad tai buvo genocidinis S. Drėlingo veiksmas, nes jis buvo platesnio represinio veiksmo dalyvis. Kyla klausimas, kodėl netaikomas prejudicinis principas ir šiuo – M. Misiukonio – atveju. Manau, kad teisėjai visa tai sąmoningai padarė.

Kas konkrečiai šiuo metu yra daroma dėl šių teismų sprendimų?

Šiuo metu esame apskundę teisėjus Teisėjų tarybai. Taip pat prokurorų pareikalavome atnaujinti bylą. Juk situacija skandalinga. Aš jau nekalbu, kad nesilaikoma tarptautinės teisės normų. Jei nacionalinėje teisėje nėra straipsnio, kuris yra tarptautinės teisės aktuose, tokie straipsniai galioja ir dargi gali būti taikomi praeities nusikaltimams. Apylinkės teismui apskundėme prokuroro atsisakymą nagrinėti sprendimą priėmusių teisėjų veiklą, pabrėžiu, ne pačią bylą, o teisėjus, pažeidusius 172 straipsnį, kuriame minimas tarptautinių nusikaltimų neigimas, ir 228 straipsnį, kur nurodytas piktnaudžiavimas tarnybine padėtimi, šiuo atveju – nusikaltėlio dangstymas. Jeigu skundą atmes apylinkės teismas, yra Apeliacinis teismas ir taip toliau. Viena žinau: mes neatsitrauksime. Reikalaujame, kad tyrimą dėl represijų prieš „Kronikos“ leidėjus atliktų ne beviltiškai šališka Vilniaus apygardos prokuratūra, o Generalinė prokuratūra.

Na, o teisėjus, priėmusius sprendimus M. Misiukonio byloje, prašome teisti dėl Baudžiamojo kodekso 170² straipsnio pirmosios dalies (viešas pritarimas tarptautiniams nusikaltimams) ir 228 straipsnio pirmosios dalies (piktnaudžiavimas) pažeidimo. 170² straipsnis numato okupacijų neigimą ir pritarimą nusikaltimams viešu būdu, o teismų verdiktai kaip tik ir yra ne tik viešas, bet ir oficialus, valstybės vardu skelbiamas nusikaltimų teisinimas. Mums siūloma patikėti, kad raštingi ir patyrę teisėjai ir prokuroras „nesugebėjo“ apeliacijos ir kasacijos aplinkybėmis įvertinti kolaboranto veikos atmesdami keturiolika kasatorės nuorodų prašyme (ir Lietuvos apeliacinio teismo posėdyje prokuroro prašymą) įvertinti partizaną kaip reikšmingą nacionalinės etninės grupės narį, lėmusį kolaboranto išteisinimą. Niekaip kitaip negalime to paaiškinti, tai išankstinis sąmoningas siekis išteisinti kolaborantą galimai nusikalstamai piktnaudžiaujant pareigų suteikta galia.

Tai ne vienintelė tokio pobūdžio byla, jūs kalbate ir apie „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos“ leidėjus?

Taip, dabar lygiai taip pat laidojama istorinė tiesa dėl „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos“ leidėjų represavimo. Vilniaus apylinkės prokuroras E. Papučka priėmė nutarimą, pagal kurį nutraukiamas ikiteisminis tyrimas dėl garsiajame „bananų baliuje“ 1988 m. protestuotojus žiauriai mušusio MVD kapitono Zenono Bernoto veiksmų. Juose jis neižvelgė sistemingo civilių puldinėjimo, taip pat teigė, kad politinis persekiojimas suprantamas kaip pilietinių teisių, tokių kaip rinkimų teisė, varžymas, o to, esą, nebuvo. Reikia suprasti, kad varžymas dalyvauti fiktyviuose sovietiniuose rinkimuose būtų buvęs laikomas politiniu persekiojimu, o sumušimas už dalyvavimą realioje protesto akcijoje – ne. Ta byla apima ir „Kronikos“ leidėjų persekiojimo bei tardymo klausimus.

Galiausiai, jau 2016 m. gindamas savo sprendimą, E. Papučka rašo, kad nėra pagrindo jo sprendimo vadinti legitimuojančiu okupacinę teisę, nes „okupaciją įvykdė ne tie patys [kaltinami] asmenys, taip pat ne tie patys asmenys priėmė tuo metu galiojusius teisės aktus. Nusikaltimai ir bausmė, už kuriuos nukentėjusieji šioje byloje buvo persekiojami ir nuteisti, buvo nustatyti įstatyme, visuotinai žinomi.“ Žmogus ginasi, kad nepripažįsta sovietinių įstatymų teisėtai ir čia pat vėl pasako, kad tie įstatymai buvo teisėti, o jų vykdytojai teisūs, nes elgėsi pagal galiojančius įstatymus. Sovietinius įstatymus, numatančius represijas okupacinio režimo kritikams! Juk, kaip skaitome, ne tie teisėjai vykdė Lietuvos okupaciją ir ne jie priėmė įstatymus.

Prokuroro E. Papučkos sprendimą nutraukti tyrimą 2018 m. birželio mėnesį apskundėme Vilniaus miesto apylinkės teismui. Šio teismo teisėjas V. Bugelevičius skundą taip pat atmetė. Motyvai vėl tie patys – galiojusi sovietinė teisė. Cituoju: „Tardymo veiksmai patys savaime nesudaro pagrindo baudžiamajai atsakomybei kilti juos atlikusių pareigūnų atžvilgiu, kadangi procesiniai tyrimo veiksmai buvo numatyti tuo metu galiojusiam Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodekse.“ Taigi, jeigu laikomasi okupacinių tardymo procedūrų, jokio nusikaltimo nėra. Teisėjas taip pat pastebi, kad nebuvo nustatyta, jog „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos“ leidėjai ir platintojai būtų nuteisti be nešališko teismo sprendimo ir be gynybos garantijų. Kitaip tariant, teisėjui reikia įrodyti, kad anti-sovietinius rezistentus okupuotos Lietuvos teismai teisė šališkai ir be gynybos garantijų. Jeigu neįrodyta, vadovaujamas prielaida, kad tarybiniai teismai teisė nešališkai.

Teisėjo nutartyje taip pat teigiama, kad Lietuvoje veikusios represinės struktūros, taigi ir KGB, tik galbūt vykdė nusikalstamas veikas. Teisėjas pritaria prokurorui, kad neįrodyta, jog tardytojai, „vykdydami okupacinės valdžios ir jos pagrindinės represinės struktūros organų nurodymus, būtų tyčia persekioję nukentėjusiuosius dėl politinių-religinių pažiūrų ar viršiję jiems pavestus įgaliojimus“. Ko gero, situacijos esmę atskleidžia V. Bugelevičiaus teiginys: „Vien ta faktinė aplinkybė, jog nukentėjusieji buvo nuteisti tuo metu veikusių teismų už pasipriešinimą okupaciniam režimui, savaime nesudaro pagrindo konstatuoti, jog buvo padaryta nusikalstama veika, numatyta Baudžiamojo kodekso 103 straipsnyje. Paminėtina, jog asmenys, okupuotoje Lietuvoje dirbę teismuose, prokuratūroje ar kitose teisėsaugos institucijose, privalėjo laikytis ir vadovautis tuo laikmečiu galiojusių įstatymų reikalavimais, todėl teigti, jog vykdydami procesinius tardymo veiksmus su nukentėjusiais, palaikydami kaltinimus pastarųjų atžvilgiu ar teisdami ir bausdami asmenis kriminalinėmis bausmėmis, numatytomis tuo metu galiojusiam Baudžiamajame kodekse, jie padarė nusikaltimus žmoniškumui ar karo nusikaltimus, nėra jokio teisinio pagrindo.“ Visa, kas pacituota, remiasi vienintele aiškia prielaida – sovietinė teisė ir konkrečiai jos straipsniai, numatę politinį persekiojimą, buvo teisėti. Viską vainikuoja teiginys, esą „nenustatyta, kad okupaciniai pareigūnai turėjo ar galėjo žinoti, kad pažeidžia žmoniškumą“, o „jokio trėmimo nebuvo, nes jis buvo skiriamas kaip nuteisimo bausmė“.

Tačiau kokia yra skundo esmė: ar kad „Kronikos“ leidėjai buvo persekiojami ir tardomi, ar kad tai buvo daroma mušant, nuodijant ir panašiai?

Prokurorai kaip tik akcentuoja, kad „Kronikos“ leidėjai dėl procedūrinių pažeidimų nesiskundė. Parašyta, kad viešuose teismo posėdžiuose jie nesiskundė. Viešuose! Aš pats atsimenu, kad posėdžiai buvo uždari, niekas negalėjo būti įleidžiami į teismo salę. Ant mano nuosprendžio parašyta „Slaptai“, bet formaliai teismo posėdis viešas. Tokie absurdoi surašyti ir rimtai vertinami teismuose.

Dabar vieni nukentėję „Kronikos“ leidėjai tvirtina, kad buvo tokie dalykai kaip nuodijimai, o kiti sako, kad nebuvo. Kaip dabar gali N. Sadūnaitė įrodyti, kad ją nuodijo? Taip, iš tiesų N. Sadūnaitė buvo tardoma, buvo bausmės, kratos, konfiskavimai, tremtis. Taigi Sadūnaitė gavo trejus metus kalėjimo ir trejus metus tremties. Tačiau prokurorai aiškina, kad teisiškai tremtis vyko tik tada, kai Lietuvos gyventojus trėmė masiškai. Koks skirtumas, kada trėmė? Tremtinio statusą ji gavo. Tremtis yra tremtis – ir prie Stalino, ir prie Brežnevo.

Apskritai, spaudos konferencijoje rugpjūčio mėnesį N. Sadūnaitė labai taikliai pastebėjo, kad pagal dabartinių Lietuvos teismų nutartis tiesos monopolį turi „mūsų broliai KGB“, o visi, kurie buvo tardomi ir vėliau apdovanoti Vyčio Kryžiaus ordinais ir Laisvės premijomis, nors ir pripažinti ne melagiais, tačiau sako netiesą. Ji atkreipė dėmesį į tai, kad prokurorai teigė, esą „Kronikos“ leidėjų KGB net netardė, o tik kultūringai apklausinėjo, tad nepažeidė jokių to meto instrukcijų. Kas elgėsi pagal to meto nuostatas, teismui šiandien yra visiškai teisūs.

Minėtoje spaudos konferencijoje rezistentas ir politinis kalinys Jonas Volungevičius teigė, kad pagal dabartinius Lietuvos teismus „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikose“ aprašyti nusikaltimai, žmonių persekiojimas iš tiesų nebuvo joks nusikaltimas.

Iš tiesų taip.

M. Misiukonis neseniai išleido atsiminimų knygą apie darbą nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos valstybės vidaus reikalų ministru. Kaip tokiam žanrui didelio tiražo knyga platinama šalies komerciniuose knygynuose. Savotiškas pasityčiojimas iš jo, kaip KGB tarnautojo, aukų atminties. Ar taip nemanote?

Misiukonis labai greitai persiorientavo iš SSRS lojalaus saugumiečio į nepriklausomos Lietuvos politikus. Dar 1989 m. jis vietoj komandiruotėje esančio Visocko pasirašė trėmimo nutarimus, taigi dirbo represinėse struktūrose. Tačiau Sąjūdžio metais ir nepriklausomybei tapus akivaizdžiai, KGB ieškojo sau lojalių žmonių, kurie galėtų būti įtakos agentai naujoje santvarkoje. Taip jis atsidūrė poste, iš kurio po to tarsi natūraliai, dėl turimos didelės institucinės patirties, pateko į pareigas, kontroliuojančias Lietuvos vidaus jėgos struktūras.

KGB turėjo pagrindą Misiukoniui pasitikėti. Jo charakteristika neeilinė. Brolis buvo stribas, motina nuo 1949 metų komunistų partijos narė, o tėvą nušovė vokiečiai. Stojimo į partiją metai svarbu, nes 1949 metai – pati okupacijos pradžia. Tuo metu dar vyravo pasipriešinimo reakcija, žmonės buvo nusiteikę nestoti į partiją, į komjaunimą, į pionierius. Tačiau net ir tokiu metu motina ėjo į partiją, o brolis – į stribus. KGB Misiukonį priėmė, kai jis dar buvo studentas. Jis jau ten įgijo praktikos. Po to yra išleidžiamas dviem metams rašyti diplominio darbo (*juokiasi*). Žodžiu, greitas ir privileijuotas kelias į saugumo struktūras.

Kas šiandien, be Jūsų, rūpinasi šių bylų likimu ir teisėjų įvertinimu?

Tai vis tie patys žmonės – Nijolė Sadūnaitė, Jonas Volungevičius, Semaška, Vytautas Varkala, Petras Musteikis, Petras Plumpa. Kartais jie pasikeičia, vienu reikalu padeda vieni, kitu – kiti.

Nebesitikime, kad bylos bus persvarstytos, todėl reikalaujame teisingumo įvertinant pačius teisėjus. Netgi apskundėmė Teisėjų etikos ir drausmės komisijai. Aukščiausiojo Teismo teisėjo Aurelijaus Gutausko elgesį atsisakė nagrinėti. Mes nurodėme, kad Teisėjų etikos kodekse yra nuostata apie lojalumą Lietuvos valstybei. Atsisakė vertinti. Mano galva, tai reiškia, kad vienas kitą „dengia“. Teisėjai tapę valstybe valstybėje ir vienas kitą gina. Pagal Teisėjų etikos ir drausmės komisijos nuostatus komisijos sprendimai neskundžiami. Taip gimsta absurdoi.

Mes apeliuojame į tarptautinės teisės normas, o teisėjai mums atsako, kad „tarptautinės teisės taikymas šiuo atveju nelaikytinas esminių“. Reikalaujame, kad negali būti nė vieno teismų teiginio, reabilituojančio okupacinės KGB veiklos arba sovietinių įstatymų teisėtumą.

Mes – rezistentų, tremtinių, laisvės kovotojų organizacijos – esame iš dalies patys kalti. Bijome kalbėti, protestuoti. Ariogaloje per kasmetinį tremtinių ir politinių kalinių sąskrydį jiems taip ir pasakiau: „Jūs tik šokat, dainuojat, visa tai reikalinga, bet kur politinis judesys?“ Jo nėra ir net nebandoma sukurti.

Dėkoju už pokalbį.

PAMINĖJIMAI**RIMANTAS STANKEVIČIUS****JAV LIETUVIŲ VEIKLA ATKURIANT
1918 METŲ LIETUVOS VALSTYBINGUMĄ**

Suprantama, kad šiais 2018 metais didžiulis dėmesys yra skiriamas Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiui pažymėti. Kartu tai skatina pasidomėti ne vien 1918 m. vasario 16 d. Aktu, bet ir tuo, kaip valstybės atkūrimo buvo siekiama už Lietuvos ribų, kitose šalyse, kur tuo metu buvo gausiai gyvenama lietuvių.

Šia prasme ypač verta dėmesio Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių veikla. Šiais metais pasirodė keli fundamentalūs veikalai, kuriuose atsispindi jų nuveikti darbai 1918 m. ir vėliau Lietuvos valstybingumo atkūrimo procese. Tai pirmiausia prof. Alfonso Eidinto ir prof. Raimundo Lopatos sudarytas dokumentų rinkinys „Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose“. Jame tarp gausybės dokumentų yra ir JAV lietuvių visuotinio seimo, vykusio 1918 m. kovo 13–14 dienomis, rezoliucijų tekstai, ryškiai atskleidžiantys akivaizdžią ir prasmingą politinę lietuvių veiklą. Prof. Juozo Skiriaus knygoje „JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais“, pasirodžiusioje 2018 m. viduryje, taip pat nušviečiama Niujorke vykusio JAV lietuvių visuotinio seimo veikla.

Tačiau šis reikšmingas JAV lietuvių politinis įvykis – gal iš kuklumo – mažai atskleistas dar vienoje neseniai išleistoje knygoje „JAV lietuvių indėlis atkuriant valstybingumą“, kurioje taip pat įvertinami lietuvių darbai Tėvynės labui.

JAV lietuvių bendruomenės indėlis į Lietuvos valstybingumo atkūrimo procesą 1918 m. liko deramai nepamintas ir Lietuvos Respublikos Seime. Nei Seimo posėdyje, nei Lietuvos Respublikos Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisijos birželio mėnesį vykusioje sesijoje nerasta laiko ar reikalo pažymėti JAV lietuvių visuotinio seimo šimtmečio. O juk tai ta praeitis, iš kurios galima stiprybės semtis...

Į JAV lietuviai traukė jau nuo XIX a. septintojo dešimtmečio, tad, įvairių šaltinių duomenimis, XX a. pradžioje jų siekė apie 275 tūkstančius. Iki Pirmojo pasaulinio karo JAV jau gyveno 508 tūkstančiai, o 1918 m. pradžioje – 750 tūkstančių lietuvių. Tankiau lietuvių gyvenamose vietose – Pensilvanijoje, Filadelfijoje, Niujorke, Čikagoje ir kitur – steigėsi įvairios lietuvių organizacijos, kurių 1900 m. buvo priskaičiuojama apie penkis šimtus.

1906 m. vasario 22 d. Filadelfijoje sušauktas visuotinis Amerikos lietuvių seimas, kuris parėmė Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimą dėl Lietuvos autonomijos. 1914 m. rugsėjo 21–22 d. Čikagoje vyko katalikiškų organizacijų Amerikos lietuvių politinis seimas ir įkurta Amerikos lietuvių tautos taryba.

Lietuvių aktyvumo paskatintas, JAV prezidentas 1916 m. rugpjūčio 31 d. pasirašė dekretą, kuriuo lapkričio 1 d. leido JAV piliečiams aukoti „pagal savo norus palaužtų Lietuvos žmonių pašalpai“.

1917 m. sausio 10–11 d. Pitsburge vykusiam katalikiškame seime priimta „Lietuvos neprigulmybės deklaracija“, kurioje iš valstybių, kurios po karo tarsis dėl taikos, buvo reikalaujama, „kad suvienytai Lietuvai būtų suteikta visiška politiška neprigulmybė“. Gegužės 15 d. Vašingtone įsteigtas Lietuvių informacinis centras, jo tikslas buvo skleisti žinias apie Lietuvą, kelti Lietuvos valstybingumo idėją. Tai buvo ryški politinės brandos pasiraška.

Julius Kaupas. Laisvėn bežengiant. Amerikos lietuvių visuotinio Seimo protokolas ir paveiksluotas aprašymas. Tvarkė ir išleido Paulius Mulevičius. Brooklyn, N.Y.

Vien šie keli faktai rodo lietuvių visuomeninį aktyvumą, jų veiklos masiškumą ir galimybes JAV XX a. pradžioje, laikotarpiu, kai Lietuvoje formavosi autonomijos, o vėliau – nepriklausomybės idėjos.

1968 m. JAV lietuvių vienuolių jėzuitų religinės ir tautinės kultūros mėnesiniame žurnale „Laiškai lietuviams“ JAV lietuvių visuomenės veikėjas, publicistas Leonardas Šimutis rašė: „Lietuvos išeivija, pažymėtina Amerikos lietuviai, tuomet dar nežinodami apie didįjį įvykį – Nepriklausomybės akto paskelbimą, lygiai ta pačia kryptimi ir tokiu pat užsidegimu kibo į darbą ir kovą kaip jų broliai Lietuvoje. 1918 m. jie iškėlė ir plačiai skelbė šūkį: „Lietuva bus laisva dabar arba niekuomet!“¹ Konkreti tokio ryžto ir kovos išraiška buvo JAV lietuvių visuotinio seimo darbas 1918 m. kovo 13–14 dienomis.

1918 m. sausio 17–18 d. Vašingtone susirinkusi Amerikos lietuvių taryba nusprendė, jog būtina šaukti visų Amerikos lietuvių seimą. Norėta, kad susirinkę Amerikos lietuviai viešai pareikštų savo troškimą dėl nepriklausomos Lietuvos. Siūlymas dėl seimo sušaukimo ir dalyvavimo jame buvo perduotas Amerikos lietuvių tautininkų organizacijai – Lietuvių tautinei tarybai ir socialistų organizacijoms. Lietuvių tautinė taryba sausio 22 d. nutarė dalyvauti seime, o socialistai nesutiko.

Prof. J. Skiriaus nuomone, ryžtis politinės veiklos konsolidavimui, seimo sušaukimui paskatino „JAV prezidento Woodrow Wilson'o 1918 m. sausio 8 d. paskelbta 14 punktų Taikos programa, kurioje JAV lietuviai nerado Lietuvos vardo. Lenkija buvo, o Lietuvos – ne! Tarp išeivių kilo didelis triukšmas. Iškilusį pavojų lietuvių tautai Europoje jautė ne tik išeivijos lyderiai, bet ir eiliniai lietuviai. /.../ Masinis sujudimas vertė sroves telktis.“²

Seimo veiklos organizavimui buvo sudaryta Seimo rengimo komisija, į kurią pateko Julius Kaupas, Kazys Pakštas, Paulius Mulevičius, kun. N. Petkus, Matas Milukas (iš Amerikos lietuvių tarybos) ir Pijus Norkus, Vincas Jankauskas, Vincas Vaitkus, A. Augūnas, Julius Baniulis (iš Lietuvių tautinės tarybos). Taip pat buvo sudaryta komisija rezoliuci-

¹ Šimutis L. Amerikos lietuvių veikla 1918 ir vėliau. // *Laiškai lietuviams*, Čikaga, 1968, vasaris, Nr. 2.

² Skirius J. JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais. Vilnius, Savas takas ir ko, 2018, p. 34.

joms rengti: J. Kaupas, K. Pakštas, kun. N. Petkus, V. Jankauskas, R. Adžgauskas, Julius Baumila. Mandatų komisijos nariai buvo P. Norkus, ir J. Kaupas.

Seimo rengimo komisijos pirmininku tapo J. Kaupas. 1890 m. sausio 7 d. Panevėžio apskrityje gimęs lietuvis 1911 m. išvyko į JAV ir iki 1914 m. studijavo chemiją, gamtos mokslus Valparaiso universitete, o 1916 m. įstojo į katalikų universitetą Vašingtone, kur studijavo sociologijos mokslus, 1917–1918 m. tęsė mokslus Fordhamo universitete Niujorke, dirbo Lietuvių informacijos biure Vašingtone. 1919 m. J. Kaupas sugrįžo į Lietuvą, po metų buvo išrinktas į Steigiamąjį Seimą, buvo Seimo ekonominės komisijos sekretoriumi. 1922 m. pasitraukė iš darbo Tarptautiniame banke ir pradėjo dirbti Lietuvos banke, vėliau iki 1940 m. buvo Lietuvos banko Kauno skyriaus direktoriumi.

Amerikos lietuvių tarybos ir Lietuvių tautinės tarybos sausio 22 d. priimtame atsišaukime į Amerikos lietuvių dėl JAV lietuvių visuotinio seimo sušaukimo rašoma: „Lietuvos klausimas virto vienu iš svarbiausių pasaulio klausimų, kuris yra svarstomas kariaujančių tautų. Nors žmonių kraujas liejasi ir taikos derybos neprasidėjusios, aišku, kad taikos taryboms yra tiesiami pamatai. /.../ Amerikos lietuviai, kaip dalis garbingos lietuvių tautos, turime tarti savo stiprų žodį, ko mes reikalaujame savo Tėvynei Lietuvai. Lai tą mūsų žodį išgirs ir organizuoti visų šalių darbininkai ir aukštieji diplomatai. Tą žodį pasakyti yra mūsų teisė ir priedermė.“¹

Atsišaukime taip pat skelbiami šaukiamo seimo uždaviniai:

- „a) Tarti, kad mes reikalaujame Lietuvos nepriklusomybės;
- b) Išreikšti, kokios formos Lietuvos valdžios pageidaujame;
- c) Apsvarstyti Lietuvos atstatymo reikalus;
- d) Paieškoti būdų, kaip kiekvieną lietuvių patraukti apsidėti mokesniais tautos reikalams;
- e) Aptarti visus kitus tautos reikalus, kuriuos srovės sutiktų bendrai veikti.“²

Seimo rengimo komisijos atsišaukime taip pat rašoma, kad susivienijimai, sąjungos, unių centrai, parapijos į suvažiavimą galės siųsti po tris atstovus, o draugijos, kuopos, skyriai, klubai, chorai, laikraščiai – po vieną atstavą. Lietuvių kolonijos buvo raginamos surengti politinius mitingus tautiškoje šventėje, kovo 4 d. (ar kitu patogiu laiku) ir priimti rezoliucijas dėl Lietuvos nepriklausomybės, kurias išrinktieji atstovai atsivežtų su savimi į seimą.

Susipažinus su informacija apie JAV lietuvių seimo veiklą, negalima nesižavėti tuo metu JAV gyvenusių lietuvių organizuotumu, politiniu brandumu, susitelkimu ir patriotiniu nusiteikimu. Į Niujorko *Madison Square Garden* teatrą dalyvauti seimo posėdžiuose kovo 13–14 d. susirinko apie 1 200 lietuvių, atstovaujančių įvairioms organizacijoms iš įvairių valstijų: Konektikuto – 184, Kolumbijos apygardos – 3, Ilinojaus – 109, Indianos – 6, Merilando – 48, Masačusetso – 155, Mičigano – 7, Naujojo Hampšyro – 3, Naujojo Džersio – 119, Niujorko – 75, Ohajaus – 24, Pensilvanijos – 258, Rod Ailendo – 3, Viskonsino – 7 asmenys.

Kovo 13 d., 11.15 val., pradėdami pirmąjį seimo posėdį, seimo nariai, vadovaujami kompozitoriaus Stasio Šimkaus, sugiedojo Lietuvos ir JAV himnus.

Posėdį pradėjęs J. Kaupas paaiškino, kokiais tikslais šis seimas vyksta, papasakojo, kaip pavyko jį surengti. Iš pranešimo tapo aišku, kad šiame Amerikos lietuvių visuotiniame seime dalyvauja lietuvių krikščionių demokratų ir lietuvių tautininkų demokratų atstovai ir yra atstovaujama apie 700 000 JAV lietuvių. J. Kaupas pabrėžė, kad „susirinko lietuviai šin seiman, kad pasauliui užreikšus, jog lietuviai tol nenurims, kol jų tėvynei Lietuvai nebus grąžinta tai, kas jai priguli, per amžius prigulėjo ir visuomet prigulės – jos laisvė ir nepriklausomybė. Seimas tarė galingą už nepriklausomybę žodį. Kad tą atlikti, tūkstančiai Amerikos lietuvių atstovus rinko, iš tolimų kolonijų juos siuntė. Daryta taip ne be upo, ne dėl tuščio užsispyrimo. Daryta tai vardan šventų tautos teisių, dėl jų supratimo. Mes suprantame ir žinome, kas Lietuvai priguli – laisvė ir nepriklausomybė.“³

¹ *Laisvėn bežengiant. Amerikos lietuvių visuotinio seimo protokolai ir paveiksluotas aprašymas. Tvarkė ir išleido Paulius Mulevičius. Brooklyn, N. Y., 1918, p. 4.*

² *Ten pat, p. 5.*

³ *Ten pat, p. 79.*

Seimui buvo pateiktos seimo pirmininko, pirmininko pavaduotojų, taip pat kandidatūros į kitus postus. Krikščionys demokratai pirmininku pasiūlė Joną Miliauską ir Antaną Staknevičių, sekretoriais – Leonardą Šimutį ir Jurgį Tumasonį, į rezoliucijų komisiją – kun. F. S. Kemėšį, J. Kaupą, Joną Karosą, kun. K. Vasiliauską ir J. S. Vasiliauską. Tautinininkų demokratų srovės kandidatai: pirmininkas – Stasys Gegužis, pirmininko pavaduotojai – Pijus Birštonas ir adv. Jonas Lopata, sekretoriai – Juozas O. Širvydas, pagalbininkas – L. Natkevičius. Rezoliucijų komisija buvo siūloma iš šių asmenų: B. K. Balutis, F. Bračiulis, Vincas F. Jankauskas, J. Lopata, Romanas Karuža. Kalbėtojai – B. K. Balutis, M. K. Vinikaitis.

Viešu balsavimu išrenkami seimo pirmininkas ir vicepirmininkai: J. Miliauskas (pirmininkas), vicepirmininkai: St. Gegužis, P. Birštonas, J. Lopata, A. Staknevičius. Sekretoriais išrenkami L. Šimutis, J. O. Širvydas, pagalbininkais – L. Natkevičius ir J. Tumasonis.

Seimo pirmajame posėdyje krikščionių demokratų vardu kalbėjo J. Miliauskas ir kun. J. J. Jakaitis, o tautinininkų demokratų vardu – M. J. Vinikaitis ir B. K. Balutis. Deja, protokole labai santūriai apibūdinamas kalbų turinys: „Kalbėtojai išreiškia savųjų troškimą Lietuvai neprigulmybės ir mato reikalą sueit vienybėn Lietuvos neprigulmybės reikaluose.“¹

Kovo 13 d. antrajame seimo posėdyje, kuriam pirmininkavo J. Miliauskas, buvo svarstoma rezoliucija „Dėl Lietuvos nepriklausomybės“. Pasirodžius Rezoliucijų komisijai su dokumentu rankose, tūkstantinė minia rūmuose ją pasveikino audringais plojimais.

Seimo posėdžio dalyviams buvo pateiktas toks rezoliucijos projektas:

„Kadangi:

- 1) Lietuva yra etnografinė, kultūrinė, ekonominė ir politinė vieneta
- 2) Ir istorijinė Lietuvos praeitis ir dabartinis pasaulio vystymasis teikia lietuvių tautai neatimamą teisę sudaryti iš naujo suvereną Lietuvos Valstybę.
- 3) Lietuvių tauta savo politinio ateities likimo klausime yra savarankumo idėjos vedama.
- 4) Kiekviena tauta gali pasekmingai vystyti ir plėtoti kultūros ir ekonomijos pajėgas tik turėdama pilną savo šalies laisvę.
- 5) Kiekviena tauta turi prigimtą teisę pilnai savo politinį likimą spręsti.
- 6) Susiklojusios karės aplinkybėmis politinio Lietuvos likimo klausimas tapo tarptautiniu ir tokiu būdu tarptautiniam taikos kongrese svarstytinas.
- 7) Tik tarptautinis kongresas gali duoti tikrą savarankaus politinio Lietuvos gyvenimo garantiją, o ne kovojančios valstijos tikslu Lietuvą pavergti.
- 8) Kadangi mūsų aukštai gerbiamas Prezidentas Woodrow Wilson prisilaiko savo išreikštų principų Suvienytų Valstijų Senatui, sausio 22, 1918, kad „negali ir neturi būti jokios taikos, kuri nepripažįsta ir nepriima principo, kad valstybių visos teisės paeina nuo pačių pavaldinių leidimo ir kad niekur nėra teisės, leidžiančios perleidinėti tautai iš rankos į ranką, iš vienos valstybės kitai, lyg tos tautos būtų paprastas turtas“.

Tad Amerikos Lietuvių visuotinas Seimas, apsvarstęs Lietuvos politinį padėjimą,

Nutarė:

Kreiptis į Amerikos Suvienytų Valstijų Prezidentą ir visas talkininkaujančias bei neutralias valstybes ir reikalauti pripažinti:

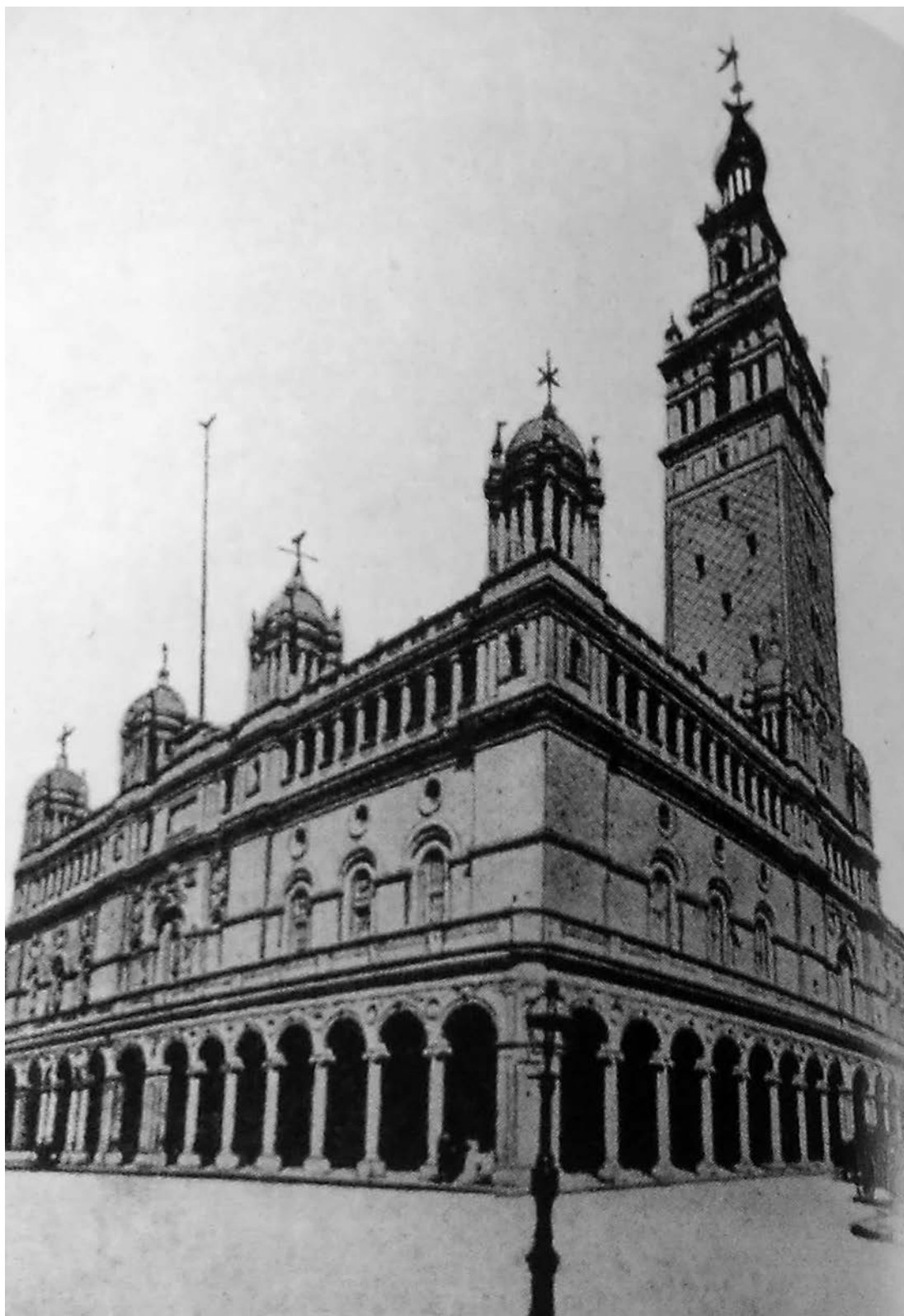
I) Kad Lietuvos plėtojimuisi reikalinga sudaryti nepriklausomą demokratiškai sutvarkytą valstybę etnografinėmis ribomis su būtinai reikalingomis ekonominiam gyvenimui korektivomis.

II) Kad Lietuvos Neprigulmybę užtikrintų taikos kongresas, kuriame turi dalyvauti ir Lietuvos atstovai.

III) Visus šiuos nutarimu[s] tinkamai perduoti mažųjų ir pavergtųjų tautų užtarėjui aukštai gerbiamam mūsų Prezidentui Woodrow Wilsonui ir visoms talkininkaujančioms bei neutralėms pasaulio šalims.“²

¹ *Ten pat*, p. 48.

² *Ten pat*, p. 52–53.

Madison Square Garden teatras, kuriame vyko JAV lietuvių visuotinis seimas. Laisvėn bežengiant. Amerikos lietuvių visuotiniojo Seimo protokolai ir paveiksluotas aprašymas. Tvarkė ir išleido Paulius Mulevičius. Brooklyn, N.Y.

Ši rezoliucija buvo vienbalsiai Seimo dalyvių priimta. Priėmus šį dokumentą, „tūkstantinė minia sustojo ir galingai du kartus užgiedojo Lietuvos himną. Giedant himną, nuo pagrindžių į minią plėvėsavo su didelėmis Amerikos ir Lietuvos vėliavomis: lietuvius kareivis V. Vaškevičius ir lietuvius kareivis jūrininkas V. Zupkus“. Visų širdyse kilo begalinis džiaugsmas. Ilgai buvo skanduojami žodžiai: „Valio neprigulminga laisva Lietuva!“

Toliau seimas svarstė atsišaukime dėl seimo sušaukimo numatytus klausimus. Vienas jų – kokios formos Lietuvos valdžios pageidaujama. Po diskusijų seimas priėmė rezoliuciją „Dėl valdžios formos“:

„1) Kadangi gerai žinome, jog žmonių laisvę ir teises apsaugoti geriausia gali demokratinė valdžios forma;

2) Kadangi lietuvių tautos nariai susideda daugiausia iš darbo žmonių;

Todėl palikdami Lietuvos piliečiams apsispręsti valdžios formą, bet stovėdami už demokratijos principus, mes tariame:

I) Kad Lietuvos valstybėje būtų įgyvendinami kuo plačiausieji tikros demokratijos principai su respublikoniška valdžios forma;

II) Kad visi Lietuvos piliečiai be skirtumo tautos, tikėjimo, lyties ir luomo turėtų lygias politines teises;

III) Kad Lietuvos valstybėje būtų užtikrinta žodžio, spaudos, susirinkimų, organizacijos, tikėjimo ir sąžinės laisvė, taipgi asmens ir namų neliečiamybė;

IV) Kad Lietuvoje būtų užtikrinta darbininkų luomui pilna galimybė ir laisvė auginti ir jungti į krūvą savo dvasines ir ekonomines pajėgas ir ginties nuo įvairių išnaudojimų ir skriaudų. Kapitalo koncentravimas į pavienes rankas ir jo atstovų galybė turi būti apribota ir saualė suvaržyta;

V) Kad būtų lig tiek Lietuvos turtai ir visuomeninės įstaigos nacionalizuotas, lig kiek to reikalautų tautos gerbūvis, neperžengiant prigimtų asmens teisių ir laisves.“¹

Nemažiau įdomi ir reikšminga yra ir dar viena seimo priimta rezoliucija – „Atsinešimas į kaimynes tautas“:

„1) Kadangi žmonija iki šiol valdydamos sulig principo „galybė-teisybė“ pridarė daug skriaudų daugeliui tautų, tarpe kurių ir Lietuvai, ir

2) Kadangi pasaulis galingųjų ginklais valdomas negalėjo taikoje ir ramybėje gyventi ir užtikrinti visoms tautoms laisvą jų kultūros besivystymą,

Todėl Amerikos Lietuvių Visuotinas Seimas pageidauja:

1) Kad būtų įsteigta viso pasaulio tautų federacija su pasauliniu tribunolu, kuriame būtų visų tautų atstovai ir kuris (tribunolas) būtų tvirtas ir aukščiausias sergėtojas tarptautiškos teisės, reguliuotojas tautų santykių ir apgynėjas jų teisių, kurio jurisdikcijai pasiduotų visos valstijos, didžiosios ir mažosios, ir kuris apribotų tautų ginklavimosi.

2) Lietuvos valstija nesivadovaus imperijalistinėmis tendencijomis; santykiai su kaimyninėms tautomis turėtų būti paremti teisybės ir vieni kitų teisių pagerbimo pamatais.

3) Lietuviai nepakęs primetimo iš šalies kokių nors politinių ir ekonominių ryšių su kokia nors tauta.

4) Seimas, atsižvelgdamas į daug sykių presoje iškilusias nepamatuotas ir lietuviams nepageidaujamas lenkų pretenzijas jungti Lietuvą su Lenkija į vieną politinį kūną, arba gauti per Lietuvą kelią prie Baltijos jūros – protestuoja prieš visas paminėtas lenkų pastangas.

5) Lietuva turės garantuoti pilną kultūrinę autonomiją kitų tautų žmonėms, Lietuvoje gyvenantiems.“²

Seime taip pat buvo priimta JAV prezidentą sveikinanti rezoliucija, kurioje išreikiama pagarba ir padėka už Vudrou Vilsono „nenuoalsų triusą teisybės, žmoniškumo ir mažųjų tautų išliuosavimo ieškiniais; taipgi kad ir Lietuvos ieškiniai būtų sykiu perstatyta jo domai ir tokiems jo žingsniams, kurie privestų prie pilnutėlio inkunijimo

¹ Ten pat, p. 56.

² Ten pat, p. 58.

mūsų giliausio ir nuoširdžiausio troškimo, būtent, atsiekimo visiškos neprigulmybės Lietuvos tautai.“¹

Tokiu būdu buvo pasiūstas svarbus ženklas, kad JAV prezidentas neliktų Lietuvos valstybės atkūrimo proceso nuošalyje. Šios seimo veiklos tęsinys buvo gegužės 3 d. teisininko B. Mastausko pastangomis pasiekta lietuvių delegacijos audiencija pas prezidentą V. Vilsoną, kurios metu dar kartą buvo išdėstyti lietuvių siečiai dėl Lietuvos valstybingumo atkūrimo.

Seimo ketvirtąjį posėdį metų buvo svarstomas ir vėliavos klausimas. Po trumpų diskusijų vienbalsiai pripažinta, kad laikinai būtų jau daugumos vartojamos vėliavos spalvos: žalia, balta, raudona.

Baigiantis seimo darbui, kunigas F. S. Kemėšis perskaitė rezoliucijos apie fondus ir jų veikimą projektą. Rezoliucija „Lietuvos reikalams mokesnių klausimas“ buvo vienbalsiai priimta: „Amerikos Lietuvių Visuotinis Seimas pripažįsta svarbiausiu reikalu, kad visi Amerikos lietuviai iš savo liuosos valios mokėtų mėnesines duokles Lietuvos reikalams, siųsdami jas per savo visuomeniškus fondus. Viso veikimo detales-planus pavedama išdirbti viršminėtam Pildomajam Tarybų Komitetui.“²

Per dvi posėdžių dienas seimas priėmė dvylika rezoliucijų ir darbą baigė kovo 14 d. 19.30 val. Atsistojimu buvo pagerbtas Lietuvos himno autoriaus dr. V. Kudirkos, vyskupo M. Valančiaus bei visų veikėjų ir kovotojų dėl Lietuvos laisvės atminimas, išreikšta padėka „visiems dabarties veikėjams, kurie Lietuvai dirba, ir tiems veikėjams, kurie dirbo rengdami šį Amerikos lietuvių visuotinąjį seimą“.

Amerikos lietuvių seimo prezidiumas prie Laisvės varpo. 1919 m. birželis.
Čikaga. Valterio J. Stankūno nuotrauka. LCVA.

¹ Ten pat, p. 50.

² Ten pat, p. 61.

Kaip rašoma seimo protokole, „galiausiai pilna entuziazmo minia sukilo salėje ir galingu balsu užtraukė Amerikos himną ir Lietuvos himną „Lietuva, Tėvyne mūsų“. Sukalbėta malda, visi nuoširdžiai vieni su kitais atsisveikindami būriais išsiskirstė nešti į platų Amerikos lietuvių svietą linksmas žinias apie atliktą bendrąją sutartinąją darbą.“¹

Pateikti JAV lietuvių visuotinio seimo darbo kovo 13–14 dienomis fragmentai atskleidžia didžiulį geresnio gyvenimo paieškoms ar dėl persekiojimų iš Lietuvos į JAV išvykusių lietuvių siekį atkurti Lietuvos valstybę. Tą norą pareiškė ne kelių dešimčių žmonių grupė, o per tūkstantį iš JAV valstijų susirinkusių lietuvių organizacijų atstovai.

Seimo sušaukimo organizavimas, rezoliucijų projektų parengimas, seimo posėdžių rengimas – visi šie darbai išryškino, kokie aktyvūs, politiškai brandūs, išsilavinę, darbštūs yra JAV lietuvių veikėjai, kaip puikiai jie suvokia demokratinės valstybės funkcionavimą, išmano jos veikimo privalumus, supranta būtinumą jų siekti ir Lietuvoje. Svarbiausioji seimo priimta rezoliucija „Dėl Lietuvos nepriklausomybės“ buvo adresuota ne Lietuvą okupavusių, kare dalyvaujančių valstybių vadovams, o laisvos valstybės prezidentui ir kitoms talkinančioms bei neutralioms valstybėms. Tokiu būdu Lietuvos valstybingumo atkūrimo klausimui buvo suteiktas platus tarptautinis rezonansas.

Lietuvos santykiams su kitomis tautomis seime buvo skiriamas didelis dėmesys. Apie tai byloja tiek priimta rezoliucija, tiek keleto tautų – žydų, latvių, airių – atstovų dalyvavimas seimo darbe. Požiūrio į tautas rezonansas pasiekė ir Lietuvą. Lietuvos Tarybos dokumentuose apie tai randama įrodymų.

Seimo pozicija dėl būtinumo materialiai remti Lietuvą ir vėlesni praktiniai veiksmai buvo itin svarbūs karo nualintai Lietuvai ir parodė lietuvių pasiaukojimą.

Pasibaigus seimui, jo dalyviai savo tolesne veikla siekė įgyvendinti seimo priimtas rezoliucijas, padėti Lietuvai. Kai kurie iš jų, grįžę į Lietuvą, konkrečiais darbais prisidėjo prie Lietuvos valstybingumo atkūrimo.

¹ *Ten pat*, p. 62.

JONAS ČESNAVIČIUS

NESĖKMINGOS ISTORIJOS KLASTOTOJŲ PASTANGOS NUSLOPINTI UŽSIENIO RADIJO STOČIŲ BANGAS

Kaip žinoma, į Vakarus nuo bolševikinės okupacijos 1940 m. spėjo pasitraukti apie 70 proc. nepriklausomos Lietuvos valstybės mokslininkų, literatų, menininkų, kitų inteligentų. Tai it dramblio kaulas įstrigo komunistinės SSRS imperijos propagandos gerklėje: iš dalies varžė galimybę iškraipyti lietuvių tautos istoriją, klastoti politinius įvykius. Lietuvių išeivijos veikla prasidėjo jau Jungtinių Tautų paramos ir reabilitacijos organizacijai (UN-RRR) priklausiusiose stovyklose – sąjungininkų (amerikiečių, britų) okupacinėse zonose, Vakarų Vokietijoje.

Praėjus keleriems metams po Antrojo pasaulinio karo ir okupuotų Baltijos valstybių piliečiams gavus teisę apsigyventi JAV, Kanadoje, Australijoje ir kitose valstybėse, susikūrė perkeltųjų asmenų (DP – angl. *displaced person* (perkeltas asmuo) santrumpa – J. Č.) visuomeninių kultūrinių tautinių organizacijų. Maskvos Kremliaus sovietinius imperialistus neramino aktyvi lietuvių ir kitų tautų inteligentijos veikla laisvajame pasaulyje: publikacijos spaudoje, moksliniai veikalai, peticijos, protestų maršai, piketai, audiencijos pas valstybės veikėjus, kalbos ir liudijimai spaudoje bei televizijoje apie žiaurų okupacinį režimą Baltijos valstybėse. Dar labiau Sovietams nerimą kėlė trumpų bangų radijo siųstuvais per geležinę uždangą prasiskverbiantis tiesos žodis. Pavergtoms Baltijos tautoms tai buvo didžiulė atgaiva ir atsvara komunistinei propagandai. Komunistinio lagerio žmonėms ta informacija buvo labai reikalinga ir laukiama kaip vienintelis objektyvių žinių šaltinis, supratimas, kad mes dar neužmiršti, kad kova tebevyksta. Kartu tai palaikė jaunosios kartos dvasiją, skatino neprarasti vilties ir tikėti ateitimi. Apie tai esu rašęs ir anksčiau¹.

Dabartiniam jaunimui norėčiau pastebėti, kad komunistinėje spaudoje, per radiją ir televiziją nemaža laiko buvo skiriama ne tik melagingai propagandai, kurios nuostatos buvo nediskutuotinos. Vyko nesibaigiantys raginimai plėtoti darbo kolektyvų ir pavienių darbininkų vadinamąjį socialistinį lenktyniavimą, išpareigoti papildomiems socialistiniams planams vykdyti, švęsti visas sovietines šventes, Lenino gimtadienius ir t. t. Reikalauta kuo daugiau ir geriau dirbti – žinoma, pusvelčiui arba veltui.

Bolševizmo imperijoje užsienio radijo stočių (toliau – URS) veiklai slopinti buvo skiriamos milžiniškos lėšos. Visoje SSRS teritorijoje buvo pastatytos radijo trumpųjų bangų slopinimo stotys – slopintuvai, rusiškai vadinti *glušilkomis*. Keletas tokių veikė ir LSSR (S. Neries žodžiais tariant: „Lietuvos dabar nebėr, Lietuva dabar – LTSR“(!).

Tačiau ne tik slopintuvai! Trumpųjų bangų slopintuvai buvo tik viena iš daugelio visuomenės sovietizavimo ir mankurtizavimo priemonių. *Soclageryje* visu griežtumu veikė viską apimanti cenzūra (Glavlitas), partkomai, SSRS KGB komitetų padaliniai įmonėse ir įstaigose – vadinamieji pirmieji skyriai, informatoriai, savanoriai skundikai arba priversti tokiais būti, visuomenės mulkinimo ir dezinformacijos valdiškos priemonės – spauda, radijas ir televizija.

Niekas Sovietų okupuotoje, Lietuvos komunistų partijos vadovaujamoje šalyje nedrįso viešai klausytis URS, niekas nedrįso oficialiai pateikti URS informaciją, viešinti faktus ar įvykius. Kompartija ir jos represinės institucijos – NKVD–NKGB–MVD–MGB–KGB – gyventojams varė baimę ir tik baimę, dėl to jie patys visuotinai praktikavo savicenzūrą. Kompartija be atodairos nuosekliai kontroliavo ne tik kiekvieno asmens sąmonę, kolektyvų

¹ Česnavičius J. Užsienio radijo laidų klausymas // Lietuvos laikini-
mas ir tautos kova (1940–1998). Sud.
I. Ignatavičius. Vilnius, Vaga,
1999, p. 534–536; Česnavičius J. Balsai
iš tolimo užsienio // Draugas, 2004,
balandis–gegužė, Nr. 79–85; Česna-
vičius J. Daugelis baigėme radijo
„universitetą“ // XXI
amžius, 1998 m.
birželio 24 d., Nr. 49; Česnavičius J. Per
bolševizmo imperi-
jos geležinę uždangą
be Glavlito cenzūros
ir KGB kontrolės // XXI
amžius, 2011 m.
vasario 11 d., Nr. 12.

veiklą, netgi pačią LSSR valdžią, bet ir įvairiais būdais skverbėsi į užsienyje įsikūrusias lietuvių egzodo organizacijas. Kaip rašo SSRS KGB mokyklai redaguotame vadovėlyje Lietuvoje gerai žinomas kagėbistas gen. majoras G. K. Vaigauskas, pagrindinė „priešininko“ poveikio priemonė Lietuvos žmonėms yra „radijo propaganda“¹. Jis išvardija neva kenkėjiškas radijo stotis: „Amerikos balsas“, Vatikano radijas ir Romos radijas, „Laisvės“ radijas. Be abejo, ir visas kitas URS, kurios nepatiko Maskvai. G. K. Vaigauskas pastebi, kad jam kelia rūpestį ir Vakarus nuo bolševizmo pasitraukusių lietuvių susirašinėjimas su Tėvynėje likusiais tautiečiais. Esą „500 000 respublikos gyventojų susirašinėja su gimtinaičiais ir kitais asmenimis, gyvenančiais užsienio šalyse“. Be abejo, kagėbistai ir kitos struktūros kone visus tuos pašto vokus preciziškai atplėšdavo, laiškus perskaitydavo ir prireikus sunaikindavo, archyvuodavo ar panaudodavo šnipinėjimo tikslais. Ir kodėl gi nepasisavinus voke rasto dolerio kupiūros?! Kaip rašo G. K. Vaigauskas, 1982 m. „KGB konfiskavo daugiau kaip 4 tūkst. egzempliorių antitarybinės ir kitos politiškai kenksmingos literatūros, atsiųstos paštu“².

Apie URS informacinę veiklą LSSR spaudoje prirašyta daugybė straipsnių, kalbėta radijo laidose. Paprastai vartoti pasakymai: „šmeižikiški balsai iš anapus“, „lietuviškų buržuazinių nacionalistų šmeižtas“, „šmeižikai iš Miuncheno“, „neįtikėtini „atradimai“, „tas melagis Vatikano ruporas“, „balsai iš anapus“, „ko siekia veltėdžiai“ ir panašiai. Daug tų straipsnių ir laidų autorių ir dabar šmikinėja tarp mūsų, jiems suteikta teisė balsuoti. Be abejo, pagrindinis dirigentas veikė Maskvoje. Visiems buvo privaloma vadovautis SSKP Centro Komiteto ideologijos komisijos, Centro komiteto nutarimais ir daugybe kitų komunistų partijos centrinio aparato sprendimų. Vadovautis instrukcijomis sovietinėse gubernijose (respublikose) buvo privaloma. URS tema buvo organizuojamos konferencijos³, rašomos knygos. Viena iš vėlesnių buvo S. K. Cviguno „Tajnyj front“ („Slaptasis frontas“)⁴.

Kada pirmą kartą savarankiškai pradėjau klausytis užsienio radijo stočių, iš atminties jau išbluko. Prisimenu, kai buvau tremtyje Sibire (1949–1957, Irkutsko sritis), tremtiniai apie tai kalbėdavo, bet ar kas iš jų turėjo radijo imtuvą, abejoju.

Pradėjus leisti į tėvynę, 1957 m. vasarą visa šeima grįžome į savo namus – į Ramoniškių kaimą Šakių rajone. Tėvai įsidarbino kolchoze, o ir man, tuo metu dar neturėjusiam šešiolikos metų, grėsė ta pati kolchozo baudžiauninko perspektyva. Tada miestuose buvo draudžiama įdarbinti kolchozninkus. Tad teko pagudrauti. Dar nepilnamečiui pavyko įsidarbinti Kudirkos Naumiestyje – iš pradžių statybos organizacijoje, po to – miesto vykdomojo komiteto kultūros skyriuje. Čia gavau siuntimą į kino mechanikų kursus Kaune. Baigęs kursus, įsidarbinau miesto kino teatre. Kai sukako šešiolika metų, darbovietėje gavau pažymą, kad esu darbininkas, tai buvo įrašyta pase. Taip man pasisekė išvengti kolchozo. Ilgai nelaukdamas, net nepasitaręs su tėvais, išvykau uždarbiauti į Donbasą. Tuo metu tarp jaunimo, ypač pačioje Rusijoje, didmiesčiuose, buvo madingas posakis: lagaminas – geležinkelio stotis – penkmečio statyba. LSSR tai buvo skatinama iš viršaus – plakatais, radijo laidomis...

Atvykau su keletu rublių kišenėje. Per kokias tris dienas įsidarbinau elektros montuotoju. Priskyrė prie brigados, gavau bendrąbutį. Kasdien mus vežiodavo darban į anglių kasyklas.

Bendrąbutyje paprastai būdavo įrengtas *raudonasis kampelis*: raudonu audeklu dengtas stalas, Lenino portretas arba biustas, kėdės, ant sienų iškabinti komunistinės propagandos plakatai. Dar šaškės arba šachmatai. Bet *liaudies prieš*o džiaugsmui, radijo imtuvas turėjo trumpąsias bangas (suprantama, nesąmoningai)! Šiaip tie darbo žmonių „švietimo“ kampeliai būdavo rakinami. Kartą po renginio už mane gerokai vyresnis vyriškis paprašė bendrabučio komendantės leisti pasilikti. Ši sutiko, davė raktą (tesulošia vyrai šaškių partiją!), o jis užsirakino ir tuoj pat įsijungė (neabejotinai manimi pasitikėjo, nes abu buvome ne rusai) imtuvą. Surado URS ir mudu, prisiglaudę prie garsiakalbio, klausėmės. Kitur

¹ Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja. Redaktorius gen. majoras G. K. Vaigauskas. Maskva, 1986, p. 21.

² Ten pat, p. 21.

³ Прибалтийская реакционная эмиграция сегодня. Литовская, латышская и эстонская антисоветская эмиграция на службе империализма. Рига, 1979.

⁴ Цвигун С. К. Тайный фронт. О подпольной деятельности империализма против СССР и бдительности советских людей. Москва, Политиздат, 1973.

pasiklausyti neturėjau jokių galimybių. VEF'ų ten nebuvo (gal dar ir negamino?), be to, bendrabutyje nieko negalima buvo prie savęs turėti (privatumo saugumas, vagystės, prašymai paskolinti...). Nuo to laiko informacija iš užsienio pamažu tapo mano gyvenimo poreikiu.

Neilgai ten dirbau, užsimenu tik dėl aiškumo.

XX a. septintajame ir aštuntajame dešimtmečiuose, jau dirbdamas Vilniuje, jungtinėje kino teatrų direkcijoje, gyvenau Kryžiuokų kaime (25 km nuo Vilniaus, už Rukainių) – nuomojau atskirą kambarį mediniame name prie miško. Jo durys buvo rakinamos, tačiau vienoje sienoje buvo audiniu uždengtas įėjimas į šeimininkės kambarį ir man išėjus ji galėtų „įkišti nosį“. Apsisaugodamas elektros aparatu suvirinau durų pločio metalinį rėmą knygų lentynai. Ją pamažu užpildžiau knygomis, kurių anuomet turėjau nemažai. Taip laisvas įėjimas buvo uždarytas ir aš, apsidraudęs nuo pašalinės akies, bute susidariau palankias sąlygas klausytis URS ir saugiai rengti rankraštines išklotines.

Skaitytojams norėčiau paminėti ir išorinę aplinką. Ji buvo kaimiška, tačiau savotiška. Čia didesnę gyventojų dalį sudarė pabėgėliai iš gretimos sovietinės Gudijos (Baltarusijos) – iš kolchozų. Jie plūdo į aplinkinius Vilniaus sovietinius ūkius (sovchozus). Skirtumas buvo toks, kad atvykėliai iš kolchozų sovchozuose įgydavo darbininkų statusą, o tai suteikdavo galimybę gauti pasus ir po to įsidarbinti Vilniaus miesto gamylose, fabrikuose. Nustatyti jų tautybę buvo sunku. Dažnas save priskirdavo prie lenkų, tačiau dažniausiai kalbėdavo gudiškai, vadinamąja *tuteišių* kalba. Apie mane teko išgirsti: „*Ale to čego tutai z Litvy pšiechal?*“ (Ogi ko čia iš Lietuvos atvažiavai?); tai iš tų, kurie save laikė lenkais. Idėjiniu požiūriu tokia aplinka nebuvo palanki, nekalbant apie URS pasiklausymą viešai ar bute. Man didesnio pavojaus nekilo, nes dirbau kino teatrų direkcijoje, o su vietiniais menkai teturėjau ryšių. Taip susikūriau gana neblogas sąlygas detektoriniu būdu pabendrauti su užsieniu.

Užmiestyje, toliau nuo Vilniaus, URS girdėjosi geriau. Nusimanant radijo trumpųjų bangų sklaidimo teoriją, pasirinkus tinkamą laiką ir tinkamus dažnius, buvo galima gana gerai girdėti.

Besiklausant kilo idėja pasidaryti radijo laidų įrašus. Tam prireikė magnetofono. O juk nepakankamai išvystyto socializmo sąlygomis tai prabangos prekė. Pažinties dėka pasitaikė galimybė įsigyti per tvorą išmestą (nušvilptą) brokuotą magnetofoną „Daina“ ir, kad veiktų, pačiam susimontuoti. Įrašų išklotines dariau ranka, tad kad būtų patogiau, magnetofono valdymą perdirbau į kojinių, pakeičiau juostų sukimosi greitį. Pačiame radijo imtuve VEF-201 pasigaminau 13, 16, 19 metrų radijo bangų kontūrus, kuriais būdavo praktiškiau gaudyti radijo laidų signalus dienos metu. Taip ir prasidėjo mano intensyvi radijo įrašų veikla.

Kadangi kai kurios programos būdavo kartojamos skirtingu paros metu, URS dažnai įrašydavau pakartotinai. Tai man leido tiksliau atkurti įrašytų programų išklotines. Teksto fragmentus, kurių pirmu įrašu dėl slopintuvų trukdžių nepavykdavo atkurti, kitos laidos metu būdavo galima atkurti arba patikslinti. Taip gana sėkmingai besidarbuojant, kilo mintis ne tik laidą įrašyti į magnetofono juostelę ir tekstus perrašyti ranka, bet ir atspausdinti mechanine rašomąja mašinėle. O tuos mašinraščio tekstus laikiau asmeniniam naudojimui, vildamasis, kad gal kada nors ateityje pravers.

Dirbdamas jungtinėje „Planetos“ kino teatrų direkcijoje techniniu vadovu-inžinieriumi, turėjau kino teatro patalpų raktus ir prireikus, po antros kino seansų pamainos, galėdavau po darbo sugrįžti į patalpas ir apsinakvoti. Kartą man kilo noras pasidomėti administracijos dokumentacija, nes kaip ne partinis, ne komjaunuolis ir ne profsąjungos narys (tiesa, vėliau, grasinant pažeminti pareigose, į profsąjungą buvau priverstas įstoti) sistemingai (kasmet) buvau ignoruojamas eilėje butui įsigyti. Bevartant bylas, aptikau KGB tarnybos kino teatro direkcijai atsiųstą laišką, kuriame buvo reikalaujama pristatyti saugumui (KGB) direkcijoje naudojamų rašomųjų mašinėlių šriftų atspaudus. Tuomet pagalvojau: aha, ir čia jie knisisi,

reikia būti atsargiam! Nemanau, jog tai buvo taikoma man, tačiau ateityje atsargumo dėlei visose įsigytose (lietuvių ir rusų raidėmis) rašomųjų mašinėlių išsiskiriančias literas šiek tiek perlitavau į kitą padėtį – juk jos kažkada priklausė valdiškomis įstaigoms.

Betgi ko tik nepasitaiko? Kaip minėjau, namo savininkė užmiestyje buvo gana smalsi. Ta savotiško tikėjimo ponija kėlė ir kitokių nepatogumų, mat iš visų kampų baidė neva piktąsias dvasias. Durų staktos pažymėtos K+M+B. O kai tik pradėdavau spausdinti rašomąją mašinėlę, už sienos keldavo triukšmą, šaukdama: „Šmiardit, šmiardi! Co ty tam robiš? Šmiardit!“ (Dvokia, dvokia! Ką tu ten veiki? Dvokia!) Pasirodo, moteriškė neturėjo supratimo, kas yra rašomoji mašinėlė. Ką padarysi, negi atsiskeisi? Tad jeigu klausantis ir perrašant ant popieriaus URS laidas dar buvo galima naudotis ausinėmis, tai perrašyti mašinraščiu tekdamo nutaikyti progą, kada jos namie nebūdavo.

Šiandien tenka išgirsti įvairių kalbų apie URS klausymąsi. Vieni klausėsi, bet dėl slopin-tuvų triukšmo nieko nesuprato. Kiti platino, dalijo pagrindinę spaudą. Tokių akcijų būdavo, bet tik išimtiniais atvejais ir tarp labai patikimų žmonių. Dėl to gana kritiškai vertinu tų įvykių dalyvių teiginius, neva jie konspiracijos taisyklių nesilaikė arba menkai išmanė saugumo taikomas priemones. Juos anksčiau ar vėliau kviesdavo pokalbio (kaip sakydavo – *priglašenje na besedu*) į KGB rūmus. Laukė kratos, areštas. Už antisovietinę veiklą baudžiamajame kodekse buvo numatytas straipsnis – už „antitarybinę veiklą, buržuazinės nacionalistinės ideologijos ir propagandos skleidimą, medžiagos gaminimą, saugojimą ir platinimą“. Žmones suimdavo, sodindavo į kalėjimą. Kartais pasiūlydavo bendradarbiauti. Tie, kurie sutikdavo, bendradarbiaudavo tol, kol būdavo naudingi, kol padėdavo susekti ir įkalinti kitus bendraminčius.

Įrašus, išklotines dariau tam, kad būtų patogiau naudotis sukaupta medžiaga – ją skleisti tarp aplinkinių ir atsitiktinai pasirinktų žmonių, tačiau žodžiu. Pavyzdžiui, bendrakeleiviui traukinyje (išklauius jo teiginius vienu ar kitu klausimu ir susidarius atitinkamą nuomonę), išvykoje. Visi gerai žinome, kad komunistiniame lageryje visuose darbo kolektyvuose, organizacijose, studentų grupėse buvo ne tik užverbuotų informatorių (pastebėsiu, kad pastaraisiais metais tinklapyje www.kgbveikla aptikau ir buvusį mano kino aparatinės darbuotoją). Kagėbistai sekė korespondenciją, pokalbius telefonu, kontaktus ir kitką. Tad patikimiausias būdas informacijai platinti buvo gerai apgalvotas žodis.

Tie URS įrašai nebuvo svariausia mano visuomeninė veikla. Manau, nemažiau nuveikiau kopijuodamas ir gabendamas Sovietų griežtai uždraustą lietuvių egzilo nepriklausomos Lietuvos istorinę ir politinę literatūrą. Savo rankomis 1978 m. mašinraščiu spausdinau pagrindinio „Lietuvių archyvo“ pirmą–šeštą tomos Juozo Bacevičiaus (pagrindinės spaus-tuvės prie Kauno narys) namuose Margauskų kaime (Šakių raj., 11 km nuo Griškabūdžio; egzempliorius perduotas Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro muziejui). Kopijavau ir nelegaliai parsivežiau iš Lenkijos Liaudies Respublikos Vatikano Katalikų mokslo akademijos perfotografuotų straipsnių, tarpukario Lietuvos specfondinių istorijos veikalų ir periodikos straipsnių. Fotografavau ir kaupiau komunistinio lagerio gyvenimo realijas, Sąjūdžio medžiagą. Dalis tos medžiagos taip pat perduota LGGRTC muziejui. Tačiau tai būtų kita tema.

Dariau visa tai „atsidėkodamas“ bolševikų ir komunistų partijai už Lietuvos okupaciją ir valstybės sunaikinimą, krašto sovietizavimą, nuosavybės nacionalizavimą, trėmimus, inteligentijos naikinimą, partizanų žudynes, diskriminaciją mokslo ir karjeros srityje, tarnybą *strojbate* (darbo batalione) ir už daugelį kitų prieš Lietuvos Respubliką, tautą ir jos žmones padarytų nusikalstamų veiksmų, kuriuos pasmerkė tarptautinės organizacijos ir pasaulio valstybės. Už tai, kad bemaž iki pensinio amžiaus neturėjau nei savo buto, nei lovos (vis bendrabučiai, nakvynė darbovietėje). Ir visa tai tęsėsi iki Lietuvos valstybingumo atkūrimo 1990 metais.

Pagaliau ta Lenino, Trockio, Stalino, Brežnevo, Andropovo despotiška SSRS imperija su jos budeliu NKVD–KGB organizacija, proletariato diktatūros vardu siekusi užvaldyti visą pasaulį, užspringo. Ir kaip čia nepaminėjus bolševikų okupuotos Lietuvos garsiausio ir įtakingiausio propagandisto Genriko Zimano! „Komunisto“ žurnalo ir „Tiesos“ laikraščio vyr. redaktoriaus, Antrojo pasaulinio karo metais kartu su iš Rusijos į Pietryčių Lietuvą permestomis sovietinių diversantų gaujomis prieš vietinius gyventojus vykdžiusio banditiškus išpuolius, deginusio kaimus, žudžiusio nekaltus kaimo žmones¹.

Komunizmo lageryje viena po kitos kilo revoliucijos, sukilimai: Rytų Vokietijoje (1953), Vengrijoje (1956), Čekoslovakijoje (1968), veiklą plėtojo „Solidarumo“ judėjimas Lenkijoje. Skirtingai negu 1917 m. spalio perversmas Petrapilyje, revoliucijoms ir sukilimams malšinti buvo panaudota kariuomenė. Sukilimai vyko ir pačioje metropolijoje: Vorkutoje (1953), Novočerkaske (1962). Priešindamiesi žmonės susidegindavo: Janas Palachas Prahoje (1969), Romas Kalanta Kaune (1972). Visame pasaulyje pagarsėjo įvykis su kunigu Ježiu (Alfonso) Popeluška (žiauriai nužudytas Lenkijos saugumiečių). Apie visa tai informavo URS ir teko asmeniškai girdėti.

Graudu tai, jog dar nesibaigus Antrajam pasauliniam karui, galingiausios pasaulio valstybės – JAV – vadovas suteikė galimybę Sovietų kariuomenei užimti Rytų ir Vidurio Europą. Karo metais pagal lendlizo programą JAV ir Didžioji Britanija milžiniškais kiekiais tiekė SSRS maisto produktus, karinę techniką, sprogmenis, amuniciją, žaliavas. Už milijardus dolerių. SSRS ir dabartinė Rusija tą paramą nutyli arba menkina ir iki šiol delsia atsiskaičiuoti. Prie progos pastebėsiu, kad tremtyje tą lendlizo susitarimais karui skirtą techniką (automobilius *studabekerius*, orlaivius „Duglas“) teko matyti naudojamus liaudies ūkyje.

Po karo Vakarai atsižadėjo Atlanto chartijos (1941) įsipareigojimų. Merdinčiai bolševikų ir komunistų imperijai JAV, Kanada Australija tiekė milijonus tonų grūdų, suteikė galimybę palaikyti ir didinti SSRS karinę galią, kuri iki šiol tebekelia didžiulę grėsmę pasauliui. SSRS vogė Vakarų technologijas. Niurnbergo teismas (1945) taip ir liko pasaulio galingųjų teise.

Ir komunizmo šalininkai, ir priešininkai suprato, kad imperijos režimas pagrįstas ne teisingumu, bet jėga ir prievarta – *proletariato* diktatūra. Kam kas, o tie, kurie troško teisingumo, tiesos, žodžio laisvės, su malonumu glaudėsi prie radijo imtuvų ir klausėsi informacijos iš užsienio.

„Amerikos balso“ lietuvių tarnybos viršininkas Konstantinas Jurgėla kalbasi su Mykolu Biržiška. Nuotrauka iš žurnalo „Lietuvių dienos“, 1952, Nr. 1.

¹ Zizas R. Raudonųjų partizanų ir Pietryčių Lietuvos kaimų savisaugos ginkluoti konfliktai 1943 m. // *Genocidas ir rezistencija*, 2004, Nr. 15; Zizas R. Bakaloriškių sunaikinimas // *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2002, Nr. 12.

Tačiau komunistiniam lageriui (daugeliui sovietinės imperijos tautų) URS informaciją teikė daugiausia rusų kalba. Rusiškai laidas transliuodavo „Svoboda“, BBC, „Nemeckaja volna“, „Svobodnaja Evropa“, „Govorit Tirana“, „Kinijos rubrikos“, taip pat Švedijos, Kanados, Izraelio radijo ir kitos stotys. Neabejotinai URS pasiklausymui ir išklotinių sudarymui rusų kalba skirdavau daug daugiau laiko. Tokia buvo realybė. Okupuotų Baltijos valstybių likimas priklausė nuo pasaulio didžiųjų valstybių tarpusavio santykių – galingųjų jėgos pusiausvyros. Ir visgi nepriklausomai nuo kalbos URS teikė informaciją, o analitinės diskusijos, teminės programos kėlė bendrą mūsų išprusimą, formavo laisvą nuo iškreiptos, dezinformuojančios komunistinės propagandos pasaulėžiūrą.

Kaip paprastai, URS visada pateikdavo žinių. Po to būdavo transliuojamos specialios teminės, proginės programos. Kaip pavyzdį paminėsiu XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžios radijo stoties „Svoboda“ programas: „Rossija včera, segodnia, zavtra“ (Rusija vakar, šiandien, rytoj); „Vy pomnite“ (Jūs prisimenate); „Vstreča so slušateliami“ (Susitikimai su klausytojais); „Russkaja literatūra i iskustvo“ (Rusų literatūra ir menas); „Peredača dlja ženščin“ (Laida moterims); „Muzykalnaja peredača“ (Muzikos laida); „Ugolok kolekcioniera“ (Kolekcionieriaus kampelis); „Kino, evo prošloe, nastojaščeje i budužuščeje“ (Kinas, jo praeitis, dabartis ir ateitis); „Slova i dela KPSS“ (SSKP pažadai ir darbai); „SSSR za nedeliu“ (SSRS per savaitę); „Pisateli russkovo zarubežja“ (Rusų užsienio rašytojai); „Ekonomičeskaja i socialjnaja žiznj v Sovetskom Sojuze“ (Ekonominis ir socialinis gyvenimas Tarybų Sąjungoje); „Sovremennaja myslj“ (Šiuolaikinė mintis); „Voennyj radio bloknot“ (Karinis radijo bloknotas); „Signal“ (Signalas); „O nauke i technike“ (Apie mokslą ir techniką); „Avtomobiljnij mir“ (Automobilizmo pasaulis); „Nauka i technika našich dnej“ (Šių dienų mokslas ir technika); „Mir za nedeliu“ (Pasaulis per savaitę); „Neizdannyye proizvedenija sovetskich avtorov“ (Tarybinių autorių nespausdinti kūriniai).

Suprantama, mane labiausiai domino laidos lietuvių tema. Lietuviškų laidų garso įrašų esu paskelbęs ne tik straipsniuose „Lietuvos naikinimas ir tautos kova 1940–1998“. Vienas pirmųjų paskelbtų garso įrašų – per Vatikano radiją Lietuvos nepriklausomybės proga transliuota ministro Stasio Lozoraičio kalba 1971 m. vasario 15 d.¹

Šio straipsnio skaitytojams galbūt būtų įdomi 1971 m. gegužės 9 d. „Amerikos balso“ radijo laidos išklotinė:

„Niujorke lietuvių Šv. Trejybės bažnyčioje atliktos pamaldos. Po pamaldų lietuvių parapijos salėje prarastas iškilmingas aktas-banketas. Lietuvos generalinis konsulas Niujorke Anicetas Simutis savo žodyje iškėlė Lietuvos atsiminimų – radijo – reikšmę Lietuvos laisvės byloje ir ta proga jos direktoriui Jokūbui Stukui įteikė Lietuvių fondo išleistą sidabrinį medalį, skirtą pagerbti trims nepriklausomos Lietuvos prezidentams. Radijo valandėlės reikšmę lietuviškumo išlaikymui svetur plačiau palietė prelatas Jonas Balkūnas. „Tautai gyvai išlikti daugiausia padeda gimtosios kalbos išlaikymas, nes tautos, netekusios savo kalbos, paprastai ištirpsta kitų tautų tarpe. Prie gyvos kalbos aš priskirčiau jos dainas, papročius, istoriją. Ir ši lietuviybės išlaikymo darba dirba mūsų spauda ir mūsų radijas. Pirmoji radijo stotis Lietuvoje atsirado tikrai 1926 metais, kai tų metų birželio 12 dieną Kauno radiofonas pradėjo skaityti pirmuosius Eltos žinių pranešimus bei duoti šiek tiek muzikos.

JAV pirmosios lietuviškos programos per amerikiečių radijo stotis pradėjo transliuotis 1929 metais. Nuo tų laikų iki šiol išsilaikė „Margutis“ Čikagoje, pradėjęs veikti 1932 metais. Radijo laidas lietuviams Niujorke, Njudžersio apylinkėse, pradėjo Jonas Žilinskas iš WMBQ stoties Bruklina. Vėliau programą vedė dr. Žukauskas, Jonas Dumčius, Vincas Matusevičius, Jonas Valaitis, Petras Mačiulis, Pranas Dulkė, Juozas Tumas (?) ir Petras Lisauskas. Visi niujorkiečiai. Njudžordžijos pusėje atsirado Juozas Rapkus su Jonu Giraičiu, Jokūbas Stukas, Stasys ir Ona Pociai. Kaip matome, Jokūbo Stuko programa jau švenčia

¹ Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940–1998), p. 635–536.

šiandien 30-ties metų sukaktį. Juozas Dinkus (?) buvo ištesėjęs 25 metus, Robas (?) [ir] Jonas Valaitis, jeigu neklystu, 15 metų.

Laisvajame pasaulyje šiuo metu lietuviškų radijo programų yra 34-ios: JAV ir Kanadoje – 23, Pietų Amerikoje – 4, Australijoje – 1. Anglų kalba trys [yra] JAV. Penkios radijo programos lietuvių kalba yra Romoj, Vatikane, Madride ir Vašingtone. Čikagoje yra dar viena lietuviška televizijos programa. Ir man ypač malonu todėl kalbėti Jokūbo programų sukaktyje. Kalbėjau 20-ties metų sukaktyje, 25 metų sukaktyje ir dabar – 30 metų sukaktyje. Šios radijo valandėlės praeitis ilga ir turtinga. Reikia pasakyti, kad dauguma mūsų jaunimo laukia kaip šviesesnės val(andėlės?) šeštadienį po pietų. Tos dainos ir kalbos atgaivina ir stiprina mus lietuviybėje. Įspūdingiausias momentas mano gyvenime kalbėti per radiją buvo bene liepos 17-tą dieną, kada Darius ir Girėnas žuvo Vokietijoje. Šeštą valandą ryte skambtelį man telefonas ir dr. Žukauskas sako: „Gavome žinių, žuvo Darius ir Girėnas. Ar nepasakytum kalbą per 8 valandos programą ši rytą?“ Atsikėlęs iš lovos paprastai 5 minučių programai ar kalbai [galvoju], kažin ką sakyti? Širdis, siela verkia. Ką gi galima pasakyti tokiam momente? Ir kada dr. Žukauskas praneša, kad aš kalbėsiu, tikėkite man, tas lapas mano ašaromis buvo dirginamas. Negalėjau sulaikyti savo balso. Per 5 minutes išsiverkęs išėjau iš radijo stoties. Vos keletą žingsnių paėjus, sutinka mane viena moteris ir sako: „Gražiai pasakei. Nežinojome apie Darių ir Girėną. Aš išklausiau tavo kalbą ant kelių melsdamasi už Darių ir Girėną.“ Negalėjau jai nieko pasakyti. Atsiprašęs važiauvau namo. Visą dieną negalėjau nei su kuo kalbėti. Darius ir Girėnas žuvo. Visas Bruklinas, girdėjęs tą radijo kalbą, verkė.

Be to, prof. Jokūbas Stukas pirmadieniais universitete veda lietuviškas muzikines radijo programas anglų kalba. Jokūbo Stuko ir jo brolio muziko Liudviko pastangomis jau senokai veikia Rūtos dainų ir šokių ansamblis bei moterų „Žibuoklių“ orkestras.“

Nuo šios laidos transliavimo praėjo bemaž pusė amžiaus ir vargu ar bent vienas jos kūrėjas galės patirti įdėto kūrybinio triūso rezultatą. Šioje geležinės uždangos pusėje mes klausėmės. Darbas nebuvo beprasmiš.

Ne iš karto susipratau pasižymėti transliuotos laidos datą ir stotį, ne visada darydavau ir ištisines laidų išklotines. Jos man nerūpėjo kaip dokumentas, svarbu buvo tik įrašo turinys. Todėl išliko keletas išklotinių, kuriose nepažymėta laidos data ir transliavusi stotis. Be to, kartais užrašų knygutėje užsirašydavau svarbesnius faktus, praneštus duomenis, pavyzdžiui: „1972 metais į Izraelį išvyko trisdešimt vienas tūkstantis žydų. 1973 m. sausio mėnesį persikraustė trys tūkstančiai dvidešimt devyni žydai“ („Svoboda“, rusų kalba, 1973 m. vasario 16 d.); „Vengrijoje trisdešimt devyni tūkstančiai sovietinių karių“ („Amerikos balsas“, rusų kalba, 1973 vasario 25 d.); „1941 m. birželio 14 d. pirmas trėmimas į Sibirą. Tą dieną išvežami šešiasdešimt penki tūkstančiai žmonių. Dalis jų tuoj žūsta.“ „1970 m. Lietuvoje gyveno du šimtai šešiasdešimt aštuoni tūkstančiai rusų, t. y. 8,6 % visų gyventojų. Po karo rusų buvo tik 2,5 %“ (Vatikano radijas, 1972 06 14); „Kuba Sovietų Sąjungai per metus kainuoja tris milijardus dolerių“ („Laisvės“ radijas (galbūt rusų k.), 1981 12 24); „Apie susideginimus Kaune, Varėnoje mini [Chronika tekuščich sobytij (Einamųjų įvykių kronika) Nr. 26], „trys šimtai tūkstančių lietuvių išblaškyta po Sibirą“ (Vatikano radijas, 1971 02 09); „SSRS apie trys su puse milijono katalikų. Daugumą sudaro lietuviai. Lietuvoje veikia apie penki šimtai bažnyčių ir apie šimtą Latvijoje“ (Vatikano radijas); „Kanados lietuviškose mokyklose mokosi apie tūkstantį moksleivių“ (radijo stotis nepažymėta).

Yra ir išsamesnių konspektų nenurodant datos: „Simo Kudirkos likimas. Simas Kudirka šoko iš laivo „Sovetskaja Litva“ į JAV krantų sargybos kuperį „Vidžiland“, stovėjusį Atlanto vandenyne. Šį incidentą tyrinėjo JAV Atstovų rūmų Užsienio reikalų komisijos pakomisė. Ji kritikavo krantų sargybos būstinę Bostone, jos centrinę vadovybę Vašingtone ir Valstybės departamentą, kaip įvairiu lygiu prisidėjusius prie šio įvykio. Aštriausia kritika teko krantų

sargybos viršininkui, kapitonui Fletšini Bramsi (?), kuriam drauge su admiralu Elišu po šio incidento leista išeiti į pensiją. “Turiu pastebėti, kad sėkmingai pasprukusio Simo Kudirkos grąžinimas Sovietų laivo komandai tarp okupuotos Lietuvos gyventojų sukėlė didžiulį pasipiktinimą. Stebėjomės, kaip tai galėjo pasiegti JAV valstybės jūrininkai.

Dar vienas įrašas: „1971 m. sausio 1 d. atidaryta siena tarp LLR ir VDR. Per pirmuosius vienuolika mėnesių devyni milijonai vokiečių pabuvojo Lenkijoje ir šeši milijonai lenkų – Vokietijoje. Laisvas susisiektis ir kainų skirtumas atvėrė kelią spekuliacijai. Vokiečiai pirkdavo maisto produktus Lenkijoje, o lenkai ilgo naudojimo pramonines prekes (Rytų – J. Č.) Vokietijoje. Pavyzdžiui, lenkams perkant Vokietijoje ir parduodant [prekes] Lenkijoje, galima užsidirbti dvigubai. Nuo 1972 m. spalio mėnesio įvesti suvaržymai. Nuo tos datos lenkai gali išsikeisti vienkartinę išvykai tūkstantį zlotų arba du šimtus markių. O per metus ne daugiau kaip tūkstantį penkis šimtus zlotų“ („Svobodos“ radijo konspektas, 1973 02 20).

„Šiomis dienomis kinai paleido žvalgą Džoną Daunį. Tikra pavardė Jonas Daunys. Jis Kinijoje buvo nuteistas kalėjimui iki gyvos galvos po to, kai jo žvalgybinis lėktuvas skrido virš Kinijos teritorijos. Jonas Daunys grįš pas savo sunkiai sergančią motiną“ („Amerikos balsas“, 1973 m. kovo 11 d.); „Prancūzijos lietuvių bendruomenei š. m. vasario mėn. sukanka 25 m. nuo jos įsikūrimo“ (Vatikano radijas, 1973 m. vasario mėn. 8 d.); „JAV šiuo metu du milijonai aštuoni tūkstančiai karių. SSRS – keturi milijonai“ („Amerikos balsas“, rusų kalba, 1973 m. kovo 23 d.); „Taivane aštuoni tūkstančiai penki šimtai Amerikos karių“ („Amerikos balsas“, 1973 m. vasario 26 d.); „Metinis vidutinės miestiečio šeimos, susidedančios iš keturių asmenų, biudžetas. Išlaidos: labdarai – 5,1%; transportui – 8,7%; kiti vartojimo poreikiai – 6%; draudimas – 3,8%; medicinos draudimas – 5,5%; pajamų mokestis (podochodnyj nalog) – 12,8%; maisto produktai – 23%; aprangai – 10,9% („Amerikos balsas“, rusų kalba(?), 1976 m. balandžio 5 d.).“

Klausiausi ir įrašinėčiau Aleksandro Solženicyno „Archipelag Gulag“ („Gulago sąlynas“) transliuotus knygos fragmentus (keletas išsklotinių išsaugota). Neįrašiau, bet prisimenu svarbų įvykį, kai 1969 m. liepos 20 d., užsirakinęs „Planetos“ kino teatro sandėliuke (ir iš džiaugsmo įsipylęs taurelę), su didžiausiu smalsumu klausiausi „Amerikos balso“ (rusų kalba) reporterio pranešimo apie Jungtinių Amerikos Valstijų astronautų Neilo Armstrongo ir Edvino Oldrino nusileidimą Mėnulio paviršiuje. Tai buvo nepaprastai svarbi amerikiečių pergalė Žemės gyventojams užkariaujant kosmosą, įprasminant N. Armstrongo žodžiais: „/.../ vienas mažas žingsnelis žmogui, bet milžiniškas žmonijos šuolis.“

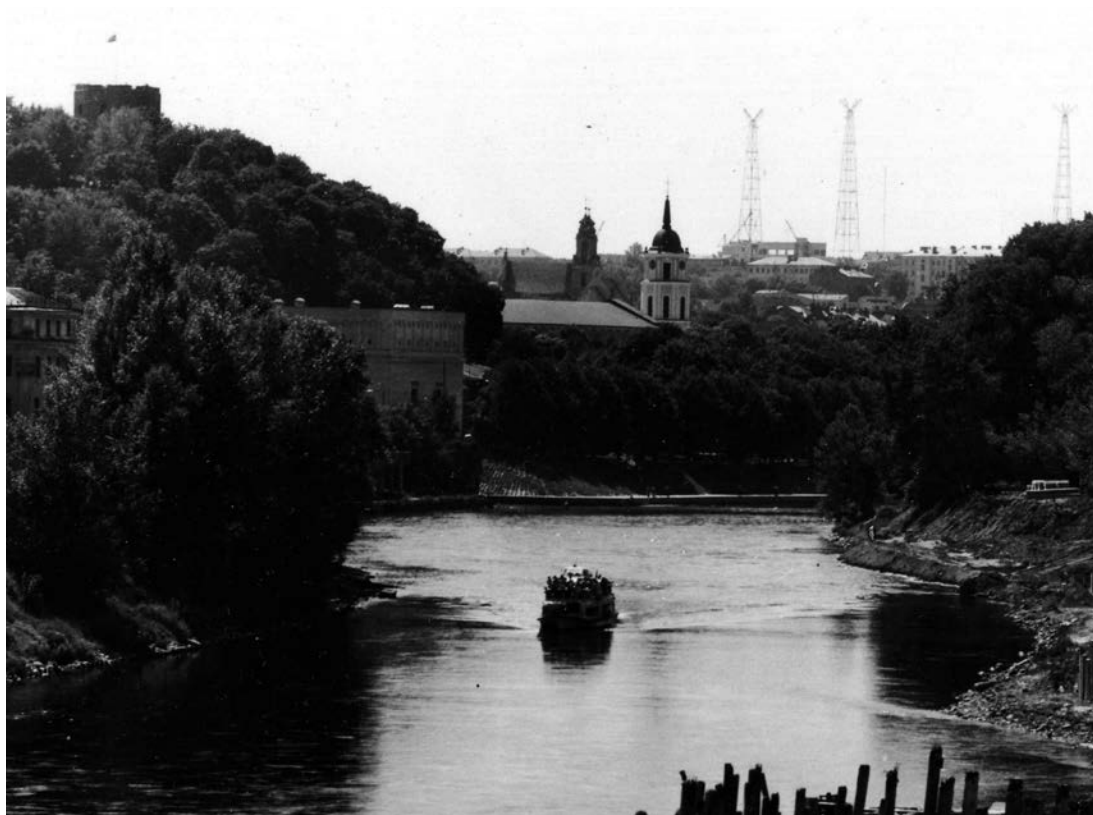
Sąjūdžio priešaušryje kilo įtarimas dėl galimo KGB šantažavimo (tai vėliau pasitvirtino). Stengiausi būti apdairus. Vengdavau bet kokių veiksmų ar kalbų dalyvaujant trečiam asmeniui. Ir štai dėl ko. Vieną kartą sutartu laiku apsilankiau pas gerą mano pažįstamą. Tą kartą jo bute buvo dar vienas, nepažįstamas asmuo, kažkaip nepatrauklios fizionomijos. Bičiulis pasigyrė turįs karišką plataus trumpų dažnių diapazono radijo imtuvą, netgi pateikė lapą su konkrečių URS transliuojamų laidų dažnių sąrašu, kurį iki šiol išsaugojau. O su tuo trečiu, nepristatytu vyru, atrodo, neturėjau jokio pokalbio. Po kurio laiko darbe susilaukiau saugumiečio telefono skambučio. Pasiteiravo, ar aš darbe vienas, ir pasiūlė atvykti pasikalbėti. Kitą dieną, kai nuvykau į sutartą vietą, jis nusivedė į konspiracinį butą. Daugiausia domėjosi apie pažintis Lenkijoje. Ant stalo, lyg tarp kitko, buvo paberta įvairių nuotraukų (gal 15–20), daugiausia išplėštų iš tarnybinių dokumentų. Man buvo pasiūlyta jas atidžiai peržiūrėti, ar tarp jų atpažinsiu matytą asmenį. Tarp jų atpažinau tik tą tipą, bet apsimečiau atidžiai žiūrinėjantis ir nieko neatpažįstantis. Suvokiau, jog atpažinus gali sekti nesutarimai parodymuose, po to raštiški pasiaiškinimai ir galima priežastis kratai. O bute ir per kelis mėnesius buvusių įkalčių nepašalinsi: dešimtys perfotografuotų lietuvių emigracijoje ir nepriklausomoje Lietuvoje spausdintų knygų, straipsnių, tūkstančiai nuotraukų, taip pat realaus sovietinio gyvenimo nuotraukų, URS įrašų ir išsklotinių. Tokio

pavojaus akivaizdoje reikėjo niekuo neišsiduoti, nesuteikti pagrindo tolesniems veiksams. Ir – laimei – man pavyko.

Vėliau panašų šantažą (provokaciją) patyriau tarnaudamas SSRS kariuomenės darbo batalione.

URS pasiklausymui iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais skyriau ne mažiau kaip dvidešimt tūkstančių valandų. Dirbau ir naktimis. Iškovojo nepriklausomybę ir atkūrus valstybę, tas įprotis netgi išsiplėtė. Tam reikalui padėjo internetas, kabelinė televizija. Tuo metu skirtumas buvo tik tas, kad nebuvo baimės būti susektam, apkaltintam ir represuotam.

Dabar, kai URS trumpų bangų slopintuvai prarado savo prasmę, Kremliaus intrigų, provokacijų, perversmų, karinių akcijų planuotojams belieka pasiūlyti bent praverti savo slaptųjų tarnybų ir kompartijos archyvus istorikams. Tada visa Europa pamažu pradėtų vienyti, atsirastų susiskaldžiusių visuomenių tarpusavio supratimas ir išnyktų grėsmė taikiam žmonijos sambūviui. Alternatyvos taikai nėra!

Radijo slopintuvų bokštai Vilniuje. Jono Česnavičiaus nuotrauka.

ALGIRDUI VACLOVUI PATACKUI – SEPTYNIASDEŠIMT PENKERI

2018 m. rugsėjo 24 – spalio 15 d. Lietuvos Respublikos Seimo Lietuvos laisvės gynėjų galerijoje eksponuojama Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Parlamentarizmo istorinės atminties skyriaus parengta fotografijų paroda, skirta Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Algirdo Vaclovo Patacko 75-osioms gimimo metinėms paminėti. Signataro atminimas taip pat bus pagerbtas Lietuvos Respublikos Seimo posėdyje spalio 11 d.

*Kovo 11-oji buvo ir liko prašviesėjimas, ta akimirka, kai atsiveria dangūs.
Tai buvo stebuklas, kuriam turėjai būti pasirengęs. Mes buvome pasirengę.
Algirdas Vaclovas Patackas, 2010 m.*

**Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras
Algirdas Vaclovas Patackas
(1943–2015)**

Tarp šimto dvidešimt keturių Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos narių Algirdas Vaclovas Patackas jį pažinojusiųjų atmintyje iškyla kaip ypač plačių interesų ir drąsaus polėkio asmenybė.

Politiku ir atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės parlamento – Aukščiausiosios Tarybos – deputatu ir Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataru jis tapo būdamas 46-erių. Be politiko ir parlamentaro veiklos, kuriai paskyrė beveik tryliką brandžiausių savo gyvenimo metų, signataras A. V. Patackas prisimenamas kaip aktyvus Lietuvos etnokultūrinio sąjūdžio, neginkluotojo pasipriešinimo dalyvis, savilaidinių kultūrinio pagrindžio leidinių leidėjas ir redaktorius (už pagrindinę veiklą suimtas ir kalintas KGB kalėjime), kaip Lietuvos mokslų akademijos Chemijos ir cheminės technologijos instituto aspirantas, Kauno melioracijos statybos ir montavimo darbų valdybos darbininkas, aktyvus Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Kauno miesto atstovas – Sąjūdžio Kauno iniciatyvinės grupės narys, Sąjūdžio Steigiamojo suvažiavimo delegatas, Sąjūdžio Seimo narys ir Sąjūdžio Kauno miesto tarybos narys, lektorius ir paskaitininkas 1988 m. įsteigtoje Kauno sekmadieninėje lietuvių kultūros mokykloje, vėliau – Kauno tautinės kultūros centre ir Kauno universitetuose, 1991 m. – Lietuvos Garbės savanoris, poetas ir mąstytojas, palikęs gausų rašytinį palikimą baltų kultūros ir indoeuropeistikos klausimais.

A. V. Patackas gimė Antano Patacko ir Marijos Patackienės (Sabaliauskaitės) šeimoje. Signataro seneliai buvo tretininkai, abu tėvai Ateitininkų federacijos nariai, taigi šeimoje, net gūdžiausiu sovietmečiu, buvo gyvos katalikybės tikėjimo vertybės. Jos tapo būsimąjo signataro asmenybės šerdimi. Nors ir nebuvo įstojęs į Lietuvos krikščionių demokratų partiją, darbo Seime metu jis buvo Seimo Krikščionių demokratų frakcijos narys. Simboliška, kad gimęs Trakuose, senojoje ikikrikščioniškosios Lietuvos valstybės sostinėje, A. V. Patackas dar okupacijos metais suformulavo savitą, sakytumę, poetinę, metafizinę, lietuvių tautos, baltų religijos, liaudies papročių ir apeigų ištakų versiją. Ją vėliau plėtojo jau Nepriklausomybės metais išleistose knygose.

A. V. Patacko asmenybė nebūtų atskleista, jei nebūtų prisiminta jo veikla Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo judėjime. Jo pagrindinė veikla suaktyvėjo po Romo Kalantos tragedijos, o ypač – po paslaptingos bendražygio ir bičiulio Mindaugo Tomonio žūties. „Normalias“ mokslo karjeros galimybes turėjęs chemijos mokslų aspirantas sąmoningai pasirinko nedėkingą rezistentą, nepriklausomo kūrėjo ir švietėjo kelią. Kartu su bendra-

žygiais jis bendradarbiavo leidžiant pagrindinius leidinius „Pastogė“, „Lietuvos ateitis“, „ETHOS“. Pasak Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro generalinės direktorės Birutės Teresės Burauskaitės, „Algirdas nebuvo tas aktyvus disidentas, bet KGB, komunistų partijos akimis, jis buvo dar kenksmingesnis, kadangi jo idėjos plito, buvo patrauklios tarp jaunimo“. Ši rezistencijos metais subrandinta, išlaisvintos dvasios laikysena ypač pasitarnavo susikūrus Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiui. A. V. Patackas aktyviai įsijungė į Kauno Sąjūdžio veiklą. Reali Lietuvos nepriklausomybė ir laisvė, dvasinis lietuvių tautos atgimimas jam buvo pagrindinės Sąjūdžio vertybės.

Kovo 11-oji A. V. Patacką atvedė į atkuriamos Lietuvos valstybės politikos lauką. Į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą Kauno Žaliakalnio rinkėjai jį išrinko jau pirmajame ture, 1990 m. vasario 24 d. Aukščiausiojoje Taryboje jis dirbo Mandatų bei Švietimo, mokslo ir kultūros komisijose, kitų Lietuvos Respublikos Seimo kadencijų metu buvo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto, vieną kadenciją – Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto nariu. Ryškia signataro parlamentinio darbo dominante tapo Lietuvos laisvės gynimas. Sovietinės agresijos dienomis, 1991 m. sausio mėnesį, jis stojo greta pirmųjų Lietuvos parlamento gynėjų – savanorių. Lietuvai apgynus ir įtvirtinus savo laisvę, Seime A. V. Patackas buvo nuoseklus tautų laisvės ir mažų šalių nepriklausomybės bei tautinės kultūros gynėjas. Ypač daug jėgų ir pastangų jis skyrė Čėčėnijos nepriklausomybės reikalams.

Nuo 2000 m., dirbdamas Lietuvos kariuomenės Kauno įgulos karininkų ramovėje, A. V. Patackas įsitraukė į krašto apsaugos sistemos stiprinimo darbus, tapo aktyviu Lietuvos kariuomenės patriotinių, visuomeninių renginių organizatoriumi ir rėmėju.

Parodoje „Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras Algirdas Vaclovas Patackas (1943–2015)“ pasakojama vizualinė A. V. Patacko – neginkluotojo pasipriešinimo judėjimo dalyvio, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio veikėjo, Aukščiausiosios Tarybos deputato, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro ir trijų Lietuvos Respublikos Seimo kadencijų nario, lietuvių etnokultūros tyrinėtojo, mąstytojo, poeto – gyvenimo istorija.

Parodoje eksponuojamos fotografijos yra saugomos Lietuvos Respublikos Seimo archyve, Lietuvos centriniam valstybės archyve, taip pat eksponuojamos fotografijos iš A. V. Patacko šeimos archyvo ir fotografų asmeninių archyvų. Fotografijų autoriai: Džoja Gunda Barysaitė, Jonas Ivaškevičius, Vilius Jasinevičius, Jonas Juknevičius, Aleksandras Juozapaitis, Romualdas Jurgaitis, Viktoras Kapočius, Gintaras Mačiulis, Andrius Petrulevičius, Olga Posaškova, Romualdas Požerskis, Algirdas Sabaliauskas, Romas Šaulys, Donatas Valantinas, Lina Žilytė.

Garbės savanoriai Algirdas Vaclovas Patackas ir kunigas Robertas Grigas Laisvės gynėjų dienos minėjime Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje. 1992 m. sausio 13 d. Jono Juknevičiaus nuotrauka.

PRISTATYMAI

KNYGA NE TIK APIE PARTIZANŲ BUNKERĮ

A. PETRAUSKIENĖ, G. PETRAUSKAS, V. VAITKEVIČIUS. PARTIZANŲ BUNKERIS DAUGĖLIŠKIŲ MIŠKE: KOMPLEKSINIŲ TYRIMŲ STUDIJA IR ŠALTINIAI. RASEINIAI, 2017, 247 P.

Dažnai susidaro įspūdis, kad apie partizaninį judėjimą jau daug prirašyta ir ką nors nauja pasakyti yra neįmanoma. Tačiau detaliau susipažinus su šios tematikos literatūra, iškyla klausimų. Kiek tuose rašiniuose esama faktografinio tikslumo ir kiek klaidų? Kiek esama informacijos spragų? Pastarosios aiškiai pastebimos, kada pradedama ieškoti konkrečių žinių, o ne domimasi bendrais pasvarstymais. Įvykių interpretacijos – tai dar kitas klausimas.

Mokslinis leidinys „Partizanų bunkeris Daugėliškių miške: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai“ būtent užpildo spragas ir pateikia daug naujos medžiagos net tiems, kurie domisi panašiomis temomis. Ši trijų autorių parengta knyga yra jų kruopštaus ir kryptingo ne vienų metų darbo rezultatas. Ją skaitydami, sužinome ne vien apie Prisikėlimo apygardos partizanų bunkerį Daugėliškių miške, bet ir gauname daug papildomos ir svarbios informacijos apie partizaninį judėjimą. Autorių tyrimo erdvė neapsiriboja vien tuo mišku, ji išplečiama į Kėdainių ir Raseinių kraštus.

Knygą sudaro trys dalys, santykinai jas galime vadinti istorine (nagrinėjama istorinė įvykių pusė), archeologine (pristatomi bunkerio tyrimo rezultatai) ir dokumentine (skelbiami dokumentų ir liudininkų pasakojimai). Visos šios dalys yra svarbios ir vieną kitą papildo. Tai vienas iš pirmųjų tiriamųjų darbų, kuriame skaitytojams taip nuosekliai ir kompleksiškai pateikiama istorija apie partizanus Kėdainių ir Raseinių krašte. Iš jos sužinome, kaip šiose vietovėse formavosi ginkluotas pasipriešinimas, kaip kito organizacinės struktūros, kokie daliniai veikė. Iš to matyti, kad pasipriešinimas organizacine prasme nebuvo statiškas, o nuolat mainėsi ir derinosi prie aplinkybių. Autorių nagrinėjamas pasipriešinimas nevirsta beasmeniu reiškiniu, nes knygoje pateikiama daug partizanų biografinių detalių. Nuosekliai dėstydami pasirinktas temas, autoriai priartėja prie pagrindinio objekto – bunkerio Daugėliškių miške, kurį patys archeologiškai tyrė 2010 metais. Leidinyje jie pristato savo tyrimo rezultatus, supažindina su radiniais, rasta kasinėjant bunkerio vietą. Radiniai yra gana įvairūs: buities reikmenys, aprangos detalės, ginkluotės likučiai ir kt. Į juos žiūrint, bent iš dalies galima įsivaizduoti, kaip gyveno partizanai bunkeriuose, kokia buvo jų kasdienė aplinka. Autoriai išsamiai, remdamiesi dokumentais ir liudininkų pasakojimais, pasakoja, kas galėjo įvykti šiame bunkeryje 1950 m. liepos 22 d., kada partizanų slėptuvę aptiko MGB vadovaujamas vidaus kariuomenės dalinys. Taip pat skiriamas dėmesys įvykio priešistorei ir pasekmėms. Istorikai taip pat pateikia Prisikėlimo apygardos Maironio rinktinės Birutės Tėvūnijos štabo ir Eimučio dalinio archyvo, rasto 2014 m. netoli bunkerio vietos, aprašą.

Knygoje skelbiama daug vaizdinės medžiagos (dažniausiai – nuotraukų ir brėžinių), o tai taip pat padeda skaitytojui susivokti ir perprasti pristatomą temą. Tai knyga, apie kurią galima būtų pasakyti: sunku ką nors daugiau pridurti, nei joje parašyta.

Darius Juodis